

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİMDALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİMDALI

İBADET VE AİLE HUKUKU ÖZELİNDE İMÂMEYN'İN
EBÛ HANİFE'YE MUHALEFETİ
(*Muhtasar, Hidâye, Muhtâr ve Mülteka* Örneği)

Emel KAHRİMAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Doç. Dr. Muhammet Raşit AKPINAR

KONYA- 2024

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

	Adı Soyadı	Emel KAHRİMAN	
	Numarası	204267001012	
Öğrencinin	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Temel İslam Bilimleri	
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒	Doktora ☐
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Muhammet Raşit AKPINAR	
	Tezin Adı	İbadet ve Aile Hukuku Özelinde İmâmeyn'in Ebû Hanîfe'ye Muhalefeti (<i>Muhtasar, Hidâye, Muhtâr ve Mülteka</i> Örneği)	

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Emel KAHRİMAN tarafından hazırlanan İbadet ve Aile Hukuku Özelinde İmâmeyn'in Ebû Hanîfe'ye Muhalefeti (*Muhtasar, Hidâye, Muhtâr ve Mülteka* Örneği)' başlıklı bu çalışma .../.../2024 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman İmza

Üye İmza

Üye İmza

ÖNSÖZ/TEŞEKKÜR

Allah'a hamd, Hz. Peygamber ve ailesinin üzerine selam olsun.

Hz. Peygamber (s.a.v) hayattayken, Müslümanların karşılaştıkları problem ve suallerine vahiy ile cevap veriyordu. Peygamber'in (s.a.v) vefatının ardından İslâm'ın farklı ülkelere yayılması, birçok medeniyet ve ulusların Müslüman olması, birtakım sorunları beraberinde getirmiştir. Yaşadıkları dönemde bu problemlerle karşı karşıya gelen fakihler nasslarda tespit edemedikleri ya da ulaşamadıkları fikhî meseleleri kendi cehd-ü gayretleriyle çözüme kavuşturmışlardır. Sarf edilen bu gayretler neticesinde fikhî mezhepleri teşekkül etmeye başlamış ve insanlar takip ettikleri mezhebin re'yelerine göre hareket etmişlerdir. Hanefî mezhebinin kurucusu kabul edilen Ebû Hanîfe'nin icihadları çoğunlukla öğrencileri aracılığıyla günümüze kadar gelebilmiştir. Bilhassa Ebû Yûsuf ve Muhammed eş-Şeybânî, hocaları Ebû Hanîfe'nin görüşlerini nakletmenin yanında zaman zaman kendi icihadlarını da zikrederek, Ebû Hanîfe'ye muhalif olmuşlardır.

Bu çalışmada klasik döneme ait *Muhtasar-ı Kudûrî* (el-Kitâb), temel Hanefî metinlerinden biri olan *el-Hidâye* isimli eser ile mezhebin dört temel metninden (mütûn-i erbaa'dan) biri sayılan *Muhtâr* ve Osmanlı'da 14. yüzyılın temel metinlerinden kabul edilen *Mülteka* adlı eser bağlamında İmâmeyn'in ibadet ve aile hukuku alanında Ebû Hanîfe'ye muhalif olduğu görüşler tetkik edilmiştir. Bu dört eserde görülen tercih farklılıkları ve bu farklılıklara Hanefî mezhebinin diğer fakihlerinin yaklaşımları ortaya konmaya çalışılmıştır. Tezimin tamamlanmasında bana yardımcı olan danışman hocam Doç. Dr. Muhammet Raşit AKPINAR'a tez jürisinde yer alarak görüş ve tavsiyeleriyle değerli katkılarda bulunan hocalarım Prof. Dr. İsmail Yalçın ve Dr. Öğr. Üyesi Cemal KALKAN'a teşekkür ederim. Tezimin ilk konu tespitindeki teşviklerinden ötürü önceki danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Fatiha BOZBAŞ'a, lisans ve lisansüstü eğitimim boyunca ilmi çalışmalara teşvik edip desteklerini esirgemeyen hocam Prof. Dr. Ferhat KOCA'ya müteşekkirim. Tezimi düzenlerken görüşlerinden istifade ettiğim hocalarım; Prof. Dr. Orhan ÇEKER, Doç. Dr. Mehmet Ali AYTEKİN ve Doç. Dr. Orhan ENÇAKAR'a katkılarından dolayı teşekkür ederim. Son olarak maddi ve manevi desteklerinden ötürü anneme, ablama ve abime şükranlarımı sunuyorum.

Emel KAHRİMAN

Konya 2024

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Emel KAHRİMAN	
	Numarası	204267001012	
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Temel İslam Bilimleri	
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒	Doktora ☐
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Muhammet Raşit AKPINAR	
Tezin Adı	İbadet ve Aile Hukuku Özelinde İmâmeyn'in Ebû Hanîfe'ye Muhalefeti (<i>Muhtasar, Hidâye, Muhtâr ve Mülteka</i> Örneği)		

ÖZET

Mezhepte İmâmeyn olarak adlandırılan Ebû Yûsuf ve Muhammed eş-Şeybânî'nin Hanefî mezhebinin teşekkülünde yadsınamaz katkıları olmuştur. Fakat bazen İmâmeyn'in hocaları Ebû Hanîfe ile ihtilafa düştükleri fikhî meseleler olmuştur. Meydana gelen ihtilafların bir arka planı olduğuna dikkat çekerek ve mezhep içerisinde fetvaya esas olacak görüş belirlenirken belli bir usûl takip edildiğine de işaret ederek bu çalışmayı ele aldık.

Hanefî fakihler, mezhebin görüşlerini nakletmek suretiyle bazı eserler kaleme almışlardır. Telif edilen bu eserler “metin” olarak adlandırılmış, mezhebin temel görüşlerini ihtiva eden ve mezhepte itimat edilen kaynaklar olarak değerlendirilmiştir. Biz de klasik döneme ait *Muhtasar* ve *Hidâye*, mütûn-i erbaa'dan (dört temel metin) sayılan *Muhtâr* ve Osmanlı'da 14. yüzyılın temel metinlerinden kabul edilen *Mülteka* adlı eser bağlamında İmâmeyn'in ibadet ve aile hukuku alanında Ebû Hanîfe'ye muhalif olduğu görüşlerin incelemesini yaptık.

Araştırmamızın ilk kısımda imamların biyografilerine ve telif ettikleri eserlere özetle yer verdikten sonra mezhep içerisinde ictihad/taklit ehl-i fukaha açısından müftâ-bih re'yi belirleme usûlü hakkında birtakım kaidelere ve mezhepte fetva verirken başvurulacak eserlere değindik. Çalışmanın ikinci bölümünde ise İmâmeyn'in görüş birliğinde olup Ebû Hanîfe'ye muhalefet ettikleri ibâdet ve âile hukuku alanındaki 53 meseleyi gerekçeleriyle birlikte incelemeye çalıştık. Çalışmanın sonunda ek olarak, mezhep içerisinde ihtilaf edilen meselelerin net bir biçimde görülebilmesi için bir tablo hazırlanmış, bu tabloda Kudûrî, Mergînânî, Mevsilî ve Halebî'nin tercih ettiği görüşler, mezhepte tercih edilen görüş ve Din İşleri Yüksek Kurulu'nun yayımladığı fetvalarda tercih edilen görüşler bir arada gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ebû Hanîfe, İmâmeyn, Fetva, Muhtasar, Hidâye, Muhtâr, Mülteka, Müftâ-bih, Hanefî Mezhebi, Tercih.

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Student' s	Name Surname	Emel KAHRİMAN		
	ID	204267001012		
	Department/Field	Basic Islamic Sciences / Basic Islamic Sciences		
	Program	Tezli Yüksek Lisans ☒	Doktora ☐	
	Thesis Advisor	Assoc Dr. Muhammet Raşit AKPINAR		
	Research Title	Imameyn's Opposition to Abu Hanifa in the Matter of Worship and Family Law (The Example of Muhtasar, Hidâye, Muhtâr and Mülteka)		

ABSTRACT

Abu Yûsuf and Muhammad al-Şeybânî, who are called Imameyn in the sect, made undeniable contributions to the formation of the Hanafî sect. However, there were times when Imameyn disagreed with his teacher Abu Hanifa on fiqh issues. We discussed this study by pointing out that there is a background to these disputes and pointing out that a certain procedure is followed when determining the opinion that will be the basis for the fatwa within the sect.

Hanafi jurists have written some works conveying the views of the sect. These copyrighted works were called "texts" and were considered as sources containing the basic views of the sect and trusted in the sect. In the context of the works Muhtasar and Hidâye of the classical period, Muhtâr, which is considered one of the four basic texts (four basic texts), and Mülteka, which is considered one of the basic texts of the 14th century in the Ottoman Empire, we consider Imameyn's opposition to Abu Hanifa in the field of worship and family law. We examined the opinions.

In the first part of our research, after briefly including the biographies of the imams and the works they wrote, we touched upon some rules about the method of determining the muftabih re'i in terms of ijthihad/taqlid scholars within the sect and the works to be consulted when giving fatwas in the sect. In the second part of the study, we tried to examine 53 issues in the field of worship and family law, which Imameyn agreed with and opposed to Abu Hanifa, together with their reasons. At the end of the study, a table was prepared in order to clearly see the issues in dispute within the sect. In this table, the opinions preferred by Kudûrî, Mergînânî, Mevsilî and Halebî, the opinion preferred in the sect and the opinions preferred in the fatwas published by the Supreme Council of Religious Affairs. shown together.

Keywords: Abu Hanifa, Imamayn, Fatwa, Muhtasar, Hidâye, Muhtâr, Mülteka, Müfta-bih, Hanafî Sect, Preference.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU	i
ÖNSÖZ/TEŞEKKÜR	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR	viii
GİRİŞ	1
I. Araştırmanın Konusu, Amacı, Önemi, Yöntemi, Kaynakları ve Literatür Değerlendirmesi.....	1
A. Araştırmanın Konusu	1
B. Araştırmanın Amacı	1
C. Araştırmanın Önemi	1
D. Araştırmanın Yöntemi.....	2
E. Araştırmanın Kaynakları	3
E. Literatür Değerlendirmesi.....	7
II. HANEFÎ MEZHEBİNİN KURUCU İMAMLARI.....	14
A. Ebû Hanîfe.....	14
B. Ebû Yûsuf Ya'kub b. İbrâhîm b. Habîb Sa'd el-Kûfî.....	17
C. Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eş-Şeybânî	19
III. MEZHEP İÇİ TERCİH.....	22

BİRİNCİ BÖLÜM

İBADET HUKUKU ALANINDA İMÂMEYN'İN GÖRÜŞLERİ

A. Tahâret	28
1. Necâsetten Temizlenme	28
B. Namaz	30
1. Öğle Namazının Vakti.....	30
2. Tesmî ve Tahmîd.....	31
3. Namazda Kırâat.....	33

4. Kıraatın Mushaf'a Bakılarak Yapılması	35
5. Vitr Namazı.....	37
6. Namazın Mekruhları	40
7. Nafile Namazların Oturarak Kılınması	42
8. Gece Namazının Kılınışı	43
9. Yağmur Namazı (İstiskâ)	45
10. Cuma Hutbesi.....	47
11. Teşrik Tekbirlerinin Alınması.....	51
C. Zekât.....	53
1. Altın ve Gümüşün Zekâtı	53
2. Ziraî Mahsullerin Zekâtı	57
3. Madenlerin (Rikaz) Zekâtı	59
D. Oruç.....	60
1. Ramazan Gününde Başka Bir Oruç Tutulması	60
2. Oruçlu iken Karın ve Baş kısmına İlaç Koyulması (Krem Sürülmesi).....	62
3. İ'tikâf.....	63
E. Hac.....	64
1. Mîkât Noktalarının İhramsız Geçilmesi.....	64
2. İhram Yasaklarının İhlâli	66
3. Arafat'ta Namazların Cem'i.....	68
4. İhsâr.....	69
5. Hedy Kurbanı	71

İKİNCİ BÖLÜM

AİLE HUKUKU ALANINDA İMÂMEYN'İN GÖRÜŞLERİ

A. Nikâh.....	73
1. Hür Kadın Üzerine Cariye İle Evlenmenin Hükmü	73
2. Sâbiî Kadınla Evlenmenin Hükmü.....	74
3. Zina Fiilinin Bekârete Etkisi	75
4. Erkeğin Nikâh İddiasını Kadının Reddetmesi.....	76
5. Velinin İzni.....	77
6. Halvet	78

7. Mehre Uygun Olan ve Olmayan Durumlar.....	80
8. Zimmîlerin Nikâhı İle İlgili Çeşitli Meseleler	82
9. Süt Hısmınlığı	85
B. Talak.....	87
1. Sarih İfadeyle Yapılan Boşama.....	87
2. Zifaf Öncesi Boşama.....	89
3. Kinayeli Lafızla Boşama.....	90
4. Dönüşlü Boşama (Ric'i Talak).....	92
5. Hülle Bahsi.....	94
6. Muhâlea Bahsi.....	95
7. Liân	97
C. İddet.....	98
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	102
EKLER	106
Ek 1: TERCİH FARKLILIKLARI TABLOSU.....	106
KAYNAKÇA.....	109

KISALTMALAR

by.	: Basım Yeri Yok
bk.	: Bakınız
cev.	: Çeviri
DiYK.	: Din İşleri Yüksek Kurulu
H.z.	: Hazreti
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölüm Tarihi
r.a	: Radıyallahu Anh
s.a.v.	: Sallallâhu Aleyhi Vesellem
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik Eden
ts.	: Tarih
vb.	: Ve Benzeri
y.y.	: Yayın Yeri yok

GİRİŞ

I. Araştırmanın Konusu, Amacı, Önemi, Yöntemi, Kaynakları ve Literatür Değerlendirmesi

A. Araştırmanın Konusu

Bu araştırmada Hanefî mezhebinin kurucusu Ebû Hanîfe'nin önde gelen iki talebesi olan Ebû Yûsuf ve Muhammed Şeybânî'nin hocalarına muhalefeti konu edinilecektir. İmâmeyn'in hayatı, eserleri ve mezhep içi tercih hakkında kısa bir bilgi verildikten sonra *Muhtasar-ı Kudûrî*, *Hidâye*, *Muhtâr* ve *Mültekâ* adlı eserlerde ibadet ve aile hukukuna dair İmâmeyn'in Ebû Hanîfe'ye muhalefet ettiği görüşler gerekçeleriyle birlikte incelenmeye çalışılacaktır. Bu yapılırken tespit edebildiğimiz kadarıyla klasik ve modern dönemde kabul gören râcih görüşlere de işaret edilecektir.

B. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı klasik döneme ait temsil gücü yüksek metinler arasında yer alan *Muhtasar-ı Kudûrî* ve *Hidâye*, mütûn-i erbaa'dan (dört temel metin) sayılan *Muhtar* ve Osmanlı'da 14. yüzyılın temel metinlerinden kabul edilen *Mülteka* adlı eser merkeze alınarak İmâmeyn'in ibadet ve aile hukukunda Ebû Hanîfe'ye muhalif olduğu görüşlerin incelemesini yapmaktır. Zira mezhebin kurucu otoritesi olan Ebû Hanîfe'nin ictheadlarına rağmen bazı hususlarda mezhep içerisinde İmâmeyn'in görüşleri kabul görmüş ve tercih edilmiştir. Çalışmamızdaki bir diğer maksadımız ise mezhep içerisindeki görüş farklılıklarını ele alan muhtasar eserlerden yola çıkarak fakihlerin tercih ettikleri ictheadların tespitini yapmaktır. Böylece durağan bir yapı hüviyeti arz etmeyen İslam hukukunda zaman ve şartlara bağlı olarak hükümlerdeki değişime de dikkat çekilmeye çalışılacaktır.

C. Araştırmanın Önemi

Hanefî mezhebinin teşekkül ve tedvininde büyük rol oynayan, Ebû Yûsuf ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin hocalarına muhalif olarak fikhî meselelerde

üretmiş oldukları çözümler derlenmeye çalışılacaktır. Araştırmamızın benzer çalışmalardan farklı meselelerin Hanefî mezhebinin farklı dönemlerine ait temel metinleri olan *Muhtasar*, *Hidâye*, *Muhtâr* ve *Mülteka*'da mukayeseli bir şekilde mevzu bahis edilmesidir.

D. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmamızda temel başvuru kaynağımız Kudûrî'nin (ö. 428/1037) *Muhtasar*, Mergînânî'nin (ö. 593/1197) *Hidâye*, Mevsîlî'nin (ö. 683/1284) *Muhtâr ve Halebî*'nin (ö. 956/1549) *Mülteka* adlı eseridir. Eserlerdeki ibadet ve aile hukuku konuları incelenerek Ebû Yûsuf ve Muhammed Şeybânî'nin Ebû Hanîfe'ye karşı birleştikleri görüşler tespit edilerek dayandıkları deliller mümkün mertebe zikredilecek, eserlerin müelliflerinin tercihleri varsa belirtilecek ve mezhep içerisinde fetvaya esas teşkil eden görüşe işaret edilecektir. Mezhep içi tercih başlığında da değineceğimiz üzere araştırmamızın esas kaynaklarını teşkil eden eserlerin müellifleri tercih ettikleri görüşü bazen sarîh bir ifadeyle bazen de zımnî ya da iltizamî metot olarak adlandırılan yöntemi kullanarak yapmışlardır. Biz de çalışmamızda eserlerini tetkik ettiğimiz müelliflerin tercihlerini incelerken bu yöntemi göz önünde bulundurduk.

Muhtasar, *Hidâye*, *Muhtâr* ve *Mültekâ* isimli dört kaynak esas alınmakla birlikte, ihtiyaç halinde meselelerin vuzuha kavuşturulmasında Hanefî mezhebinin diğer kaynaklarından istifade edilecektir. Bu çerçevede Ebû Bekr es-Serahsî'nin (ö. 480/1090) *el-Mebsût*'u, Alâüddîn el-Kâsânî'nin (ö. 587/1191) *Bedâ'i'u's-sanâ'i'si*, İbnü'l-Hümâm el-İskenderî'nin (ö. 861/1457) *Fethu'l-Kadîr*'i, Muhammed Emin İbn Âbidîn'in (ö. 1252/1836) *Reddü'l-Muhtar*'ı, Abdülganî el-Meydânî'nin (ö. 1298/1881) *el-Lübâb*'ı, çalışmamızda sıklıkla müracaat ettiğimiz kaynaklar arasında yer alacaktır. Bununla birlikte güncel fetvalarla ilgili bir mesele ortaya çıkması durumunda, son dönemdeki fetvalardan da istifade edilmeye çalışılacaktır. Güncelliği kalmamış, günümüzde idrak ve tasavvur edilmesi de hayli zorlaşan kölelik ve cariye gibi bazı hükümlere mümkün olduğunca yer vermemeye çalışılmıştır. Ayrıca mezhep içerisinde müftâ-bih görüş tercihinin unsurları hakkında bilgilendirme yapılacaktır. Çalışmada İSNAD referans yöntemi esas alınacak, imlada ise, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisinin imlası dikkate alınacaktır.

E. Araştırmanın Kaynakları

İhtilafların tespit edilmesinde Mevsilî'nin *el-Muhtar* adlı eseri öncelikli olmakla birlikte Kudûrî'nin *Muhtasar*'ı, Mergînânî'nin *Hidâye*'si ve Halebî'nin *Mülteka*'sından da istifade edilmiştir. Araştırmamızın esas kaynaklarını teşkil eden mezhep imamlarının görüşlerini mukayese edeceğimiz eserler ve bu eserlerin müellifleri hakkında kısa bir bilgi verilmesi uygun görülmüştür. Bu eserlerle yapılan çalışmalar da zengin bir literatür oluşturacak kadar çok olduğu için müellifin kısa biyografisinin ardından çalışmaların literatürüne değinilmekle yetinilecektir.

Araştırmamızda başvurduğumuz aslı kaynaklar ve bu kaynakların müelliflerinin biyografileri şu şekildedir:

1. Kudûrî ve *el-Muhtasar* adlı eseri: Asıl ismi Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Cafer el-Kudûrî'dir. 362/972 yılında Bağdat'ta dünyaya gelen Kudûrî tabakat kaynaklarında Bağdâdî ya da el-Hanefî olarak zikredilse de maruf olan nisbesi Kudûrî'dir. Farklı rivayetler bulunmakla birlikte çömlek imâlatı ya da Bağdat'taki bir beldeye istinaden Kudûrî künyesi verilmiştir.¹

Kur'an, hadis ve fıkıh gibi ilimlerde ileri seviyeye gelen Kudûrî, döneminde Bağdat'ın Hanefilerin en otoriter fakihi kabul edilmiştir. Kudûrî fikhî sahada adından söz ettiren bir fakih olmasının yanında sayıları fazla olmasa da hadis rivayetlerin de bulunmuş bu hususta *Tecrîd* isimli kitabı onun hadis ilmine vukufiyetine işaret etmektedir.²

Döneminin en meşhur âlimlerinden ders alan Kudûrî'nin hocaları daha çok fıkıh ve hadis ilminde derinleşmiştir. Hocalarından bazılarının ismi şunlardır: Ubeydullah b. Muhammed el-Havşebî (ö. 375/986), Muhammed b. Ali Süveyd el-Müeddib (ö. 381/991), Ebû Abdullah Muhammed b. Yahya b. Mehdî el-Cürcânî (ö. 398/1008).³

Kudûrî'nin yetiştirdiği yüzlerce talebesi bulunduğu rivayet edilir ki bunların en şöhretli olanların isimleri şöyledir:

¹ Cengiz Kallek, "Kudûrî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 25 Şubat 2023).

² Kallek, "Kudûrî".

³ Kallek, "Kudûrî".

Ebû Bekr Abdurrahman b. Muhammed es-Serahsî (ö. 439/1047), el-Mufaddal b. Mes'ûd b. Muhammed b. Yahya et-Tennûhî (ö. 442/1050), Ebû'l-Kâsım Abdülvâhid b. Ali el-ukberî en-Nahvî (ö. 456/1064), Hafîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071).⁴

Kudûrî Hanefî mezhebinin eser olarak en fazla itimad ettiği *el-Muhtasar*'ı kaleme almıştır. Bu eser Hanefî literatürde “el-Kitâb” şeklinde zikredilmiştir. Takriben 12.000 mevzuyu kapsadığı söylenen *Muhtasar*'da, kitap ve bab başlığı yöntemi takip edilmiştir. Kudûrî, meseleleri müzakere ederken ayet ve hadislere çok fazla temas etmediğinden eser veciz bir içerik barındırmaktadır. Eser, muntazam sistematiği ve zengin kapsamı hasebiyle Hanefî mezhebi içerisinde medreselerde ders kitabı olarak okutulmuş ve esas başvuru kaynağı olarak kabul görmüştür.⁵

2. Mergînânî ve *el-Hidâye* adlı eseri: Mâverâünnehir bölgesinin Mergînân şehrinin Riştan köyünde dünyaya gelen Mergînânî'nin doğum tarihiyle ilgili net bir veri bulunmamaktadır. Mergînânî öncelikle fıkıh olmakla birlikte hadis, kelim ve Arap edebiyatı branşlarında sahip olduğu zengin ilmiyle şöhret kazanmıştır. Ders aldığı hocalarından bazılarının isimleri şunlardır: Ebû Hafs Ömer b. Ali ez-Zenderâmasî, Necmeddin en-Nesefî, Sadrüşşehîd, Ziyâeddin Muhammed b. Hüseyin el-Bendenîcî, Şemsüleimme es-Serahsî'nin öğrencisi Osman b. Ali el-Bîkendî, Kıvâmüddin Ahmed b. Abdürreşîd el-Buhârî, 593/1197 yılında vefat eden Mergînânî Semerkant'ta defnedilmiştir.⁶

Mergînânî'nin kaleme aldığı çalışmamızın kaynaklarından biri olan *el-Hidâye* adlı eseri, Hanefî literatürde en bilindik ve güvenilir metinlerindedir. Mergînânî, Kudûrî'nin *Muhtasar*'ı ve Muhammed Şeybânî'nin *el-Câmi'u's-sagîr*'indeki mevzuları cem etmek için telif ettiği *Bidâyetü'l-mübtedî* isimli eserin şerhi niteliğinde *el-Hidâye* 'yi kaleme almıştır.⁷

Yazıldığı asırdan itibaren yoğun ilgi ve rağbet gören *Hidâye*, medreselerde ders olarak mütalaa edilmiş, müellifin Arap dili ve edebiyatına hâkimiyeti dikkat

⁴ Kallek “Kudûrî”.

⁵ Kallek “Kudûrî”.

⁶ Ferhat Koca, “Mergînânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 25 Şubat 2024).

⁷ Murat Şimşek, “Bir Hanefî Klasığı: Mergînânî'nin el-Hidâye'si ve Üzerine Yapılan Çalışmalar”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 12/23 (Mayıs 2017), 284.

çekmiştir. Bu münasebetle literatürde Kur'an'dan sonra en fasih eserin *Hidâye* olduğu ve nasıl ki Kur'an' kendinden evvel ki kitapları hükümsüz kıldıysa *Hidâye*'nin de kendinden önceki kitapları geçersiz kıldığı söylenmiştir.⁸

3. Mevsilî ve *el-Muhtâr* adlı eseri: Çalışmamızın kronolojik olarak üçüncü müellifinin asıl adı Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsilî'dir. Mevsilî h. 593 yılında Musul'da doğmuştur. Babasında ilk eğitimini tamamlayan Mevsilî, Bağdat, Musul ve Dımaşk'ta hadis ilimleri de almıştır.⁹

Kûfe'de kadılık görevinde bulunan Mevsilî daha sonra Bağdat'a yerleşerek fetva ve telif işleriyle iştigal etmiştir. Fıkıhta döneminin otorite şahsiyetleri arasında yer alan Mevsilî, mezhep içerisinde sahih-zayıf olan görüşleri tefrik edecek derecede ictihadı yetkisi bulunan fakihlerden kabul edilmiştir. Döneminin öncü şahsiyetlerinden ilim tahsil eden Mevsilî, 683/1284 yılında Bağdat'ta hayata veda etmiştir.¹⁰

Mevsilî'nin *el-Muhtar Li'l Fetva* adlı eseri, Hanefî mezhebi içerisinde "Mütûni erba'a" olarak üne kavuşmuş dört temel kaynaklarından biridir. Ebû Hanîfe'nin ictihadlarını incelemek suretiyle *Muhtâr*'ı hazırlayan Mevsilî, diğer fakihlerin ihtilaflarına da rumuzlar sarf ederek işarette bulunmuştur.¹¹

4. Halebî ve *Mülteka* adlı eseri: Araştırmamızın son müellifi olan Osmanlı dönemi fakihlerinden İbrahim el-Halebî'nin doğum tarihi kesin olmamakla beraber 860/1456 yıllarında doğduğu tahmin edilmektedir. Halep'te dünyaya gelen Halebî, temel eğitimini babasında tamamlamış ve Şam'daki bazı âlimlerden ilim tahsil etmiştir. Şam'da bir dönem imamlık görevinde bulunan Halebî, Kahire'de tefsir, hadis, fıkıh ve kıraat gibi ilimlerle iştigal olmuştur. İmamlık görev yerlerinden biri de Fatih Camii olan Halebî, dârülkurrâ'da müderrislik yaptığı sıralarda hayatını yitirmiştir.¹²

⁸ Koca, "Mergînânî".

⁹ Davut Yaylalı, "Mevsilî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 25 Şubat 2024).

¹⁰ Seyfullah kara, *Mevsilî'nin Muhtar adlı eserinin ibâdât ve muamelât bölümlerinde İmâmeyn'in ihtilafı olan yerlerin tespit ve tahlili* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans Tezi, 2017), 4.

¹¹ Yaylalı, "Mevsilî".

¹² Şükrü Selim Has, "Halebî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 25 Şubat 2023).

Halebî'nin kaleme aldığı *Mülteka'l-Ebhur* adlı eseri: Kudûrî'nin *el-Muhtasar'ı* ile *el-Muhtâr*, *Kenzü'd-dekâ'ik* ve *el-Vikâye* isimli kitapların metinleri temel alınarak oluşturulmuş takriben 17.000 'den fazla fikhî konuyu barındırmıştır. Dönemin kadılarının temel başvuru kaynağı sayılan *Mülteka*, Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak mütalaa edilmiştir.¹³

Çalışmamız boyunca ihtilaflı meselelerin incelenmesinde istifade ettiğimiz diğer kaynaklar şunlardır: Ebû Cafer Tahavî'ye (ö. 321/933) ait *Muhtasaru't Tahâvî*, *Muhtasaru ihtilâfi'l-'ulemâ* ve *Şerhu Meâni'l Âsâr*, Ebû Bekr Ahmed b. Alî el-Cessâs'a (ö. 370/981) ait *Ahkâmu'l Kur'ân*, Şemsü'l Eimme Serahsî'ye (ö. 483/1090) ait *el-Mebsût*, Kâsânî'ye (ö. 587/1191) ait *Bedâiü's Sanâi*, Ebü'l-Berekât Neseî'ye (ö. 710/1310) ait *Kenzü'd Dakâik*, Ekmeleddin Bâbertî'ye (ö. 786/1384) ait *el-Înâye fî Şerhi Hidâye*, Bedreddin Aynî'ye (ö. 855/1451) ait *el-Binâye Şerhu Hidâye*, İbnü'l Hümâm'a (ö. 861/1457) ait *Fethu'l Kadîr*, Molla Hüsrev'e (ö. 885/1480) ait *Dürerü'l Hükkâm*, Zeynüddin İbn Nuceym'e (ö. 970/1563) ait *el-Bahrü'r Râik*, Şeyhîzâde Damâd Efendi'ye (ö. 1078/1667) ait *Mecmau'l Enhur fî Şerhi Mülteka'l Ebhûr*, İbn Âbidin'e (ö. 1252/1836) ait *Reddü'l Muhtar Ale'd Dürri'l Muhtâr*, Abdülganî Meydânî'ye (ö. 1298/1881) ait *el-Lübâb fî Şerhi'l Kitâb*, Ömer Nasuhî Bilmen'e (ö. 1391/1971) ait *Hukuku İslamiyye Kamusu* ve Vehbe Zuhaylî'ye ait *el-Fıkhü'l İslamî ve Edilletühü*.

Mezhep içi tercih konusuna değinirken ve mezhep içerisinde tercih edilen görüşü tespit ederken faydalandığımız eserler şunlardır:

Ebû Hafs Hüsâmüddîn es-Sadrü'ş-şehîd'e (ö. 536/1141) ait *Şerhu Edebi'l kâdî li'l-Hassâf*, Abdirrezzâk el-Velvâlicî'ye (ö. 540/1146) ait *el-Fetâvâ'l-Velvâliciyye*, Kâdîhân'a (ö.592/1196) ait *Fetâvâ-yı Kâdîhân*, Kâsım b. Kutluboga'ya (ö. 879/1474) ait *et-Tashîh ve't-tercih alâ Muhtasar'il-Kudûrî*, Hayreddin er-Remlî'ye (ö. 1081/1671) ait *el-Fetâvâ'l-Hayriyye li nef'i'l-beriyye*, İbn Âbidin'e (ö.1252/1836) ait *Şerhu'l-Manzûme el-Müsemmât i ukûdi resmi'l-müftî*, Sübhân el-Kazanî el-Mercânî'ye (ö. 1306/1889) ait *Nâzûrâtü'l-hak fî farziyyeti'l-işâ ve inlem yeğib eş-*

¹³ Has, "Halebî".

şafak, Muhammed Bahît el-Mutî'î'ye (ö. 1354/1935) ait *Risâletün fî beyâni 'l-Kütübi 'l-letî yu'avvelü'aleyhâ* ayrıca çalışma içerisinde yer yer atıfta bulunduğumuz Seyid Mehmet Uğur'un *Hanefilerde mezhep içi tercih ve usûlü* adlı eseri de istifade ettiğimiz kaynaklar içerisinde yer almaktadır.

E. Literatür Değerlendirmesi

Çalışmamızın aslî kaynaklarını oluşturan; *Muhtasar*, *Hidâye*, *Muhtâr* ve *Mülteka* adlı eserlerle ilgili literatür taraması ve değerlendirilmesi şu şekildedir:

el-Muhtasar ile ilgili yapılan bazı tez çalışmaları şunlardır: Mustafa Tosun, *Kudûrî'nin el-Muhtasar İsimli Eserindeki Rivayetlerin Değerlendirilmesi* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019); Orhan Ençakar, *Kerhî'nin Muhtasar'ının Hanefî Muhtasar Geleneğine Etkisi: Kudûrî'nin Muhtasarı'nın 'İcare' Bölümü Çerçevesinde* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, 2013); Havva Gündüz, *Tahâvî ile Kudûrî'nin Muhtasar'larının aile hukuku bölümlerinin muhteva ve metot açısından karşılaştırılması* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, 2004); Adem Akmercan, *Kâsım b. Kutluboğa'nın 'Muhtasaru'l-Kudûrî' üzerine yazdığı Tashîh ta'lîk ve tercihlerinin metot ve muhteva yönünden incelenmesi (İbadetler bölümü örneği)*(Uşak: Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, 2004); Mehmet Fatih Söyler, *Kudûrî'nin el-Muhtasar Eseri Bağlamında İmam Muhammed'in İbadetle ilgili Görüşleri* (Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, 2019).

el-Hidâye ile ilgili yapılan bazı tez çalışmaları şunlardır: Said Nuri Akgündüz, *El-Mergînânî'nin el-Hidâye Adlı Eserinde İstihsan* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, 2004); Atakan Yüksel, *El-Hidâye eserinde Aile Hukuku ile alakalı zikredilen hadislerin Hanefî fikhî perspektifinden analizi* (Pamukkale: Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, 2023); Abdurrahman Gafur, *Hanefî Fakîhi Burhâneddîn Merginânî'nin el-Hidâye eseri bağlamında hadisler arasındaki teâruzu giderme yöntemleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, 2023); Esra Yağmur,

Merğînâni'nin el-Hidâye adlı eserinde İmâm Mâlik'e nisbet edilen görüşlerin tahkiki ve tahlili (Dicle: Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, 2020); Ayşe Öztürk, *Merginâni'nin el-Hidâyesi' nin temizlik, ibâdetler ve nikâh bölümlerinde İmâm Muhammed'in tek kaldığı Ebû Hanîfe'ye muhâlif görüşleri* (Bartın: Bartın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, 2019); Nevzat Bakırcı, *Merginâni'nin El-Hidâyesi'nin ibadetler ve nikâh bölümlerinde İmameyn'in İmam A'zam Ebû Hanîfe'ye karşı birleştiği görüşler* (Bartın: Bartın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, 2019); Muhammet Demirtaş, *Burhâneddîn el-Merğînâni'nin el-Hidâye isimli eserindeki zâhirü'r-rivâye nakillerinin tespit ve tashihi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, 2019); Erkan Özmantar, *El-Hidâye'nin ibâdetlerle ilgili konularında İmâm Mâlik'e nispet edilen görüşler* (Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, 2019); Kevser Kırmızıççek, *Merğînâni'nin 'El-Hidâye' adlı eserinde aile hukuku ile ilgili Hanefî-Şâfiî ihtilafları* (Bayburt: Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, 2019); MD Toha, *Merginâni'nin el-Hidâye adlı eserinin Kitâbü'l-Bey' ve ilgili bölümlerinde kavâid ve davâbıtın kullanımı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, 2019); Hüsamettin Ecer, *Merğînâni'nin el-Hidâye adlı eserinde muamelatla ilgili İmam Şâfi'ye nispet ettiği görüşlerin Şâfiî kaynaklarla karşılaştırılması* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, 2018); Nafiye Kılınç, *el-hidâye bağlamında Merğînâni'nin hadisleri kullanma yöntemi* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, 2017); Emrah Demirtaş, *Merğînâni'nin el-Hidâye adlı eserinin hadd ve kısas bölümlerinde İmam Şâfi'ye isnad edilen görüşlerin tespiti* (Van: Yüzüncüyıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, 2016); Osman Matpan, *Merginâni'nin 'El-Hidâye' adlı eserinin ibadetler bölümünde İmam Şâfi'ye nisbet edilen görüşlerin tespit ve tahlili* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, 2016); Halil Eker, *Merginâni'nin 'El-Hidâye' adlı eserinin ibadetler bölümünde İmam Şâfi'ye nisbet edilen görüşlerin tespit ve tahlili* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, 2015); Esmatullah Awliaqul, *Muamelat konularında örfe dair hükümler, el - Hidâye örneği* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, 2015); Mehmet Karataş,

Muhtasar'la Hidâye'nin Konu ve Metod Bakımından Mukayesesi (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, 1995); Zhanat Makhasheva, *Karahanlılar Devri İslâm Hukukçusu Burhanuddin elMergînânî ve el-Hidâye İsimli Eserinin Değerlendirilmesi* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, 2000); Gurbansahed Annamuhammedov, *Mâverâunnehir Âlimlerinden Mergînânî'nin Bidâyetü'l-mübtedî Adlı Eseri ile Mevsulî'nin el-Muhtâr Adlı Eserinin Mukayesesi* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, 2004); Mahmut Esad Erkaya, *Haneî Fakihlerin Muhaddisler Tarafından Zayıf Hükmü Verilen Hadisleri Kullanma Nedenleri (el-Hidâye Örneği)*, (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, 2009); Munafis Hodza, *Mergînânî'nin el-Hidâye Adlı Eserindeki Külli Kaideler* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, 2010); Ahmet Selman Baktı, *Haneîlerde Kıyas Uygulamaları (Mergînânî'nin el-Hidâye Adlı Eseri Çerçevesinde)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, 2011); Fatma Betül Altıntaş, *Haneî ve Şafî Fıkıh Kitaplarındaki Za'fi Şiddetli Hadisler (el-Hidâye ve eş-Şerhu'l Kebir Örneği)*, (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, 2012); Ayhan Şen, *et-Tenbîh alâ müşkilâti'l-Hidâye Adlı Eser Çerçevesinde Haneî Fıkıhında el-Hidâye Metnine Yönelik Eleştiriler* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, 2014); Muhammed Köksal Avcı, *Hidâye'de İcma ile Verilmiş Hükümler* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, 2014); Mohammed Alshaikh, *Musannifek'in (ö. 875/1470) Şerhu'l-Hidâye Adlı Eserinin Kitâbü't-Tahâre, Kitâbü'l-Hukûk ve Kitâbü'l-İstihkâk Adlı Bölümlerinin Tahkik ve Değerlendirilmesi* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, 2014); Eser Aksu, *Mergînânî'nin Hidâye Adlı Eserindeki Tercihleri ve Bu Tercihlerin Muhtasar Geleneğine Etkisi (Kitabu't-Tahâre Örneği)*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, 2016).

el-Muhtâr üzerine yapılan bazı tez çalışmaları şunlardır: Ayşe Çeşme, *El-Mevsulî'nin El-Muhtar'ında Züfer'e ait görüşlerin tahkiki* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, 2010); Abdullah Erdem, *Mevsulî'nin*

Muhtar adlı eserinin Kitabü'n-nikâh ile feraiz bölümleri arasındaki imameyn'e yapılan atıfların tesbit ve değerlendirilmesi (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, 2017); İsmail Kaça, *Ebû Hanîfe ve İmâmeyn arasındaki fikhî ihtilafların tespit ve incelenmesi (Aile hukuku özelinde)* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, 2019); Seyfullah Kara, *Mevsilî'nin Muhtar adlı eserinin ibâdât ve muamelât bölümlerinde İmameyn'in ihtilafları olan yerlerin tespit ve tahlili* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, 2017); Muhammet Hafız Karamustafaoğlu, *El-Mevsilî'nin el-İhtiyar adlı eserindeki fıkıh konularının temel kaynakları* (Nikâh örneği) (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, 2016); Hilal Dirican, *El-Mevsilî'nin El-Muhtar isimli eserindeki İmam Şafî'ye ait görüşlerin tahkiki* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, 2017).

Mülteka üzerine yapılan bazı tez çalışmaları şunlardır: Mustafa Güner, *Tercüme-i Mülteka'l-ebhur'un (Mevkûfât) kaynakları (İbâdât bahisleri örneğinde)* (Trakya: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, 2019); Yakup Çetinkaya, *Mülteka'l-Ebhur'un Osmanlı hukukundaki yeri ve önemi* (Çanakkale: Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, 2019); Bayram Özyön, *Mütûn-i Erbaa'dan Mecma'u'l-Bahreyn ve Mülteka'n-Neyyireyn'de İmam Züfer'e Nispet Edilen Görüşlerin Tahkiki* (Aksaray: Aksaray Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, 2022); Hasan Selek, *Mütûn-i Erbaa'da tercih farklılıkları (Temel ibadetler)* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, 2020); Ahmet Uyanık, *Hanefî mezhep içi tercih usûlü çerçevesinde Mültekâ'l-Ebhur'daki tercih ifadelerinin değerlendirilmesi* (Büyû' ve icâre örneği) (İstanbul: 29 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, 2021); Sefa Afacan, *Mültekâ'nın ibadet bölümünde Ebu Yusuf'a nispet edilen görüşler (Tahâret ve namaz örneği)* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, 2020); Mustafa Güner, *Tercüme-i Mülteka'l-ebhur'un (Mevkûfât) kaynakları (İbâdât bahisleri örneğinde)* (Trakya: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, 2022).

Tezimizle alakalı olan diğerk çalışmalar şunlardır: Musa Günay, *İslâm Hukuku'nun Oluşum Sürecinde İctihad: Ebû Hanîfe örneği* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi 2012); Abdullah Sacid Öksüz, *Sahâbenin Fıkıh Tarihindeki Yeri ve Ebû Hanîfe'nin Fıkıhı üzerindeki Etkisi* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019); Metin Yiğit, *İlk dönem Hanefî Kaynaklarına Göre Ebû Hanîfe'nin Usûl Anlayışında Sünnet* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, 2007); Metin Avcı, *İmam Mâturîdî'nin Fikirlerinde Ebû Hanîfe'nin Etkisi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018); Eyüp Ertan, *İbrahim en-Nehâî ve Ebû Hanîfe'nin Fıkıhî Görüşlerinin Mukayeseli Analizi* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, 2021); Selman Demirboğa, *Ebû Hanîfe ve İmâmeyn Arasındaki Görüş Farklılıklarının Tespit ve Değerlendirilmesi* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, 2023); Fatih Tok, *İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin Kur'ân anlayışı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, 2015); Abdalwahab Zıdan, *Ebû Hanîfe'nin Müteâriz Hadislere Yaklaşımı* (Karabük: Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, 2023); Hacı Mustafa Torun, *Ebu Hanife (R.A.) ye göre İstihsanü'n-nass [Serahsi'nin el-Mebsut örneği]* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans tezi, 2016); Sinan Kasap, *İmâm Ebû Hanîfe'nin Siyâsî Yönünün İncelenmesi* (İğdır: İğdır Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans tezi, 2019); Eyüp Artan, *Ebû Hanîfe ile İbn Ebî Leylâ'nın İhtilaflarının Değerlendirilmesi* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016); Havva Usta, *İbn Rüşd'ün Bidâyetü'l-müctehid'inde Ebû Hanîfe'ye Ait Görüşlerin Tahkiki* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007); Eyyüp Acar, *Muhammed Bin Ömer El-halebi'nin Menakıb-ı İmam-ı Azam Tercümesi* (Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007). Said Ali Kudaynetov, *Uygulama örneklerine dayalı olarak İmâm Ebû Yûsuf'un istihsân anlayışının tespiti* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020); Mustafa Kelebek, *Ebû Yûsuf'un İslâm Borçlar Hukukundaki Yeri* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008); Bilal Khammees Abbas, *Fıkıhî Meselelerde İmam Şâfi ile İmam Ebû Yûsuf'un*

Muvafakatleri (Çankırı: Karatekin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023); Mustafa Şahin, *el-Hidaye'de Ebû Yûsuf'un Muâmelât Konularında Muhalif Kaldığı Görüşler* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022); Ümmüebiha Sinoğlu, *İbn Hazm'ın el-muhallâ adlı eserinde Ebû Yûsuf'a nispet ettiği görüşlerin tahkiki* (Van: Yüzüncüyıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022); Hatice Engin Ersoy, *Ebû Yûsuf'un fıkıh anlayışı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019); Yavuz Sarı, *Ebû Yûsuf'un (Ö. 182/798) Kitâbü'l-Harâc'ındaki siyer-megâzî Rivayetlerinin Tespit ve Tahlili* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019); Ali Veysel Akcan, *Ebû Yûsuf'un Ebû Hanîfe ile ihtilaflarının sebepleri* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019); Salih Güner, *İbn Rüşd'ün Bidayetü'l-Müctehid Nihâyetü'l-Muktesid Adlı Eserinde Ebû Yûsuf, İmam Muhammed ve İmam Züfer'e Nispet Edilen Görüşler ve Bunların Hanefi Mezhebi Açısından Değerlendirilmesi* (Çanakkale: Onsekizmart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015); Selman Tozar, *Siyasi, sosyal ve kültürel tarihe kaynaklığı yönüyle İslâm iktisat kaynakları: Ebû Yûsuf'un (v. 182/798), Kitâbü'l-Harâc ve Ebû Ubeyd'in (v. 224/838), Kitâbü'l-Emvâl örneği* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014); Fatih Bayram, *Ebû Yûsuf'un Kitâbu'l-Asâr'ının Hadis İlmi Açısından Değerlendirilmesi* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009). Ramazan Doğanay, *Hadis Usulü Açısından Şeybani ile Şafî'nin Mukayesesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022); Aydın Taş, *Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybani'nin Hukuk Anlayışı (usul anlayışı)* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003); Sami Şahin, *Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybani'nin Hadis Kültüründeki yeri* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999); Özlem Kahya Öncel, *İmam Muhammed'in el-Asl Adlı Eserinde İstihsan* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022); Arife Karabey, *Şeybani'nin el-Asl İsimli Eserinde İstihsan Metodunun Uygulanışı* (Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022); Mehmet Fatih Söyler, *Kudurin el-Muhtasar Eseri Bağlamında İmam Muhammed'in İbadetle İlgili*

Görüşleri (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019); Ali Uçak, *İmam Muhammed eş-Şeybânî ile İmam Şâfi'nin birbirlerine yönelik eleştirileri* (Ankara: Hacı Bayram Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024); Arouna Tıama, *İmam Mâlik ve İmam Muhammed'in fikhî Görüşlerinin Usul açısından Değerlendirilmesi: Muvatta Tâharet Bölümü Örneği* (Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022); Ercan Civelek, *İmam Muhammed'in el-Câmi'u's-sağır İsimli Eserine Özgü Meselelerin Tespit ve Tahlili* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021); Oğuzkağan Demir, *İmam Muhammed'in el-Asl İsimli Eserinin Mütûn-i Erbaa'ya tesiri (Kitâbü'l Bey' örneği)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014); Nilüfer Kalkan, *İmam Muhammed'in Kitabı'l-asar'ı ve Rivayetlerinin Kütüb-i Sitte ile karşılaştırılması* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011); Mahmut Salih Eser, *İmam Muhammed'in el-Asl Adlı Eserinin İbadet Bölümlerinde Kıyas Terimini Kullanması* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009); Esra Klavuz Eser, *İmam Muhammed'in el-Camiu's-Sağır Adlı Eserinde Teklifi Hükümlerin Tasnif ve İfadelenilmesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009); Ahmet Temel, *İmam Muhammed'in el-hüccce Adlı Eseri Ekseninde Şer'î Deliller* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007).

Yapılan tez çalışmaları incelendiğinde İmâmeyn'in Ebû Hanîfe'ye ibadet ve aile hukuku alanındaki muhalefet ettiği meselelerin, *Muhtasar*, *Hidâye*, *Muhtâr* ve *Mülteka* merkeze alınarak mukayeseli bir şekilde incelenmesi, müelliflerin tercihleri ve her bir ihtilaflı konunun akabinde mezhep içerisinde tercih edilen görüş hakkında bilgilendirme tespit edebildiğimiz kadarıyla yapılmamıştır. Benzer çalışmalarda ibadet veya aile hukuku alanında ele alınan ihtilafların farklı boyutlarına temas edilmiştir. Örneğin “*Mergînânî'nin el-Hidâyesi'nin Taharet, İbadet ve Münekahat Bölümlerinde İmam Ebû Yûsuf'un tek kaldığı muhalif görüşleri*” adlı tez çalışmasında Ebû Yûsuf'un, Ebû Hanîfe ve Muhammed Şeybânî'ye muhalefeti ele alındığı için tetkik edilen ihtilaflı meseleler bizim değindiğimiz konular ve başvurduğumuz kaynaklar sebebiyle

farklılık göstermektedir. Bir diğer çalışma örneği olan “*Mevsilî'nin Muhtar adlı eserinin ibâdât ve muamelat bölümlerinde İmâmeyn'in ihtilafı olan yerlerin tespit ve tahlili*” adlı çalışmada İmâmeyn'in ittifak veya ihtilaf halinde Ebû Hanîfe'ye muhalefeti söz konusudur. Ayrıca görebildiğimiz kadarıyla bu çalışmada müelliflerin tercihi ve mezhep içerisindeki tercih edilen görüşler üzerinde durulmamıştır. Araştırmamız ile benzerlik arz eden “*Ebû Hanîfe ve İmâmeyn Arasındaki Fıkhî İhtilafların Tespit ve İncelenmesi (Aile Hukuku Özelinde)*” adlı tez çalışmasında aile hukukunda İmâmeyn'in ittifak ve ihtilaf hâlinde Ebû Hanîfe'ye muhalefeti ele alındığı için 67 mesele tespit edilmiştir. Biz ise yalnızca İmâmeyn'in ittifak halinde olup Ebû Hanîfe'ye muhalefetini incelediğimizden aile hukukunda 28 mesele tespit ettik. Tespit edilen meselelerin sayısı; çalışmanın amacı, yöntemi, kaynakları ve metodolojisi açısından farklılık gösterebilmektedir. Bu sebeple çalışmamız, ele alınan meselelerin sayısı hakkında bir iddia taşımamaktadır.

II. HANEFÎ MEZHEBİNİN KURUCU İMAMLARI

Bu bölümde ilk olarak görüşlerini inceleyeceğimiz mezhebin kurucu imamları hakkında kısa bir bilgi verilecektir. Tezimizin konu bütünlüğünü sağlaması açısından gerekli gördüğümüz bu kısım, imamların her biri hakkında zengin bir literatür oluştuğundan mümkün merteye kısa tutulacak ilgili literatüre dipnotta işaret edilmekle yetinilecektir.

A. Ebû Hanîfe

Asıl adı Nu'man b. Sabit b. Zûtâ b. Mah olan Ebû Hanîfe 80/699 yılında Kûfe'de dünyaya gelmiştir. Rivayet edildiğine göre kendisine verilen “Hanîfe” sıfatı beraberinde taşıdığı yazı hokkasından ötürü, İmâm-ı Âzam lakabı ise âlimler içerisinde mümtaz konumu, fıkhî düşünce tarzında kendine has geliştirdiği yeni metotlar ve birçok fakihin onun usulünü takip etmesiyle açıklanabilir. Ebû Hanîfe'nin aslen Türk veya Fars kökenli olduğu cihetinde rivayetler de mevcuttur.¹⁴

¹⁴ Mustafa Uzunpostalcı, “Ebû Hanîfe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 12 Ekim 2023).

İlimle iştiğal etmeden evvel ticaretle uğraşan Ebû Hanîfe, daha sonraları kelim ve hadis ilimlerine, ardından da fıkha yönelmiştir. Akaid ilminde üst seviyeye gelen Ebû Hanîfe, yaptığı seyahatlerde farklı itikadî görüşleri benimseyen kimselere Hz. Peygamber (s.a.v) başta olmak üzere sahabe ve ardından gelenlerin itikadî fikirlerini aktararak ehl-i sünnet anlayışının teşekkül etmesine öncülük etmiştir.¹⁵

Ebû Hanîfe fıkıh ilminin çoğunu Kûfe'nin re'y ekollerinin önderi sayılan Hammad b. Ebî Süleyman'ın ders halkalarında tedarik etmiştir. Ebû Hanîfe hocasının vefatının ardından onun yerini alarak talebeleriyle dersler mütalaa etmiş ve bu hususu hayatının sonuna değin sürdürmüştür.¹⁶

Sahip olduğu ilmi kabiliyetten ötürü İmam Şafî, İmam Mâlik ve dönemin seçkin âlimlerinden övgüye mazhar olan Ebû Hanîfe'nin, sayısı bini aşkın talebe yetiştirdiği rivayet edilir. Mezhepte lider konumda olan bazı öğrenciler şunlardır: Züfer b. Huzeyl (ö. 158/775), Ebû Yûsuf (ö. 182/798), Muhammed eş-Şeybânî (ö. 189/805), Esed b. Amr (ö. 190/806), Hasan b. Ziyad el-Lü'lû (ö. 204/819).

Yaşadığı sırada pek çok iç karışıklığa şahit olan Ebû Hanîfe, dönemin Abbasî yöneticilerinin kadılık tekliflerini reddettiği için işkencelere maruz kalarak, hapisaneye atılmıştır. Ölümü hakkında hapisanede zehirlendiği gibi çeşitli rivayetler bulunsa da daha kuvvetli olan görüş hapisten kurtulduktan bir müddet sonra Bağdat'ta (ö. 150/767) vefat ettiği yönündeki görüştür.¹⁷

¹⁵ Hayrettin Karaman, *İslam Hukuk Tarihi* (İstanbul: İz Yayınları, 2016), 172.

¹⁶ Muhammed Ebû Zehre, *Ebû Hanîfe* (Kâhire: Dârül-fikri'l-Arabî, 2008), 23.

¹⁷ Uzunpostalıcı, "Ebû Hanîfe". Ebû Hanîfe hakkında yapılan bazı çalışmalar için bk. Musa Günay, *İslâm Hukuku'nun Oluşum Sürecinde İctihad: Ebû Hanîfe örneği* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012); Abdullah Sacid Öksüz, *Sahâbenin Fıkıh Tarihindeki Yeri ve Ebû Hanîfe'nin Fıkıhı üzerindeki Etkisi* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019); Metin Yiğit, *İlk dönem Hanefî Kaynaklarına Göre Ebû Hanîfe'nin Usûl Anlayışında Sünnet* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, 2007); Metin Avcı, *İmam Mâturîdî'nin Fikirlerinde Ebû Hanîfe'nin Etkisi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018); Eyüp Ertan, *İbrahim en-Nehaî ve Ebû Hanîfe'nin Fıkıhî Görüşlerinin Mukayeseli Analizi* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, 2021); Selman Demirboğa, *Ebû Hanîfe ve İmâmeyn Arasındaki Görüş Farklılıklarının Tespit ve Değerlendirilmesi* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, 2023); Fatih Tok, *İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin Kur'ân anlayışı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, 2015); Abdalwahab Zıdan, *Ebû Hanîfe'nin Mûteâraz Hadislerine Yaklaşımı* (Karabük: Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, 2023); Hacı Mustafa Torun, *Ebu Hanîfe (R.A.) ye göre İstihšanî'n-nass [Serahsî'nin el-Mebst örneği]* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans tezi, 2016); Sinan Kasap, *İmâm Ebû Hanîfe'nin Siyâsî Yönünün İncelenmesi* (İğdır: İğdır

Ebû Hanîfe'nin şahsen telif ettiği bir eser mevcut olmayıp verdiği derslerden öğrencilerinin derledikleri konular yine öğrencileri aracılığıyla bizlere ulaştırılmıştır. Eserlerin isimlerini aşağıda özetle sunacağız:

1. *el-Âlim ve'l-müteallim*

Ehl-i sünnet görüşlerini desteklemek amacıyla soru cevap tarzında ele alınmıştır.¹⁸

2. *el-Fıkhü'l-Ebsat*

Oğlu ve talebeleri vasıtasıyla rivayet edilmiş akaidle alakalı bir eserdir.¹⁹

3. *el-Fıkhü'l-Ekber*

Akaidle ilgili olup birçok dile tercümesi olmuştur.²⁰

4. *Risâletü Ebi Hanîfe*

Ebû Hanîfe'nin kalamî hususlarda kendisine yöneltilen eleştirilere karşılık verdiği bir eserdir.²¹

5. *el-Vasiyye*

Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans tezi, 2019); Eyüp Artan, *Ebû Hanîfe ile ibn Ebî Leylâ'nın İhtilaflarının Değerlendirilmesi* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016); Havva Usta, *İbn Rüşd'ün Bidâyetü'l-müctehid'inde Ebû Hanîfe'ye Ait Görüşlerin Tahkiki* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007); Eyyüp Acar, *Muhammed Bin Ömer El-halebi'nin Menakıb-ı İmam-ı Azam Tercümesi* (Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007). Ebû Hanîfe hakkında telif edilen eserlerden bazıları şunlardır: İlyas Çelebi, *İmam-ı Azam Ebû Hanîfe'nin İtikadi Görüşleri*, İmam Zehebî, *Menakıb-ı İmam Ebû Hanîfe*, Musa B. Zekeriyya el-Haskefi, *Ebû Hanîfe Müsned Tercüme ve Şerhi*, Ali Pekcan, *Fıkhın Bedene Bürünüşi; İmam Azam Ebû Hanîfe, Abdülhamit Sinanoğlu, İslam Düşüncesinin İki Kurucu Önderi İmam Ebû Hanîfe ve Vasıl Bin Ata*, Muhammed Kasım Abduh el-Harisî, *Muhaddsiler Nazarında İmam Ebû Hanîfe*, Melek Özdoruk, *Bir Hukuk Dahisi İmam Azam Ebû Hanîfe*, Mustafa Necastı Sepetçioğlu, *Kutsal Mahpus Ebû Hanîfe*, Mustafa Kasadar, *Fıkh-ı Ekber*, Ahmet Özel, *İmam Ebû Hanîfe ve Hanefî Mezhebi*, İsmail Hakkı Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, Muhammed Ebû Zehre, *Ebû Hanîfe*, Murteza Bedir, *Ebû Hanîfe*.

¹⁸ Uzunpostalcı, "Ebû Hanîfe".

¹⁹ Uzunpostalcı, "Ebû Hanîfe".

²⁰ Uzunpostalcı, "Ebû Hanîfe".

²¹ Uzunpostalcı, "Ebû Hanîfe".

Eser Akaid konularını içermektedir.²²

6. *el-Müsned*

Oğlu ve talebeleri vasıtasıyla rivayet edilmiş akaidle alakalı bir eserdir.²³

B. Ebû Yûsuf Ya'kub b. İbrâhîm b. Habîb Sa'd el-Kûfî

Gerçek ismi Ya'kûb olan Ebû Yûsuf, 113/731 yılında Kûfe'de dünyaya gelmiş, 182/798 senesinde Bağdat'ta vefat etmiştir.²⁴ Ebû Yûsuf ailesinin maddi imkânının yeterli olmayışından küçük yaştan itibaren çalışma mecburiyetinde olsa da ilmi eğitimini göz ardı etmemiştir. Ebû Yûsuf'un çağının ilimde zirve yaptığı Kûfe'de eğitim alması, onun ilmi yönden ilerlemesinde yadsınamaz bir etken olmuştur.²⁵ Hanefî mezhebinin olgunlaşp yaygınlaşmasında çok fazla katkıları bulunan Ebû Yûsuf'a Abbâsî yöneticilerinden Mehdi Billah (ö. 775/785) kadılık görevi vermiş, Ebû Yûsuf, kadılık vazifesini, Halife Harun Reşit (ö. 786/809) döneminde de sürdürmüştür.²⁶

Ebû Hanîfe, ibn Ebî Leylâ (ö. 148/765), İshak eş-Şeybânî (ö. 138/755) vd. ulemadan hadis ve fıkıh dersleri alan Ebû Yûsuf, dokuz yıl Ebî Leylâ'dan yargılama hukuku alanında ilim tahsil etmiştir. Bu aşamadan sonra hocası Ebû Hanîfe'nin hukuk yöntemini daha çok benimseyen Ebû Yûsuf, Ebû Hanîfe'nin hayatını kaybetmesine değin takriben on yedi yıl kendisinin ilim halkalarına katılmıştır.²⁷

Ebû Yûsuf, karşılaştığı mevzularının hükmünü araştırırken; öncelikle Kur'an, sünnet, sahabe kavli, icma, kıyas, örf vd. sıralamayı esas alarak hareket etmiştir. Fıkıhta olduğu kadar hadis alanında da ilmi niteliği yüksek bir mertebeye ulaşan Ebû

²² Uzunpostalcı, "Ebû Hanîfe".

²³ Uzunpostalcı, "Ebû Hanîfe".

²⁴ Sâlim Öğüt, "Ebû Yûsuf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 12 Ekim 2023).

²⁵ Ebû Abdillâh Şemsüddîn ez-Zehebî ed-Dımaşkî, *Menâkıbü'l-İmâmi'l-A'zam*, çev. İsmail Karaközoğlu (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2018), 76.

²⁶ Ebû Zehre, *Ebû Hanîfe*, 220.

²⁷ Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Alî b. Muhammed es-Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe ve Ashâbih* (Beyrut: Alemlî'l-Kütüb, 1405/1970), 98.

Yûsuf, fikhî meselelerde hadislere sıkça başvurmuş, bunun yanı sıra kıyas ve istihsan delillerine de müracaat etmiştir.²⁸

Meşayih tarafından otuz küsur senelik kadılık deneyiminde ötürü yargıyla alakalı meselelerin tümünde mezhep içerisinde Ebû Yûsuf'un görüşleriyle amel edilmesinin gerektiği bir prensip haline getirilmiştir.²⁹ Ayrıca tespit edilebildiği kadarıyla Ebû Yûsuf hocası Ebû Hanîfe'ye ibadet alanında 72 görüşte, aile hukukunda ise 35 görüşte ihtilaf etmiştir.³⁰ Hanefî mezhebinin ikinci büyük imamı sayılan Ebû Yûsuf'un çok sayıda hadis âliminden ders alması ve Ebû Hanîfe döneminde tevsik olunmayan birçok hadisin Ebû Yûsuf zamanında tevsik edilmesi meseleleri hocasından farklı değerlendirmesinin gerekçelerindedir.³¹ Ebû Yûsuf'a nispet edilen eserler şunlardır:

²⁸ Ögüt, "Ebû Yûsuf".

²⁹ Ögüt, "Ebû Yûsuf"; Savaş Kocabaş "Ebû Yûsuf'un İbadet Konularında Ebû Hanîfe ve Muhammed eş-Şeybânî'den Farklı görüşleri ve nedenleri", *Tokat İlmîyat Dergisi* 8/2 (Aralık 2020), 5.

³⁰ Örneğin hocası Ebû Hanîfe'nin görüşünün aksine topraktan başka bir şeyle teyemmüm etmeyi Ebû Yûsuf câiz kabul etmemiştir. Kılınan namazın geçerli olması için örtülmesi gereken avret yerlerinin açılmasında asgari sınır Ebû Hanîfe'ye göre dörtte birdir. Ebû Yûsuf ise avret uzvunun yarısının açılması halinde namazın bozulacağı yönünde ichtihad etmiştir. Bk. Ebû'l Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî el-Mergînânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübeddî*, thk. Sâid Bektâş (Medîne: Dâru-sirâc, 1440/2019), 1/348; Arafat Kılıçoğlu, *Mergînânî'nin el-Hidâyesi'nin Taharet, İbadet ve Münâkehat Bölümlerinde İmâm Ebû Yûsuf'un Tek Kaldığı Muhalif Görüşleri* (Bartın: Bartın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 14.

³¹ Ögüt, "Ebû Yûsuf". Ebû Yûsuf hakkında yapılan bazı çalışmalar için bk. Saîd Ali Kudaynetov, *Uygulama örneklerine dayalı olarak İmâm Ebû Yûsuf'un istihsân anlayışının tespiti* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020); Mustafa Kelebek, *Ebû Yûsuf'un İslâm Borçlar Hukukundaki Yeri* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008); Bilal Khammees Abbas, *Fikhî Meselelerde İmâm Şâfi ile İmâm Ebû Yûsuf'un Muvafakatleri* (Çankırı: Karatekin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023); Mustafa Şahin, *el-Hidâye'de Ebû Yûsuf'un Muâmelât Konularında Muhalif Kaldığı Görüşler* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022); Ümmüebiha Sinoğlu, *İbn Hazm'ın el-muhallâ adlı eserinde Ebû Yûsuf'a nispet ettiği görüşlerin tahkiki* (Van: Yüzüncüyıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022); Hatice Engin Ersoy, *Ebû Yûsuf'un fikhî anlayışı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019); Yavuz Sarı, *Ebû Yûsuf'un (Ö. 182/798) Kitâbü'l-Harâc'ındaki siyer-megâzî Rivayetlerinin Tespit ve Tahlili* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019); Ali Veysel Akcan, *Ebû Yûsuf'un Ebû Hanîfe ile ihtilaflarının sebepleri* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019); Salih Güner, *İbn Rüşd'ün Bidâyetü'l-Müctehid Nihâyetü'l-Muktesid Adlı Eserinde Ebû Yûsuf, İmâm Muhammed ve İmâm Züfer'e Nispet Edilen Görüşler ve Bunların Hanefî Mezhebi Açısından Değerlendirilmesi* (Çanakkale: Onsekizmart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015); Selman Tozar, *Siyasi, sosyal ve kültürel tarihe kaynaklığı yönüyle İslâm iktisat kaynakları: Ebû Yûsuf'un (v. 182/798), Kitâbü'l-Harâc ve Ebû Ubeyd'in (v. 224/838), Kitâbü'l-Emvâl örneği* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014); Fatih

1. *Kitâbu'l-Harâc*: İslâm hukukunda mali sahada ele alınan ve çağımıza değin gelen ilk eserdir. Halife Harun Reşit'in talebi doğrultusunda telif edilmiştir.³²

2. *İhtilâfu ibn Ebî Hanîfe ve ibn Ebî Leyla*: Bu eserde Ebû Hanîfe ve Ebî Leyla'nın fikir ayrılığına düştükleri meseleler incelenmiştir.³³

3. *er-Reddü alâ Siyeri'l-Evzâi*: Evzâi'nin Ebû Hanîfe'ye muhalif olduğu ve eleştirdiği fikirlere verilen yanıtların bulunduğu eserdir.³⁴

4. *Kitâbü'l Âsâr*: Ebû Hanîfe'den nakledilen eserlerin yer aldığı, şerhlerinin de mevcut olduğu eserdir.³⁵

C. Ebû Abdillah Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eş-Şeybâni

Neseben Beni Şeybân kabilesine bağlı olan ve bu sebeple eş-Şeybân lakabı verilen İmam Muhammed, 132/749 senesinde Vâsıt'ta dünyaya gelmiştir.³⁶ Daha çocuk yaşlarda Ebû Hanîfe'nin ilim sohbetlerine iştirak etmiş, yirmi yaşlarında hocalık vasfıyla ilmî dersler vermeye başlamıştır. Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve İmam Mâlik gibi dönemin ulemasından ilim tahsil eden İmam Muhammed, Halife Harun Reşit tarafından Rakka'ya kadı olarak atanmıştır.³⁷

Hayatında ilme büyük önem veren Ebû Muhammed, kadılık görevini icra ederken dahi ilim tahsil etmekten ve ilim halkalarına katılmaktan geri durmamıştır. Ebû Muhammed, Harun Reşitle yolculuk yaptığı Rey şehrinde 189/805 yılında hayatını kaybetmiştir.³⁸

Bayram, *Ebû Yûsuf'un Kitâbu'l-Asâr'ının Hadis İlmî Açısından Değerlendirilmesi* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009).

³² Fahrettin Atar, *Fıkıh Usûlü* (İstanbul: Marmara İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2005), 467.

³³ Ebû Zehre, *Ebû Hanîfe*, 225.

³⁴ Ebû Zehre, *Ebû Hanîfe*, 229.

³⁵ Ebû Zehre, *Ebû Hanîfe*, 225.

³⁶ Aydın Taş, “Şeybâni”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 12 Ekim 2023).

³⁷ Zehebî, *Menâkıbü'l-İmâmi'l-A'zam*, 177.

³⁸ Taş, “Şeybâni”.

Şeybânî Kûfe’de hocası Ebû Hanîfe ve öğrencilerinden hadis ve fıkıh ilimleri tahsil ettikten sonra hadis alanına daha iyi hâkim olabilmek adına, Medine’ye yolculuk yapmış, İmam Mâlik’in *Muvatta*’yı zikrettiği ilim halkasına katılmış ve birçok âlimden dersler almıştır.³⁹

İlim öğrenmek için gittiği yolculuklarının ardından Bağdat’a yerleşen Şeybânî, ilim halkaları oluşturmuş, orada bulunanların fıkıh ve hadis eğitimleri almalarına vesile olmuştur. Ebû Yûsuf’un vefatıyla re’y ehl-inin önderi statüsüne yükselmiş ve Bağdat’ta yaşayanlar tarafından görüşleri sıkça tercih edilmiştir.⁴⁰

Hanefî mezhebi içerisindeki kavillerin derlenip sınıflandırılmasında büyük katkısı olan Şeybânî, kaleme aldığı eserleri mezhebin ilk ve itimat edilen literatürünü oluşturmuştur. Şeybânî, herhangi fikhî bir meselenin hükmünde; Kitap ve sünneti esas kabul etmiş, hakkında hadis bulunan bir mevzuda kıyasa müracaat edilmesini doğru bulmamıştır.⁴¹ Şeybânî Hanefî mezhebinin görüşlerinin kayıt altına alınarak günümüze ulaşmasında büyük rol oynamıştır.⁴²

³⁹ Muhammed Eroğlu, “İmam Muhammed Şeybânî, Nesebi, Hayatı ve İlmî”, *İslam Medeniyeti Dergisi* 2/20 (Haziran 1969), 4.

⁴⁰ Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe*, 125.

⁴¹ Karaman, *İslam Hukuk Tarihi* 207.

⁴² Şeybânî hakkında yapılan bazı çalışmalar için bk. Ramazan Doğanay, *Hadis Usulü Açısından Şeybani ile Şafii'nin Mukayesesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022); Aydın Taş, *Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybani'nin Hukuk Anlayışı (usul anlayışı)* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003); Sami Şahin, Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî'nin Hadis Kültüründeki yeri (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999); Özlem Kahya Öncel, *İmam Muhammed'in el-Asl Adlı Eserinde İstihsan* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022); Arife Karabey, *Şeybani'nin el-Asl İsimli Eserinde İstihsan Metodunun Uygulanışı* (Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022); Mehmet Fatih Söyler, *Kudurin el-Muhtasar Eseri Bağlamında İmam Muhammed'in İbadetle İlgili Görüşleri* (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019); Ali Uçak, *İmam Muhammed eş-Şeybânî ile İmam Şafii'nin birbirlerine yönelik eleştirileri* (Ankara: Hacı Bayram Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024); Arouna Tıama, *İmam Mâlik ve İmam Muhammed'in fikhî Görüşlerinin Usul açısından Değerlendirilmesi: Muvatta Tâharet Bölümü Örneği* (Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022); Ercan Civelek, *İmam Muhammed'in el-Câmi'u's-sağîr İsimli Eserine Özgü Meselelerin Tespit ve Tahlili* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021); Oğuzkağan Demir, *İmam Muhammed'in el-Asl İsimli Eserinin Mütün-i Erbaa'ya tesiri (Kitâbü'l Bey' örneği)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014); Nilüfer Kalkan, *İmam Muhammed'in Kitabı'l-asar'ı ve Rivayetlerinin Kütüb-i Sitte ile karşılaştırılması* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011); Mahmut Salih Eser, *İmam Muhammed'in el-Asl Adlı Eserinin İbadet Bölümlerinde Kıyas Terimini Kullanması* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans

Hanefî mezhebinde itimat edilen, sıklıkla başvurulmuş ve Şeybânî'ye aidiyetinde şüphe olmayan eserler zâhiru'r-rivâye şeklinde adlandırılmıştır. Bu eserler şunlardır:

1. *el-Asl (Mebûs)*: Şeybânî'nin telif ettiği ilk eser olup içeriği soru cevap şeklinde ele alınmıştır.⁴³

2. *el-Câmiu's-Sağîr*: Çoğunlukla Ebû Hanîfe'nin re'ylerini kapsayan ve Ebû Yûsuf'un talebi doğrultusunda yazılmış bir eserdir.⁴⁴

3. *el-Câmi'ul-Kebîr*: Şeybânî bu eserinde rivayet tarzına müracaat etmeksizin, konuları direkt ele almış ve yapmış olduğu değerlendirmelerde dil bilgisine hâkimiyeti dikkat çekmektedir.⁴⁵

4. *ez-z-Ziyâdât*: Şeybânî'nin telif ettiği diğer eserlerine ek olarak yazılmıştır.⁴⁶

5. *es-Siyeru's-Sağîr*: Devletler hukukuyla alakalı bir eserdir.⁴⁷

6. *es-Siyeru'l-Kebîr*: Aslı günümüze ulaşmayan Şeybânî'nin kaleme aldığı en son eseridir.⁴⁸

7. *el-Mehâric fi'l-Hiyel*: Hiyel konusunda ilk ele alınan eser olarak bilinmektedir.⁴⁹

8. *el-Hücce Alâ Ehli'l-Medîne*: Hadis alanındaki tartışmaların derlendiği eserdir.⁵⁰

Tezi, 2009); Esra Klavuz Eser, *İmam Muhammed'in el-Camiu's-Sağîr Adlı Eserinde Teklifi Hükümlerin Tasnif ve İfadelenilmesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009); Ahmet Temel, *İmam Muhammed'in el-hücce Adlı Eseri Ekseninde Şer'i Deliller* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007).

⁴³ Ebû Zehre, *Ebû Hanîfe*, 235.

⁴⁴ Yunus Vehbi Yavuz, "el-Câmiu's-Sağîr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 12 Ekim 2023).

⁴⁵ Taş, "Şeybânî".

⁴⁶ Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013), 25.

⁴⁷ Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 26.

⁴⁸ Taş, "Şeybânî".

⁴⁹ Taş, "Şeybânî".

⁵⁰ Taş, "Şeybânî".

9. el-Âsâr: Ahkâm hadislerinin toplandığı eserdir.⁵¹

10. Muvatta'ü'l-Îmâm Mâlik Rivayetü Muhammed: Şeybânî'nin İmâm Mâlik'ten dinlediği rivayetleri içeren ve kendi görüşlerini de eklediği bir eserdir.⁵²

Şeybânî'ye aidiyetinde şüphe olan ve nâdirü'r-rivâye olarak isimlendirilen eserler ise şunlardır:⁵³

1. Haruniyyât

2. Curcâniyyât

3. Kessâniyyat

4. Rakkiyyât

5. Kitabü'r-Radâ

III. MEZHEP İÇİ TERCİH

Konu bütünlüğünü sağlamak açısından bu başlık altında mezhep ve mezhep içi tercih kavramlarının tanımı, mezhep içi tercihin konusu ve amacı hususundaki malumatları özetle sunacağız.

Mezhep kavramı; dinin esas veya fer'î kurallarının isnat edildiği delilleri ve bu delilleri analiz edip değerlendiren daha sonrasında hüküm çıkarmada otorite kabul edilen âlimlerin meydana getirdiği görüşlerin tamamı ya da belirledikleri sistem şeklinde ifade edilir.⁵⁴

Mezkûr tanımlar ve fıkıh kaynaklarındaki bahisler dikkate alındığında mezhep içi tercihi kısaca şöyle açıklayabiliriz:

⁵¹ Taş, “Şeybânî”.

⁵² Taş, “Şeybânî”.

⁵³ Eyyüp Said Kaya, “Nâdirü'r-Rivâye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 13 Ekim 2023).

⁵⁴ İlyas Üzüm, “Mezhep”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 14 Ekim 2023).

“Muayyen bir meselenin hükmü ile ilgili mezhepteki muhtelif görüş veya rivâyetlerden daha ağır basanı, üstün olanı belirlemektir.⁵⁵ Daha başka bir ifadeyle “Fıkıh melekesine sahip bir fakihin, belli bir meselenin hükmü ile ilgili mezhep içerisindeki çeşitli kavil ve nakillerden (tercih kaidelerince) birini seçerek hükmü belirlemesidir.”⁵⁶

Fıkıh tarihiyle ilgili klasik eserlere ve günümüz çalışmalarına baktığımız da dirâyet ve rivâyet olmak üzere iki çeşit mezhep içi tercihe rastlamaktayız:

Rivâyeten tercihte; fukahâdan aktarılan görüşlerin farklılığı ve hükümlerin çelişmesi söz konusudur. Nitekim bu durum öğrencinin hocasını yanlış anlaması, aktarılan fikirlerin tenâkuz halinde olması ve fakihin kabul ettiği görüşün aksini benimsemesi vb. durumlardan kaynaklanmaktadır. Rivâyeten tercihte bu gibi sorunlarla karşılaşan mezhep âlimleri, nakledilen görüşler arasından tercihini; insanların maslahatı, görüşün mezhebin imamına ait olmasındaki güvenilirliği ve müçtehidin nihaî kabul ettiği görüş olması gibi hususları göz önünde bulundurarak yapmaya çalışmışlardır.⁵⁷

Dirâyeten (usûl ve delile dayanan) tercih ise; mezhep içerisinde râcih olan görüş tespit edilirken görüşün kime/kimlere ait olduğu ya da nasıl nakledildiği değil belirtilen görüşün delilinin kuvvet derecesinin dikkate alınmasıdır. Delil ifadesiyle yalnızca naslar değil; maslahât, fesâd-ı zaman, örf, ihtiyat ve görüşün mezhep birikimine elverişli olması da kast edilmektedir. Bütün bunları göz önünde bulundurduğumuzda râcih görüşü belirlemek isteyen fakihin; mezhebin usûlünü, hüküm çıkarma yollarını, görüşlerin işaret ettiği delilleri değerlendirebilecek ve bu deliller içerisinde mukayese yapacak donanıma sahip olması gerekir.⁵⁸

⁵⁵ Şükrü Özen, “Tercih”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 12 Temmuz 2022).

⁵⁶ Farklı tanımlar için bk. Seyit Mehmet Uğur, *Hanefîlerde Mezhep İçi Tercih ve Usûlü* (İstanbul: İfav, 2019), 36.

⁵⁷ Ebû Zehre, *Usûlü'l-fikh* (by.: Dârûl-Fikri'l-Arabî, ts), 348; Yûsuf el-Karadâvî, *el-İctihad fi şerî'ati'l-İslâmiyye* (Kuveyt: Dâru'l-Kalem, 1417/1996), 115.

⁵⁸ Muhammed b. Afîfî el-Bâcûrî el-Hudârî, *Târîhu't-teşrî'i'l-İslâmî* (Lübnan: Dâr'ul Ma'rife, 1370/1970), 331/332; Karaman, *İslâm Hukuk Târîhi*, 243/244; Uğur, *Mezhep İçi Tercih*, 41-42.

Mezhep içi tercih usûlünün konusunu, râcih görüşü tespit ilkeleri teşkil etmektedir. Hanefilerde mezhep içerisinde tercih edilen re'y için; bihî yüftâ, müftâ-bih, aleyhi'l-fetvâ, sahîh, esahh-ı akvâl, azhar, zâhirul mezhep, râcih gibi kavramlar sarf edilmektedir.⁵⁹ Zikredilen bu tercih kavramları içerisinde bir hiyerarşiye gidilmiştir: Bihî yüftâ, müftâ-bih, aleyhi'l-fetvâ gibi içerisinde fetva sözcüğü geçen sözcükler sahîh, esahh-ı akvâl, zâhirul mezhep lafızlarından kuvvet bakımından daha üstün kabul edilmiştir. İsm-i tafdil kalıbındaki esahh-ı akvâl, azhar vb. kavramlar, sahîh, zâhir gibi lafızlara tercih edilmiştir. Bu şekilde ism-i tafdil kalıbı dışındaki lafızlar ise derece bakımından aynı tutulmuştur.⁶⁰

Müftâ-bih görüşü belirlemedeki tercih kaidelerinin temel amacı; müftünün/kadının fetvâ verirken nefsanî bir tutum içine girmesini engellemek ve ona yol göstererek belirli bir sınır çerçevesinde hareket etmesini sağlamaktır.⁶¹ Bu temel amaca ek olarak, mezhep literatüründen yararlanma yöntemini saptamak; mezhep içeriğini meydana getiren fukahâyı, telif edilen kitapları sınıflandırıp hangisine itibar edileceği noktasında belli bir hiyerarşi ortaya koymak gibi hedeflerinin olduğunu da zikredebiliriz.⁶² Ayrıca bilindiği üzere fikhî sahada, temel metin/muhtasar, şerh, hâşiye ve fetva tarzında muhtelif eserlerin varlığı söz konusudur. Hanefilerde mezhep içerisinde tercih gerçekleştirilirken zikredilen kaynaklarda bir önem sırasının mevcut olduğunu görmekteyiz. Hanefilerde mezhep içi tercih kriterleri şöyle ifade edilmiştir:

“Muhtasarlardaki re'yer bunların şerhindeki görüşlere, şerhinde bulunanlar ise fetvâ eserlerindeki tercih edilir.”⁶³ Bu noktadan hareketle mezhep içi tercihte râcih

⁵⁹ Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el-Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl* (Kuveyt: Vizâretü'l Evkâf ve's Şü'ûnü'l-İslamiyye, 1415/1994), 4/284-285; Serahsî, *Usûl*, 2/108.

⁶⁰ Osmânî, Muhammed Tâkî Osmânî, *Usûlü'l-ifta ve âdâbühâ*, (Karaçi: Mektebetü Meârifî'l-Kurân,1422/2011),220.

⁶¹ Abdillâh es-Sûdûnî el-Cemâlî el-Mısırî Kâsım b. Kutluboğa, *et-Tashîh ve't-tercih alâ Muhtasar'il-Kudûrî*, thk. Ziyâ Yunus (Beyrût: Dâr'ül-Kütübi'l-İlmiyye, 1423/2002),121.

⁶² Uğur, *Mezhep İçi Tercih*, 289.

⁶³ Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısırî İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik*, thk. Zekeriyya Umeyrât (Beyrût: Dâr'ül-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997), 6/310; Şeyhîzâde, *Mecma'u'l-enhur fi şerhi Mülteka'l-ebhur* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998), 2/161; Hayreddin b. Ahmed b. Ali el- Eyyûbî el- Uleymî el- Fârûkî er-Remlî, *el-Fetâvâ'l-Hayriyye li nef'i'l-beriyye* (by.: y.y., 1300/1883), 2/33; Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dimaşkı, *Şerhu'l-Manzûme el-Müsemmat i ukûdi resmi'l-müftî* (by.: y.y., 1396/1976), 1/36.

görüşün tespiti için temel metinlere başvurulup bu eserlerde ele alınan görüşlerin ilk sırada tercih edilmesinin gerekçesi, yazılma amacı ve muhtevasıyla alakalıdır. Zira telif edilen temel metinler; mezhep içerisindeki sıhhatli re'ylere aktaran, mezhebin müessis müctehidlerinin re'yelerini toplama gayesiyle yazılmış ve içeriğini geniş oranda zâhiru'r-rivâye görüşlerini oluşturan eserlerdir.⁶⁴

İçeriğinde umumiyetle, mezhebi oluşturan müctehidlerden müteakiben gelen fukahânın şahsî ictihad ve meselelere getirmiş oldukları özgün çözüm yolları bulunduğundan, fetva/vâkıât eserleri sıralamanın nihaî kısmında yer verilmiş olmalıdır.⁶⁵

Şerhlerin temel metinlerden sonra vâkıât eserlerinden evvel yer almasının sebebi şerhlerin yazılan metinlerin ön planda tutarak, bu metinlerin kavranmasına yardımcı olmaları tarzında açıklanabilir.⁶⁶ Yani şerhlere verilen öncelik bizzat şerhlerle alakalı olmayıp, metinlerin yetkisinden ileri gelmektedir.

Netice itibariyle literatüre yerleşen ifade şu şekildedir: Mezhebin teşekkülündeki esas re'ylere kapsadığı ve müftâ-bih görüşlerin de dâhil olması gerekçesiyle, muhtasarların ilk aşamada, metinlerin tavihini gaye edindiğinden şerhler, ikinci sırada bulunmaktadır. Nevâzil eserlerinin son kademedeki yer almasının sebebi kitaptaki re'yelerin, mezhebin tezahürünü gerçekleştiren müctehidlerin ardından gelen neslin fetvalarını içermesi sebebiyledir.⁶⁷

Değineceğimiz bir diğer husus, mezhebi oluşturan şahıslar ve ardından gelen fakihlerin fikir ayrılığında olması durumunda, nasıl bir yol izleneceği yönündedir.

İmâmeyn'den sadece birisi Ebû Hanîfe ile aynı fikirdeyse, Ebû Hanîfe'nin re'yi yönünde seçim yapılır. Kâdîhân, açısından bu durumun nedeni; herhangi bir mevzuda

⁶⁴ Remlî, *Fetâvâ'l- Hayriyye*, 2/33; İbn Âbidîn, *Ukûdi resmi'l-müftî*, 1/34-36.

⁶⁵ Muhammed Bahît el-Mutî'î, *Risâletün fi beyâni'l-Kütübi'l-letî yu'avvelü'aleyhâ* (Dımaşk: Dâru'l-Kâdirî, 1429/2008), 71.

⁶⁶ Ebü'l-Hasen Şihâbüddîn Hârûn b. Bahâiddîn b. Sübhân el-Kazanî el-Mercânî, *Nâzûrâtü'l-hak fi farziyyeti'l-işâ ve inlem yeğib eş-şafak* (Kazan: Matbaa-i Hizâne, 1287/1870), 51; Mutî'î, *Risâletün fi beyân*, 71.

⁶⁷ Uğur, *Mezhep İçi Tercih*, 287.

İmâmeyn birbirine muhalif görüş zikrederse, İmâmeyn'den birisinin İmâm-ı Âzam ile hemfikir olması durumunda, ictehadlarında isabet etme ihtimali daha yüksek olduğu için bu ikisinin görüşü esas alınır.⁶⁸

İmâmeyn'in re'ylerinde ittifak halinde olup, Ebû Hanîfe'ye muhalefet etmeleri halinde müctehid müftî, zannı galibine göre hareket eder. Taklid ehl-i müftî de Ebû Hanîfe'nin re'yi yönünde tercihte bulunur.⁶⁹

Ebû Hanîfe ve ashabının ihtilaf ettiği durumlarda, İmâm-ı Âzam'ın görüşü benimsenir.⁷⁰ Eğer Ebû Hanîfe'den gelen herhangi bir nakil yoksa evvel Ebû Yûsuf'un sonra İmam Muhammed, Ebü'l-Huzeyl Züfer (ö. 158/775) ve Hasan b. Ziyâd (ö. 204/819) hiyerarşisi dikkate alınarak tercih yapılır.⁷¹ Buna göre, imamlar arasında ibadetler konusundaki ihtilâflarda, ihtiyat gereği, Ebû Hanîfe'nin görüşleri tercih edilir. Yargı (kaza) konularındaki ihtilaflarda, kadılık tecrübesinden dolayı, Ebû Yûsuf'un görüşleri alınır. Miras ve özellikle zevi'l-erhâmla ilgili konularda ise, Muhammed eş-Şeybânî'nin derin bilgi ve nüfuzu sebebiyle, onun ictehadları tercih edilir.⁷²

Araştırmamızın esas kaynaklarını teşkil eden eserlerin müelliflerinin tercihleri hususunda şu malumatları vermemiz yerinde olacaktır:

Müellifler tercih ettikleri görüşü bazen sarih bir ifadeyle değil de zımnî ya da iltizamî metot olarak adlandırılan yöntemi kullanarak yapmışlardır. Müellifin ihtilâflı meselede yalnızca bir fakihin re'yine yer vermesi o görüşü tercih ettiğini gösterir ki bu iltizamî metotlardan birisidir. *Kenzü'd-dekâik, el-Vikâye* adlı eserler ve Kudûrî'nin *Muhtasar*'ı bu minvaldedir.⁷³

⁶⁸ Ebu'l- Mehâsin Fadreddin Hasan b. Mansur el-Özcendî el-Ferğânî, *Fetâvâ-yı Kâdihân*, thk. Sâlim Mustafa el-Bedrî (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l- İlmiyye, 1430/2009), 1/3.

⁶⁹ Ebû Hafs Hüsâmüddîn es-Sadrü's-şehîd Ömer b. Abdilazîz b. Ömer b. Mâze el-Buhârî, *Şerhu Edebi'l kâdî li'l-Hassâf*, thk. Muhyî Hilâl es-Serhân (Bağdat: Matbaatü'l-İrşâd, 1397/1977), 1/192.

⁷⁰ İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, 1/427; Remlî, *Fetâvâ'l- Hayriyye*, 2/33; bk. Uğur, *Mezhep İçi Tercih*, 253.

⁷¹ İbn Âbidîn, *Ukûdi resmi'l-müftî*, 1/26.

⁷² İbn Âbidîn, *Ukûdi resmi'l-müftî*, 57-58.

⁷³ İbn Âbidîn, *Ukûdi resmi'l-müftî*, 1/37.

Bir diğer iltizâmi metot, Müellifin ihtilaflı görüşleri zikrettikten sonra tercih ettiği re'yin delilini en sona bırakmasıdır. Zira bu uygulama tercih edilmeyen görüşlere cevap mahiyeti taşımaktadır. *el-Mebsût* ve *el-Hidâye* isimli eserlerde bu yöntem takip edilmiştir. Müellifin eserinde tercih edeceği görüşe önce değinmesi de iltizâmî bir yöntemdir. *Mülteka*'da bu metot izlenmiştir.⁷⁴

Mevsilî'nin Ebû Hanîfe'nin görüşlerini esas alarak kaleme aldığı *Muhtâr* adlı eserinde ise ihtilaflı re'yer rumuzlarla ifade edilmiş, tercihler çoğunlukla iltizâmî yapılmış, ilgili izah ve değerlendirmeler şerhte yer almıştır.⁷⁵

⁷⁴ Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî, *Fethu'l-kadîr*, thk. Abdurrezzâk Gâlip el-Mehdî (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003), 1/250; Uğur, *Mezhep İçi Tercih*, 284-285.

⁷⁵ Yaylalı, "Mevsilî".

BİRİNCİ BÖLÜM

İBADET HUKUKU ALANINDA İMÂMEYN'İN GÖRÜŞLERİ

A. Tahâret

1. Necâsetten Temizlenme

Fıkıh eserlerinde necâsetin namaza engel teşkil etmeyecek ölçüsü hafif necâset (necâset-i hafife) ve ağır necâset (necâset-i galîza) şeklinde ikiye ayrılmıştır. Hanefî mezhebi içerisinde bazı maddelerin zikredilen kısımlardan hangisine dâhil olduğu hususunda görüş ayrılıkları mevcuttur.⁷⁶ Ebû Hanîfe at, katır, eşek ve eti yenilen; tavuk, ördek, kaz gibi hayvanların tersinin ağır necâset olduğunu ifade etmiş ve namaz kılınacak kıyafete bir dirhem dahi bulaştığında namaza mani olacağı hususunda görüş belirtmiştir.⁷⁷ Zikredilen hayvanların dışkılarını ağır necâset⁷⁸ olarak görmeyen İmâmeyn, bu durumu umûmü'l-belvâ (kaçınılması zor bir durum) ile açıklamışlardır.⁷⁹

Kudûrî (ö. 428/1037) eserinde eti yenen hayvanların dışkısının kişinin namaz kılacağı kıyafetinin dörtte birine bulaşmadığı sürece namaza engel teşkil etmeyeceğini belirterek İmâmeyn'in re'yini tercih etmiştir.⁸⁰

Hidâye'de İmâmeyn'in eti yenen hayvanların dışkılarını umûmü'l-belvâ gerekçesiyle ağır necâset olarak değerlendirmedeği ifade edilmiştir. Ayrıca Şeybânî'nin (ö. 189/805) Rey şehrinde bulunduğu dönemlerde; sokak, yol ve dükkânlarda hayvan dışkısının kaçınılamayacak derecede fazlalığından ötürü, bu dışkılarını necâset-i galîza görmedikleri bu tür necâsetlerin bulaştığı elbiseyle kılınan

⁷⁶ Serâhsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1423/2002), 1/46; Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'*, thk. Alî Muhammed Muâz vd. (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003), 555; Mergînânî, *el-Hidâye* 1/231-232.

⁷⁷ Ebû'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsilî, *el-Muhtâr li'l-fetvâ* (Beyrut: Dâr'ül-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 32-33; Ebû'l Hüseyin Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî, *el-Muhtasar* (Beyrut: Dâr'ül-Kütübî'l-İlmiyye, 1997), 21.

⁷⁸ İmâmeyn namaza mani olması için kıyafete fâhiş denilecek miktarda bulaşması gerektiğini ifâde etmiştir. Bk. Serâhsî, *Mebsût*, 1/46.

⁷⁹ Abdülganî b. Tâlib b. Hammâde el-Meydânî el-Guneymî ed-Dimaşkî, *el-Lübâb fî şerhi'l-Kitâb* (Beyrut: Mektebetü'l-İlmiyye, ts.), 2/104.

⁸⁰ Kudûrî, *el-Muhtasar*, 2.

namazın câiz olduğuna dair fetvâ verdiği malumatı yer almıştır.⁸¹ Mergînânî (ö. 593/1197), Ebû Hanîfe ve İmâmeyn'in görüşlerini zikretmesinin akabinde, hayvan dışkısının da insan dışkısı gibi olduğunu beyan etmiş, hayvan dışkısından sakınmanın mümkün olmayışını; yalnızca ayakkabıya bulaştığında hafif necaset kabul edileceği şeklinde sınırlandırmış ve İmâmeyn'in görüşünü tercih etmiştir.⁸²

Hanefî mezhebinin temel metinlerinden biri sayılan *Muhtâr*'a baktığımızda ise Mevsilî (ö. 683/1284) Ebû Hanîfe ve İmâmeyn'in görüşlerini zikretmiş ve Ebû Hanîfe'nin görüşünü tercih etmiştir.⁸³

İbrâhîm el-Halebî'nin (ö. 956/1549) *Mülteka* adlı eserinde İmâmeyn'in umûmü'l-belva ilkesinden ötürü eti yenen hayvanların necâsetini hafif kabul ettiklerini, Ebû Hanîfe'nin bu hayvanların necâsetini galîza kategorisinde değerlendirmesine⁸⁴ delil olarak; Hz. Peygamber'in (s.a.v) istincada bulunacağı zaman taş talep etmesi, ibn Mes'ûd'un taşla birlikte hayvan dışkısı⁸⁵ götürmesi ve Hz. Peygamber'in (s.a.v) hayvan dışkısını temiz olmadığı gerekçesiyle kullanmadığı⁸⁶ rivayetiyle ihticacını nakletmiştir. Halebî Ebû Hanîfe'nin görüşünü tercih etmiştir.⁸⁷ Mezhep içerisinde eti yenen hayvanların dışkısı, dinde kolaylık ve zarûret prensibi gereği hafif necâset olarak kabul edilmiş ve İmâmeyn'in re'yi tercih edilmiştir.⁸⁸

Hadiste geçen hayvan dışkısı *Hidâye*'de; deveye nispet edilirken *Mülteka*'da; ata nispet edilmiştir. İki eserde de işaret edilen müşterek lafız zikredilen hadisin aksine

⁸¹ Şürûnbulâlî, umum-u belva gerekçesiyle mezhep içerisinde müftâ-bih görüşün bu olduğunu belirtir. Bk. İbn Âbidîn, *Reddû'l muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd vd. (Riyâd: Dâru 'Âlemi'l-Kütüb, 1423/2003), 1/525.

⁸² Mergînânî, *el-Hidâye*, 1/231-232; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 1/204.

⁸³ Mevsilî, *el-Muhtâr*, 1/32-33.

⁸⁴ Ebû Hanîfe hayvan dışkısının kaçınılması zor ve zarûret şeklinde değerlendirilmesini, hadisle teyit edilmiş bir konu olduğundan doğru bulmamıştır. Bk. Serahsî, *el-Mebsût*, 1/46; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 1/204; Meydânî *el-Lübâb* 2/104.

⁸⁵ Bk. Mergînânî, *el-Hidâye*, 1/231-232; İbrâhîm b. Muhammed b. İbrâhîm el-Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, thk. Vehbî Süleyman Gavcî (Dımaşk: Daru'l Beyrûtî, 1426/2005), 47-48.

⁸⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, nşr. Muhammed Zühayr b. Nasr (by.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001), "Vudû", 20 (No. 155).

⁸⁷ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 47-48.

⁸⁸ Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmud b. Ahmed el-Bâbertî er-Rûmî el-Mısrî, *el-İnâye Şerhu'l Hidâye*, thk. Amr b. Mahrûs (Lübân: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2007) 1/171; Kutluboğa, *et-Tashîh*, 152.

herhangi bir karine mevcut olmadığıdır. Dolayısıyla mezhep içerisinde at ya da sığır, deve dışkısına kıyas edilerek ağır necaset kabul edilmiş fakat İmâmeyn'in umûmü'l-belvâ sebebiyle istihsânen hafif necâset olduğu görüşü benimsenmiştir.⁸⁹

B. Namaz

1. Öğle Namazının Vakti

Fakihler vakt-i zevalden (güneşin tepe noktasından) batıya doğru meyiletmesiyle öğle namazının vaktinin başladığı hususunda ittifak etmekle birlikte, namazın son vaktinin ne kadar süreceği yönünde delillerin farklılığı sebebiyle ihtilaf etmişlerdir.⁹⁰ İmâmeyn'e göre cisimlerin gölgesi (fey-i zevâl) kendisinin bir katına Ebû Hanîfe'ye göre ise iki katına ulaştığında öğle namazının vakti sona erer.⁹¹

Ebû Hanîfe ve İmâmeyn'in görüşlerini zikreden Kudûrî, görüşler arasında herhangi bir tercihte bulunmamıştır.⁹²

Mergînânî, İmâmeyn'in ictihadına hüccet olarak; “*Cibril'in Peygamberimize (s.a.v) öğle namazını bir gün güneş batıya doğru kaymaya başladığında diğer gün her şeyin gölgesinin kendi boyuna ulaştığı zaman kaldırdığı ve öğle namazı vaktinin bahsi geçen iki zaman dilimi arasında olduğuna işaret ettiği*” yönündeki rivayeti⁹³ gerekçe olarak sunduklarını beyan etmiştir.⁹⁴ Yine Mergînânî, Ebû Hanîfe'nin cisimlerin gölgesinin iki katına ulaşması re'yine de temas ederek, Ebû Hanîfe'nin, “*Öğle*

⁸⁹ Mergînânî, *el-Hidâye*, 1/231-232.

⁹⁰ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i*, 2/183-184.

⁹¹ Meydânî, *el-Lübâb*, 1/56.

⁹² Kudûrî, *el-Muhtasar*, 23.

⁹³ İmam Mâlik ve Şâfiî de benzer rivayetleri delil göstererek öğle vaktinin sonunun “cisimlerin gölgesinin bir katına ulaşması” yönünde görüş beyân etmişlerdir. Bk. Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed el-Mâverdî, *Hâvi'l-kebîr*, thk. Alî Muhammed Muavviz vd. (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1414/1994), 2/14-16; Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilber en-Nemerî, *el-Kâfi*, thk. Muhammed el-Morîtânî (Riyad: Mektebetü'l-Riyâdi'l-Hadîse, 1398/1978), 1/190; Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ahmed el-Kurtubî el-Endelüsî, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid* (Kâhire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1994), 1/231-232-233.

⁹⁴ Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Beşşar Avvad Ma'ruf (Beyrût: Dâr'u Garbi'l-İslâmî, 1996), “Salât”, 1 (No, 149); detaylı bilgi için bk. Mergînânî, *el-Hidâye*, 1/253-254-255.

namazını daha serin olan vakte bırakın” hadisine⁹⁵ göre amel ettiğini belirtmiş, tercihini Ebû Hanîfe’nin görüşü doğrultusunda yapmıştır.⁹⁶

Muhtâr metninde *Hidâye*’de yer verildiği gibi İmâmeyn’in görüşü Cibril hadisiyle gerekçelendirilmiş, Ebû Hanîfe’nin ise “*Öğle namazını serine bırakın*” rivayetiyle ictihad ettiği malumatı yer almıştır. Mevsilî, Ebû Hanîfe’nin görüşünü tercih etmiştir.⁹⁷

Halebî ise *Mülteka*’da, İmâmeyn’in görüşünden kısaca bahsederek *Hidâye* ve *Muhtâr*’da ele alınan İmâmeyn’in hüccet olarak serd ettiği Cibril rivayetine yer vermemekle birlikte Ebû Hanîfe’ye ait bu mevzuda birçok rivayetin mevcudiyetine işaret ederek öğle namazı vaktinin cisimlerin iki katına ulaşmasıyla son bulacağı görüşünün sahih olduğunu belirtmiştir.⁹⁸ Halebî, Ebû Hanîfe’nin görüşünü tercih etmiştir.⁹⁹ Mezhepte İmâmeyn’in görüşü tercih edilmiştir.¹⁰⁰

Günümüzde Diyanet İşleri Başkanlığı’nın uygulamasının da İmâmeyn’e göre olduğunu görmekteyiz.¹⁰¹

2. Tesmî ve Tahmîd

Namazın fazlarından biri sayılan rükû, kulun Allah’a karşı ta’zim ve acziyetinin sembolü mahiyetindedir. Rükûnün içeriği hususundaki rivayetlerin, fıkıh âlimleri tarafından değerlendirilmesi neticesinde muhtelif görüşler zuhur etmiştir. Cemaatle

⁹⁵ Buhârî, “Mevâkîf”, 9 (No, 524).

⁹⁶ Mergînânî, *el-Hidâye*, 1/253-254-255.

⁹⁷ Mevsilî, *el-Muhtâr*, 1/39.

⁹⁸ Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî et-Tahâvî, *Muhtasaru’t-Tahavî* (by.: y.y., ts.), 23; Halebî, *Mülteka’l-Ebhur*, 55-56.

⁹⁹ Halebî, *Mülteka’l-Ebhur*, 55.

¹⁰⁰ Kutluboğa, *et-Tashih*, 153.

¹⁰¹ Burada ifâde edilen ilk vakte asr-ı evvel; ikincisine asr-ı sâni denilmektedir. Öğle namazını ilk vakitte edâ edememiş bir kimse ikinci vakitte de kılabilir. Yukarıda zikredildiği üzere birinci vaktin öğlen olduğu noktasında görüş birliği vardır. İhtilaf asr-ı sâni denilen kısımdadır. İhtiyaten öğlen namazının asr-ı evvel denilen ilk zaman diliminde, ikindinin de gölge boyu iki katına ulaştıktan sonraki vakitte edâ edilmesi ittifak edilen görüşe uygun olur. Bk. Meydânî, *el-Lübâb*, 1/56; İbn Âbidîn, *Reddü’l-muhtâr*, 2/15; Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı (Diyk), *Fetvalar* (İstanbul: Diyanet İşleri Yayınları, 2019), 114-115-116.

eda edilen namazlarda İmam “semiallahu limen hamide (tesmî)” diyerek rükûdan doğrulur. İmama uyanlar da “rabbena leke'l-hamd (tahmîd)” der ve daha sonra secdeye gidilir.¹⁰² İmâmeyn, rükûdan doğrulurken imam ve muktedînin (her ikisinin de) tesmî ve tahmîdi söyleyeceğini ileri sürerken Ebû Hanîfe, imamın rükûdan doğrulurken yalnızca tesmîyi, muktedînin ise ayakta yalnızca tahmîdi zikredeceğini savunmuştur.¹⁰³ *Muhtasar*'da imamın rükûdan başını kaldırırken tesmîyi, imama uyanların da tahmîdi söyleyeceği görüşünden söz edilerek tercih Ebû Hanîfe'nin görüşü doğrultusunda olmuştur.¹⁰⁴

Hidâye'de İmâmeyn'in Ebû Hureyre'den gelen Hz. Peygamber (s.a.v) rükûdan doğrulurken “*Semiallahu limen hamideh, ayaktayken ise rabbena leke'l-hamd*” derdi hadisini delil olarak kullandıkları¹⁰⁵ nakledilmiş ayrıca İmâmeyn açısından imamın cemaati hamd etmeye teşvik ederken kendisinin yapmamasının makul bir davranış olmadığı ifade edilmiştir.

Mergînânî, Ebû Hanîfe'nin görüşünü Enes b. Mâlik'ten nakledilen “*İmam semi'allâhu limen hamideh dediği zaman, sizler de Rabbenâ leke'l-hamd deyiniz*” rivayetine dayandırdığını beyan etmiştir.¹⁰⁶ Ebû Hanîfe'nin bakış açısına göre zikredilen hadiste imam ve cemaatin görevleri belirlenmiştir ve Hz. Peygamber'in (s.a.v) emir lafzı sarf etmesi tahmîdi söylemenin cemaate ait olduğuna işaret eder. Mergînânî, fakihlerin re'yelerini zikretmesinin akabinde Hanefilere göre tesmî yalnızca imamın, tahmid ise cemaatin vazifesi olup Hz. Peygamber'in (s.a.v) her ikisini de söylediği şeklindeki rivayeti tek başına kılınan namazlara izafe edileceğini belirtmiştir. Mergînânî'nin görüşü, İmamın cemaatin ardından tahmîdi söylemesinin imamlık vasfına uygun olmayacağını yönündedir. Bu sebeple tercihinin Ebû Hanîfe'nin görüşü yönünde yapmıştır.¹⁰⁷

¹⁰² Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i*, 1/363.

¹⁰³ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 1/304.

¹⁰⁴ Kudûrî, *el-Muhtasar*, 27.

¹⁰⁵ Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, thk. Muhammed Zührî vd., (Beyrût: Âlemi'l-kütüb, 2009), 1/238; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtar*, 2/106; Meydânî, *el-Lübâb*, 2/148.

¹⁰⁶ Buhârî, “Ezan”, 82 (No. 732).

¹⁰⁷ Mergînânî, *el-Hidâye*, 1/324.

Mevsilî, Ebû Hanîfe ve İmâmeyn'in görüş ve gerekçelerine temas ederken meseleyi *Hidâye*'de değindiğimiz tarzda ele almış ve İmâmeyn'in görüşünü tercih etmiştir.¹⁰⁸

Halebî tıpkı *Muhtasar*'da olduğu üzere Ebû Hanîfe ve İmâmeyn'in hüccetlerini belirtmeksizin re'yelerinden kısaca bahsederek, müftâ-bih olan görüşün, ferdî kılınan namazda tesmî ve tahmîd yapılabileceği şeklinde olduğunu beyan etmiş, Ebû Hanîfe'nin görüşünü tercih etmiştir.¹⁰⁹

Hanefî fakihler, Enes bin Mâlik rivayetini Hz. Peygamber'in (s.a.v) cemaate imamlık yaptırdığı namazlara, Ebû Hureyre'den gelen nakli ise münferit olarak kılmış olduğu nafil namazlara yorumlayarak bahsi geçen hadislerin ikisini bağdaştırmaya çalışmış ve imamın yalnızca tesmî, muktedînin ise sadece tahmîdi söyleyeceğini ifade etmiştir.¹¹⁰

3. Namazda Kırâat

Kıraat; sözlük ve ıstılah manasının yanı sıra fikhen namazın rükünlarından biri olup kıyam halinde belirli bir miktar Kur'an okumayı ifade eder. "*Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyunuz*" âyeti haricinde namazda Kur'an okunmasına ilişkin bir âyet mevcut olmadığından, fakihler Hz. Peygamber'in (s.a.v) sünnetlerinden gelen rivayetlerin sıhhat derecesine göre ictihad etmişlerdir.¹¹¹

İmâmeyn, namazda her rekâta asgari okuma miktarının üç kısa âyet veyahut üç tane âyeti karşılayacak şekilde bir uzun ayet olduğunu savunurken¹¹² Ebû Hanîfe

¹⁰⁸ Mevsilî, *el-Muhtar*, 51.

¹⁰⁹ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 1/78.

¹¹⁰ Mergînânî, *el-Hidâye*, 1/324; Ebû Muhammed (Ebû's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Ayn, *Umdetü'l-Kârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Abdullah Mahmut Muhammet (Beyrût: Dâr'ul Kütübî'l İlmiyye, 2001), 6/71; Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 1/78; Meydânî, *el-Lübâb*, 2/149.

¹¹¹ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtar*, 2/133-134.

¹¹² İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir*, 1/331.

“Kur’an’dan kolayınıza geleni okuyunuz”¹¹³ âyetinin mefhumunu hüccet göstererek namazın her rekâtında bir âyet okunsa dahi emrin vuku bulacağı kanaatindedir.¹¹⁴

Kudûrî, yukarıda ifade edilen Ebû Hanîfe ve İmâmeyn’in görüşlerine kısaca yer vermiştir.¹¹⁵

Mergînânî, İmâmeyn’e göre üç kısa âyet ya da bunu karşılayacak uzun bir âyetten daha asgarisini kıraat eden kişinin okuyucu sıfatına haiz olmadığını belirtir. Ebû Hanîfe’den ise kıraat âyetinde miktar olarak herhangi bir kısıtlama bulunmadığı, okunan âyetin kısa da olsa Kur’an sayılacağı görüşünü nakleder. Mergînânî, Ebû Hanîfe’nin görüşünü tercih etmiştir.¹¹⁶

Muhtâr’da Ebû Hanîfe ve İmâmeyn’in re’yleri kısaca zikredilerek Ebû Hanîfe’nin görüşü tercih edilmiştir.¹¹⁷

Mülteka’da İmâmeyn ve Ebû Hanîfe arasındaki ihtilaf ve serd edilen hüccetler diğer üç esere nispetle biraz daha detaylandırılmıştır. Şöyle ki; Ebû Hanîfe’ye göre kıraat âyeti mucibince bir kısa âyet hükmen ve hakikaten Kur’an’dır. Hükmen Kur’an olması hayızlı ya da cünüp kimsenin bir âyet dahi okumasının haram olması demektir. Bu münasebetle hakikaten Kur’an bir âyetten az olsa da hükmen Kur’an kabul edilmemelidir. Zira cünüp ve hayız halinde olan kimsenin miktar fark etmeksizin âyet okuması haram ise, kişinin namazda okuyacağı âyetin niceliğinin¹¹⁸ de bir önemi olmayacaktır.¹¹⁹

Namazda kısa bir âyet okunmasını bir misalle izahlandıran İmâmeyn açısından, İhlas sûresi’nin üçüncü âyetinde geçen لم يلد (doğurmadı) kısmını¹²⁰ okuyan kişi örfen

¹¹³ Cessâs, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Sâdık Kamhâvî (Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-’Arabî, 1996), 5/368.

¹¹⁴ Mergînânî, *el-Hidâye*, 2/15; Bâbertî, *el-Înâye*, 1/356.

¹¹⁵ Kudûrî, *el-Muhtasar*, 29.

¹¹⁶ Mergînânî, *el-Hidâye*, 2/15-16.

¹¹⁷ Mevsilî, *el-Muhtâr*, 56.

¹¹⁸ Serahsî’nin beyanıyla bu bahis, “Farz ismin içerisine almış olduğu en ufak şeyle dahi yerine getirilir” kaidesine izâfe edilmiştir. Bk. Serahsî, *el-Mebsût*, 1/163.

¹¹⁹ Halebî, *Mülteka’l-Ebhur*, 86.

¹²⁰ el-İhlas 112/3.

kârî olarak adlandırılmamaktadır. Nitekim örfî özellik kazanmış bir durum, içerisinde mecaz kullanılan hakikatten daha evladır. Ayrıca Kur'an'ın en muazzam özelliğinin muciz olması hasebiyle kısa bir âyet mucize oluşunu yansıtmayacak yalnızca en az bir sûre ya da bir sûreye eşit olan âyet mucize sıfatını karşılayacaktır. Bu noktadan hareketle İmâmeyn kısa bir âyetin kast edilen manayı içermeme ihtimalinden hayızlı kadının veyahut cünüp kimsenin bu şekildeki kısa âyeti okumasının haram olmadığını ileri sürmüştür. Halebî, İmâmeyn'in re'yinin ihtiyaten daha makul olduğunu zikrederek tercihini İmâmeyn'in görüşü doğrultusunda yapmıştır.¹²¹

Fethu'l-Kadir'de, üç âyetten kısa olanı okumak, Kur'an'ın mucizevi sıfatını tam anlamıyla karşılamayacağı, bu sıfatı yansıtanın Kevser sûresi ve üç âyet olduğu malumatı verilmektedir.¹²² Mezhep içerisinde ihtiyat prensibi gereği Ebû Yûsuf ve Şeybânî'nin görüşü râcih olarak benimsenmiştir.¹²³

4. Kıraatın Mushaf'a Bakılarak Yapılması

Bu başlık altında değineceğimiz konu namazda kıraati Mushaf'a bakarak yapmanın namazın sıhhatine engel teşkil edip etmemesi hususudur. İmâmeyn, kerih olsa dahi Kur'an'a bakılarak yapılan kıraatle kılınan namazın geçerliliğini savunurken, Ebû Hanîfe, Mushaf'a bakılarak yapılan kıraati amel-i kesir kategorisinde telakki ettiğinden bu şekilde kılınan namazın da bozulacağı görüşündedir.¹²⁴

Tespit edebildiğimiz kadarıyla *Muhtasar*'da bu bahisle alakalı herhangi bir malumat yer almamaktadır.

Hidâye'de nakledildiği üzere Mushaf'a bakmayı namaz kılmak gibi bir ibadet olarak gören İmâmeyn, bu iki durumun bir arada bulunmasında sakınca görmemiş fakat ehl-i kitaba benzeme nedeniyle mekruh kabul etmiştir. Mergînânî'nin izahıyla, namaz içerisinde kişinin yazılı herhangi bir nesneye nazar ederek kıldığı namaz sahih rivayete göre ve âlimlerin icmasıyla fasit değildir. Muhammed Şeybânî, bir kimsenin

¹²¹ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 87.

¹²² İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir*, 1/471.

¹²³ Kutluboğa, *et-Tashih*, 163.

¹²⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, 1/198.

okumayacağına dair yemin ettiği bir kitabı mütalaa ettiğinde yeminini bozmayacağını iddia etmiştir çünkü herhangi bir kitabı okumak bir nevi onu anlamaya gayret etmekle vuku bulur. Bir diğer ifadeyle yazılı bir nesneyi okumaktan asıl maksat onun muhtevasını kavramak yani mütalaa etmekle mümkündür. Bu bağlamda Şeybânî çokça tekerrür eden beden hareketlerinin kılınan namazı geçersiz kılacağını, mütalaa ise böyle bir vaziyet olmaksızın daha çok zihinsel faaliyet gerçekleştirildiğini öne sürmüştür.

Hidâye'de Ebû Hanîfe'ye izafe edilerek kişinin namazda Mushaf'ın sayfalarını değiştirmesi, eline alması gibi davranışlarda bulunmasının amel-i kesir olacağı ve namazı bozacağı zikredilmiştir. Velez ki eline Mushaf'ı almasa dahi Mushaf'a bakarak okumak âdeti birisinden eğitim alıyormuş izlenimi verdiği için namaz yine bozulacaktır. Mergînânî, İmâmeyn'in görüşünü tercih etmiştir.¹²⁵

Muhtâr'da Ebû Hanîfe'nin Mushaf'a bakılarak yapılan kıraatin namazı fasit kılacağı görüşüne İmâmeyn'in ise namazın bozulmayacağı yönündeki görüşüne yer verilmiş, Ebû Hanîfe'nin re'yi tercih edilmiştir.¹²⁶

Halebî, namaz içerisinde bir kimsenin Kur'an-ı Kerîm ya da herhangi bir kitaba bakıp mefhumunu anlamasıyla namazının bozulmayacağından söz etmiş, *Hidâye*'de serd edilen Şeybânî'ye ait kişinin kitap okumaması üzere yemin etmesi görüşüne temas etmiştir. Halebî, namazda Kur'an'a bakarak okumanın namazı fâsit kılacağı şeklinde Ebû Hanîfe'nin görüşüne de işaret etmiştir. Halebî'nin tercihi Ebû Hanîfe'nin re'yi doğrultusundadır.¹²⁷

Klasik dönem Hanefî eserlerinden biri olan *Bedâiu's-Sanâî*'de İmâmeyn'in re'yelerini “Hz. Aişe'nin kölesi olan Zekvan'ın ramazan ayında imamlık yapar ve Mushaf'tan kıraatte bulunurdu”¹²⁸ hadisine dayandırdıklarından ötürü namazda kıraati Mushaf'tan yapmanın câiz, ehl-i kitaba benzemekten ötürü de mekruh kabul

¹²⁵ Mergînânî, *el-Hidâye*, 1/514.

¹²⁶ Kudûrî, *el-Muhtasar*, 30.

¹²⁷ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 97.

¹²⁸ Buharî, “Ezan”, 54 (No. 692).

ettiği belirtilmiştir. Zekvan rivayeti bahsinde Ebû Hanîfe düşüncesini şu şekilde ortaya koymuştur: Hz. Âişe ya da fakih konumundaki bir sahabenin Zekvan'ın bu biçim de namaz kıldırması olmasından haberdar olmaması ihtimal dâhilindedir. Veyahut Zekvan ramazan ayı süresince namazı böyle kıldırması olsaydı fakih sahabiler bunu işittiklerinde mâni olurdu. Ayrıca “insanlara imamlık yapardı” cümlesinin evvelinde “Mushaf'tan okurdu” ibaresinin söylenmesi; “Zekvan ramazanda namaz kıldırmasının yanı sıra namaz dışında mukabele de okurdu” gibi bir anlam içermesi mümkündür. Hadiste geçen “min'el Mushaf” zikrindeki min harfî ceri bütünden bir parçaya işaret ettiğinde rivayet; “Ramazan'da insanlara namaz kıldırırken Mushaf'ın tümünü değil bir kısmını okurdu” şeklinde bir mefhum barındırmaktadır. Bu münasebetle ilgili rivayet; namazda Kur'an'dan kıraat yapmanın câizliğine değil de Ramazan'da kılınan namazlarda Mushaf'ın bir bölümünün okunmasının kâfi geleceğine hamledilmiş olur.¹²⁹

Mezhepteki sahih görüş namazın bozulacağı yönündedir.¹³⁰ Din İşleri Yüksek Kurulu namazda kırâati ezberden yapmanın ihtiyaten daha uygun olduğunu belirtmiştir.¹³¹

5. Vitr Namazı

Vitr, lügatte; bir, üç, beş gibi tek sayıyı¹³² ifade etmekle birlikte fikhen, gece namazlarının sonuncusu olarak yatsı namazının ardından kılınan Hanefilere göre üç rekâtlık bir namazdır. Vitrin uygulanmasına ilişkin pek çok farklı rivayetin mevcudiyetinden ötürü hükmü diğer mezhepler ve Hanefî fakihler içerisinde ihtilafli bir husustur.¹³³ İmâmeyn'e göre müekked sünnet olan vitr namazı¹³⁴ Ebû Hanîfe açısından vaciptir.¹³⁵

¹²⁹ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i*, 2/133.

¹³⁰ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtar*, 2/383.

¹³¹ Diyk, *Fetvalar*, 126.

¹³² İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 15/447.

¹³³ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtar*, 2/438.

¹³⁴ Tahâvî, *ihtilâfi'l-'ulemâ*, thk. Abdullah Nezîr Ahmed (Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, 1995), 1/226.

¹³⁵ Ebû Hanîfe'den gelen rivayetler (Hammad bin Zeyd'den (ö. 179/795) “Farz”, Nuh b. Mervezî'den (ö. 173/789) “Sünnet”, Yûsuf bin Halid es-Semti'den (ö. 189/804) “Vâcip” olduğuna dair görüşler)

Muhtasar'da Ebû Hanîfe'nin görüşü tercih edilmiş; vitir namazının, hükmü konusunda herhangi bir bahse yer verilmeksizin, teheccüt namazına vitri ertelemiş bir kimsenin eğer uyanamayacağı ihtimali var ise uyumadan evvel eda etmesi gerektiği ifade edilmiştir.¹³⁶

Hidâye'de belirtildiği üzere; İmâmeyn haber-i vahidle sabitleşmiş olan vitir namazının inkârının küfrü gerektirmediğini zikretmiş,¹³⁷ vitir için ezanın mecburî kılınmaması, vitrin yatsı namazına tâbî oluşu ve her rekâtında kıraat zorunluluğu gibi sünnet emarelerini dikkate almıştır.¹³⁸

Mergînânî, Ebû Hanîfe'ye vitrin sünnet olduğuna dair bir rivayetin nispet edildiği, buradaki sünnet lafzından maksat sabitliğinin sünnetle belirlenmesi tarzında yorumlandığını zikretmiştir. Yine *Hidâye*'de Ebû Hanîfe'nin, vitre has ezan okunmayışının nedenini vitrin yatsı namazı vaktinde eda edilmesi şeklinde beyan ettiğine yer verilmiş, yatsının ezan ve kametinin vitir için de kâfi geleceği belirtilmiştir. Ayrıca Ebû Hanîfe'ye göre, vaktinde eda edilmeyen vitir namazının fukahanın icmasıyla kazası icab eder ve vitri inkâr edenin kâfir sayılmayışı da vücûbiyetinin hadis ile kesinleşmiş olmasındandır. *Hidâye*'de Ebû Hanîfe'nin görüşü tercih edilmiştir.¹³⁹

tetkik edildiğinde Halid es-Semfî'den nakledilen vacip görüşünün sıhhati daha isabetli görünmektedir. Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i*, 2/221.

¹³⁶ Kudûrî, *el-Muhtasar*, 33.

¹³⁷ Kâsânî, vitrin vacipliği hükmünün zan ifade eden ahad hadislerle olduğunu, onaylanması durumunda, beş vakit namazın farziyetini bildiren kat'î delillerin nesh edileceği, Kitap ve meşhur hadislerin ahad hadislerle neshinin de câiz olmadığını zikreder bk. Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i*, 2/222. Örnek verilen hadislerin değerlendirilmesi, farklı rivâyetler ve bilgi için bk. Sami Erdem, "Vitr namazının hükmüne dair tartışmalar ve Abdülganî en-Nâblusî'nin Keşfü's-Sitr an Farziyyeti'l-Vitr adlı Risalesi", *M.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43 (2012), 5-39; Büşra Yüzügüldü, "Hanefî ve Şâfiî Mezheplerinde Vitr Namazı", *Diyânet İlmî Dergi* 45/4 (Ekim-Kasım-Aralık/2009), 63-88; Muhammed Hüsnü Çiftçi, "Hanefî Mezhebi Kaynaklarında Vitr Namazının Hükmünün Hadis Bağlamında Tahlili (Buhârî Örneği)", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 24 (2014), 410-430.

¹³⁸ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i*, 2/225.

¹³⁹ Mergînânî, *el-Hidâye*, 2/6-7.

Hidâye'de Ebû Hanîfe'nin düşüncesi ve İmâmeyn'in re'yelerine müteallik müzakere edilen argümanlardan *Muhtâr*'da da söz edilmiş ve Ebû Hanîfe'nin re'yi tercih edilmiştir.¹⁴⁰

Mülteka'da; İmâmeyn'in vitrin sünnet hükmüne ilişkin ictihadına delil olarak; “Hz. Peygamberin bedeviye farz olarak beş vakit namazı buyurması, bunun haricinde kılınacak namazların nafile statüsünde olacağı”¹⁴¹ hadisini naklettiğine işaret edilmiş, Ebû Hanîfe'ye isnad edilen vacip re'yinin dayanağının ise Hz. Peygamber'den (s.a.v) “*Vitr bütün Müslümanlar üzerine gereklidir*”¹⁴² rivayeti olduğu aktarılmıştır. Halebî'nin söylemiyle; unutarak vitir namazını eda edemeyen kimsenin kaza etmesinin zaruri olması binek üstünde kılmasının câiz olmayışı sünnet ve nafile namaz kategorisinde değerlendirilmediğinin bir alametidir. Halebî, Ebû Hanîfe'nin görüşünü tercih etmiştir.¹⁴³

Vitrin müekked sünnet olduğunu savunan İmâmeyn ve Hanefî fakihlerin bazıları ayette geçen “orta namaz”¹⁴⁴ tabirinden hareketle farz namazların beş vakit şeklinde netleştiğini dolayısıyla bu namazlara herhangi bir ilâve söz konusu olamayacağını savunmuştur.¹⁴⁵ Farz kılınan namazların beş vakit olduğunu bildiren İsrâ ve Mirac hadisi,¹⁴⁶ Hz. Ali'nin “*Vitr, farz namazlar gibi mecburi değil, Hz. Peygamber (s.a.v) tarafından ortaya konulan bir namazdır, Onun sünnetidir*” tarzındaki söylemi,¹⁴⁷ Abdullah b. Ömer (ö. 73/693) Rasûlullâh'ın (s.a.v) binek üstünde farz namaz kılmadığı halde vitri binek üstünde kıldığına ilişkin nakli, “*Üç şey bulunmaktadır bana farz sizler*

¹⁴⁰ Mevsilî, *el-Muhtâr*, 54.

¹⁴¹ Buhârî, “İman”, 34 (No.46).

¹⁴² Buhârî, “Vitr”, 3 (No. 997).

¹⁴³ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 106.

¹⁴⁴ “Namazlara ve orta namaza devam edin” ayetindeki orta namaz (sabah ve ikinci arasında öğle namazı olduğu düşünülürse), farz namazların sayısının beş olması halinde gerçekleşeceğinden, altıncı bir farz namaz ziyadesinin olamayacağı iddia edilmiştir; Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 2/155-156.

¹⁴⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, 1/155-156.

¹⁴⁶ Buhârî, “Salat”, 1 (No. 349); Namazların beş vakit olarak belirttiği diğer hadisler; Buhârî, “İman”, 34 (No.46); Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî, *es-Sünen*, nşr. Şuayb el-Arnaût vd., (Dımaşk-Hicaz: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), “Vitr”, 335 (No. 1420).

¹⁴⁷ Tirmizî, “Vitr” 2 (No.453).

için ise nafîle yerindedir; vitr namazı, kurban kesmek ve kuşluk (duha) namazı”¹⁴⁸ biçimindeki hadisler bu minvalde sık sık başvurulan delillerdendir.¹⁴⁹

Hanefî mezhebinde mutlak emrin vücûb manasına gelmesi kaidesinden ötürü, Hz. Peygamber’in (s.a.v) emir ifadesi kullanması, ziyadenin aynı nevi ve miktarı belirtilmiş şeyler üzerinde meydana geleceğinden, Hanefî fakihler vitrin farz namazlara ek olduğu kanısına varmıştır. Bu değerlendirmeye binaen zikredilen hadisler sahabenin sünnet telakkisiyle kıldığı vitr namazının o günden itibaren vücûbiyetine işaret etmekte, Hz. Peygamber’in (s.a.v) “Bizden değildir” ifadesi ise bu hükmü tasdik etmektedir.¹⁵⁰ Mezhep içerisinde Hz. Peygamber’in (s.a.v) vitir namazını sürekli eda etmesi göz önünde bulundurularak ve hadisler zannîlik taşısa da kesinlik arz eden söylemlerle emredildiğinden vitir namazının “vâcip” olduğu şeklindeki görüş sahih olarak benimsenmiştir.¹⁵¹

6. Namazın Mekruhları

Fukaha Hz. Peygamber’in (s.a.v) faziletlerine de dikkat celb ederek namazda iken bazı tesbihlerin söyleneceğine dair rivayetlerinden yola çıkarak; Müslümanların namaz içerisinde kıraat olunan âyetlerin sayısını ve tesbih adetlerini parmaklarıyla saymaları konusunda ihtilaf etmiştir.¹⁵² İmâmeyn’e göre bu husus hem nafîle hem de farzlar için bir sakınca barındırmazken, Ebû Hanîfe, namazda âyet ve tesbihlerin parmakla sayılmasını sünnete uygun düşmeyeceği nedeniyle mekruh görmüştür.¹⁵³

Muhtasar’da bu hususla alakalı bir malumat yer almamaktadır.

Hidâye’de İmâmeyn açısından namazda tesbih ve âyet adetlerini saymanın bir mahsuru bulunmadığı, kişinin sayma işini sünnette zikredilen tesbih ve kıraati ifa etme niyetiyle yaptığı mevzu bahis olmuştur. Mergînânî, kişinin namaza durmadan âyet

¹⁴⁸ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *el-Müsned*, nşr. Şuayb Arnaût vd. (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 2001), 1/355 (No.231).

¹⁴⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, 1/155; Kâsânî, *Bedâ’i’u’s-sanâ’i*, 2/221-222-223-224-225.

¹⁵⁰ Kâsânî, *Bedâ’i’u’s-sanâ’i*, 2/223.

¹⁵¹ Meydânî, *el-Lübâb*, 2/162.

¹⁵² İbn Âbidîn, *Reddül-muhtar*, 2/383-384.

¹⁵³ İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-kadir*, 1/413.

adetlerini sayabilecek imkânı mevcutken, bu sayma işlemini namaz içerisine tehir etmesini abesle iştigal görerek Ebû Hanîfe'nin re'yini tercih etmiştir.¹⁵⁴

Muhtâr'da Ebû Hanîfe ve İmâmeyn'in görüşleri zikredilmiş ve Ebû Hanîfe'nin görüşü tercih edilmiştir.¹⁵⁵

Halebî, Ebû Hanîfe açısından âyet ve tesbih adetlerinin namaz içerisinde sayılmasının mekruh olduğunu fakat İmâmeyn'e göre herhangi sakınca barındırmadığını özetle ifade etmiştir. Halebî, Ebû Hanîfe'nin görüşünü tercih etmiştir.¹⁵⁶

Ebû Hanîfe “*Namazda iken elleriniz boş işlerle uğraşmayın*”¹⁵⁷ hadisi ile amel ederek âyet ve tesbihlerin parmakla sayılmasını mekruh görmüştür.¹⁵⁸ Nitekim Ebû Hanîfe'ye göre, kişi namaz kılariken âyet ve tesbihleri içinden saysa dahi bu durum onun huşû duymasına mâni olur ayrıca bu davranış şekli de namaza ait bir eylem değildir. Ebû Hanîfe, sünnette belirtilen sayılı âyetlerin namaza başlamadan evvel de halledilebileceğini ifade etmiştir.¹⁵⁹

Hanefilerde tercih edilen görüş, namazın fiilinden olmaması hasebiyle âyet ve tesbihlerin sayılmasının mekruh olduğu yönündedir.¹⁶⁰

¹⁵⁴ Mergînânî, *el-Hidâye*, 1/514.

¹⁵⁵ Mevsilî, *el-Muhtâr*, 54.

¹⁵⁶ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 99.

¹⁵⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuât Adülbâki (by.: Dâru Kütübi'l Arabiyye, 1430/2009), “Salât”, 42 (No. 960).

¹⁵⁸ Mergînânî, *el-Hidâye*, 1/517.

¹⁵⁹ Meydânî, *el-Lübâb*, 2/183.

¹⁶⁰ Tetkik edebildiğimiz kadarıyla Hanefî eserlerin çoğunda bu konu hakkında detaylı bilgi ve açıklamaya rastlayamadık fakat zâhirur-rivâye dışındaki görüş; mekruh olan sayma işleminin el ile sınırlandırıldığı, parmak uçlarıyla veya kalbinde geçirerek saymanın mekruh olmadığı şeklindedir. Ebû Hanîfe, yukarıda belirttiğimiz üzere saymanın namazın fiillerinden olmadığı, bunun namaza başlamadan yapılabileceği, tesbih namazında ise el ile değil parmak uçlarıyla sayılabileceği kanâatindedir. Bk. Tahâvî, *ihtilâfi'l-ulemâ*, 1/143; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i*, 2/81-82; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, 1/430-431; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtar*, 2/420.

7. Nafile Namazların Oturarak Kılınması

Fıkıhta farz ve vâcip vasfına haiz olmayan ibadetlere nafile (tatavvu) denilmektedir.¹⁶¹ Kişi farz namazlarda herhangi bir özrü bulunmadan kıyamı terk edemezken nafile namazlarda hiçbir özrü olmadan kıyamı terk edip namazı oturarak kılabilir.¹⁶²

Muhtâr'da, İmâmeyn'in kişinin bedenen ayakta kıyam edebilecek kuvveti bulunduğu halde, ayakta iftitah tekbiri alıp daha sonra namazını özürsüz oturarak tamamlamasını câiz görmediği Ebû Hanîfe'nin ise bu duruma cevaz verdiği bilgisi mevcuttur.¹⁶³

Muhtasar'da Ebû Hanîfe ve İmâmeyn'in re'yelerine işaret etmekle yetinilmiştir.¹⁶⁴

Ebû Hanîfe ve İmâmeyn arasındaki ihtilafa *Hidâye*'de yer verilirken şu ifadeler sarf edilmiştir: İmâmeyn kişinin bedenen ayakta kıyam edebilecek kuvveti bulunduğu halde, ayakta iftitah tekbiri alıp daha sonra namazını özürsüz oturarak tamamlamasının nezir meselesine kıyaslanarak geçerli olmayacağı görüşündedir. Çünkü nafile namazı ayakta kılmaya başlayan kişi âdetâ o namazı ayakta tamamlamayı nezretmiş gibidir. Ayakta kılmayı nezreden bir kişi namazı oturmuş bir hâlde tamamlarsa namazı geçerli olmayacaktır.¹⁶⁵ Ebû Hanîfe'ye göre bu durumda nezirden söz edebilmek için kişinin namaza başlamadan namazı ayakta tamamlayacağını belirtmesi gerekir. Dolayısıyla Ebû Hanîfe'nin gerekçesi böyle bir namazın istihsânen câiz olacağı yönündedir.¹⁶⁶

Mülteka'da İmâmeyn'in kıyas yaptığı nezir misali ele alınmış, vacip olanın namaza başlamak değil kıyam olduğu, namazı kılan kimsenin kıyamı kabul ettiği fakat

¹⁶¹ Zühaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, 2/39.

¹⁶² İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, 1/455.

¹⁶³ Mevsîlî, *el-Muhtâr*, 125.

¹⁶⁴ Kudûrî, *el-Muhtasar*, 33.

¹⁶⁵ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i*, 2/296; Mergînânî, *el-Hidâye*, 2/22-23; Ferîdüddin Âlim b. Alâ el-Enderpetî, *el-Fetavâ't-Tatarhaniyye* (Hind: Mektebetü Zekeriyâ bi-Deyubend el-Hind, ts.), 2/289-290; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, 1/478-479; Kutluboğa, *et-Tashîh*, 173-174; Meydânî, *el-Lübâb*, 1/94.

¹⁶⁶ Mergînânî, *el-Hidâye*, 2/47.

ehemmiyetli olanın kıyamın devamlılığı değil başlanılan namazın terk edilmemesi şeklinde Ebu Hanîfe'nin görüşüne temas edilmiştir.¹⁶⁷ Mergînânî İmâmeyn'in görüşünü, Mevsilî ve Halebî ise Ebû Hanîfe'nin re'yini tercih etmiştir.¹⁶⁸

Bu konuda diğer klasik dönem Hanefî kaynaklarına başvurduğumuz da Hz. Âişe'den gelen bir rivayete dayanarak nafîle namazların oturarak kılınabileceği görüşü benimsenmiştir. “Hz. Peygamber (s.a.v.), oturur bir hâlde nafîle namaza başlayıp on ayete yakın bir miktar kalınca ayağa kalkıyor, ardından rükû ve secde yapıyor bu şekilde oturuştan kıyama, kıyamdan oturuşa geçiyordu.”¹⁶⁹ Bu ve benzeri rivayetler nafîle namaz için yukarıda bahsedilen durumun câiz olduğuna delil gösterilmiştir.¹⁷⁰

İbn Âbidîn'in ifadesiyle mezhep içerisinde Ebû Hanîfe'ye ait olan görüş tercih edilmiştir.¹⁷¹ Zira Ebû Hanîfe'nin bakış açısına göre, kıyam farz namazlar için aslî bir rükün iken nafîle namazlarda kıyam rükün değil zaid bir vasıftır. Farzlarda müsamaha gösterilmeyen şeylere nafîlelerde izin verilir. Kişi farz namazı, bir özürden dolayı oturarak kılabilirse, nafîle namazı da özür olmadan oturarak tamamlayabilir.¹⁷²

8. Gece Namazının Kılınışı

İhtilaf edilen bir diğer konu, gece kılınan nafîle namazlarda kaç rekâta bir selam verileceği meselesidir. Kudûrî, İmâmeyn'in iki rekâta bir selam verilmesinin icap ettiği görüşünü benimsediğini, Ebû Hanîfe'nin ise dört rekâta bir selam verilmesinin daha efdal olduğunu savunduğunu nakletmiştir.¹⁷³

Mergînânî, İmâmeyn'e ait gece vakti kılınan nafîle namazların bir selam ile iki rekât şeklinde eda etmenin daha efdal olacağı yönündeki görüşü zikretmiş, İmâmeyn'in teravih namazının gece ve iki rekâta bir selam verilerek kılınmasında

¹⁶⁷ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 112.

¹⁶⁸ Mergînânî, *el-Hidâye*, 2/47; Mevsilî, *el-Muhtâr*, 125; Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 112.

¹⁶⁹ Buharî, “Salât”, 20 (No. 1119).

¹⁷⁰ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i*, 2/296; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, 1/478-479; Mergînânî, *el-Hidâye*, 2/22-23.

¹⁷¹ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtar*, 2/484.

¹⁷² İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, 1/478-479; Meydânî, *el-Lübâb*, 1/94.

¹⁷³ Kudûrî, *el-Muhtasar*, 33.

sahabenin icmâsının bulunmasını gerekçe olarak gösterdiğini ifade etmiştir.¹⁷⁴ Mergînânî, Ebû Hanîfe'nin, Hz. Âişe'den nakledilen “Hz. Peygamber (s.a.v), yatsı namazının akabinde eve döndüğünde gece namazını dört rekât şeklinde eda ederdi”¹⁷⁵ ve “Hz. Peygamber (s.a.v) kuşluk namazını ikinci rekâta selam vermeden dört rekât olarak kıları”¹⁷⁶ rivayetleriyle ihticac ettiğini, dört rekâtlık namazlarda kişi namaz içerisinde daha ziyade kalacağından nefsin ve vücudun meşakkat çekmesi sebebiyle selam vermemenin daha sevaplı olacağı re'yini aktarmıştır. Ayrıca Mergînânî'nin beyanıyla İmâmeyn'in misal olarak zikrettiği teravih namazı bu hususa hamledilerek dayanak kabul edilmesini Ebû Hanîfe, uygun görmemiştir. Zira cemaatle kılınan namazlarda zorluk ve zahmetten kaçınıldığından teravih namazı iki rekât şeklinde kılınmıştır. Mergînânî, İmâmeyn'in re'yini tercih etmiştir.¹⁷⁷

Mevsilî, İmâmeyn'in re'yine işaret etmekle birlikte gece ve gündüz kılınan nafîle namazların tek selamla dört rekât kılınmasının daha efdal olacağını belirtmiş, Ebû Hanîfe'nin görüşünü tercih etmiştir.¹⁷⁸

Mülteka'da Ebû Hanîfe ve İmâmeyn'in görüşlerine kısaca yer verilmiş, İmâmeyn'in görüşü tercih edilmiştir.¹⁷⁹

Fethu'l-Kadîr'de, İmâmeyn'in Hz. Peygamber'in (s.a.v) “Gece namazında her iki rekâta bir selam ver”¹⁸⁰ rivayetini hüccet kabul ettiklerine değinilmiş, Ebû Hanîfe'nin bu hüccete mukabil beyanı ise şu şekilde aktarılmıştır: “Her iki rekâta selam ver” buyruğundaki “selam” kavramından kast edilen tahiyattır ve tahiyatta selam sözcükleri mevcuttur. “Hz. Peygamber (s.a.v) İkinci namazından evvel kıldığı dört rekâtlık namazın arasını, selamla ayırırdı” hadisi selamdan kast edilenin tahiyat olduğu mefhumunu kuvvetlendirmektedir.¹⁸¹

¹⁷⁴ Mergînânî, *el-Hidâye*, 2/12-13.

¹⁷⁵ Ebû Davud, “Tatavvu”, 304 (No. 1297).

¹⁷⁶ Tirmizî, “Salat”, 66 (No. 598).

¹⁷⁷ Mergînânî, *el-Hidâye*, 2/13.

¹⁷⁸ Mevsilî, *el-Muhtâr*, 67.

¹⁷⁹ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 108.

¹⁸⁰ Buharî, “Vitr”, 1(No. 990).

¹⁸¹ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, 1/463.

İbn Âbidîn (ö. 1252/1836), Neseî'nden (ö. 710/1310) şu görüşleri nakletmiştir: “Kişinin Rabbine yakın olduğu an secdedir ve Namazların en üstünü kıyamı uzun olandır hadisleri tenakuz halindedir. Rükû ve secdenin ekseriyette olması daha üstündür. Zira rükû ve secde yapamayacak durumdaki kişinin kıyam zarurîyeti yoktur çünkü kıyam bunların yapılmasına bir vesiledir, vesile ise asıl amaçtan daha üstün olamaz. Ayrıca kıraati uzun yapmak gerekli olsa dahi bunun aslî mi yoksa zâid bir rükûn olduğunda fakihler içerisinde ihtilaf mevcut iken rükû ve secdenin aslî rükûn olduğuna dair ittifak vardır.”¹⁸² Konuyla ilgili İmâmeyn'in görüşü Hanefî mezhebinde fetvada esas alınmıştır.¹⁸³

9. Yağmur Namazı (İstiskâ)

Hiz. Peygamber'in (s.a.v) yağmur duası yaptığı ve bu maksatla namaz kıldığına/kıldırıldığına ilişkin rivayetler bulunmaktadır. Fakihler nezdinde meselenin ihtilaf noktası; yağmur duasına çıkıldığı zaman kılınacak özel bir namazın mevcut olup olmadığı ve kişilerin toplu halde mi yoksa münferit mi namaz kılacakları hususudur.¹⁸⁴

İmâmeyn, Hiz. Peygamber'in (s.a.v) ezansız ve kametsiz, cehrî kıraatle namaz kıldırıldığına ilişkin nakledilen rivayetleri hüccet göstererek istiskâ namazının cemaatle kılınmasının sünnet olduğu yönünde görüş beyan etmiştir. Yağmur duası esnasında cemaatle kılınacak sünnet bir namazın mevcut olmadığı fikrini benimseyen Ebû Hanîfe ise, kişilerin isterlerse ferdî olarak namaz kılacaklarını zikretmiştir.¹⁸⁵

Kudûrî, Ebû Hanîfe ve İmâmeyn'in ihtilafli görüşlerini dile getirirken şu sözleri sarf etmiştir: İmâmeyn'e göre imam kıraati açıktan yapmak suretiyle cemaate iki rekâtlık namaz kıldırır ve hutbenin ardından kibleye iltica ederek münacatta bulunur.

¹⁸² İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtar*, 2/467-468.

¹⁸³ Enderpetî, *Fetavâ't-Tatarhaniyye*, 2/299.

¹⁸⁴ Zühaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, 2/412.

¹⁸⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, 2/76.

Ebû Hanîfe ise, yağmur yağmasının talep edilmesinin öncelikle dua ve istiğfarla¹⁸⁶ mümkün olacağını belirtmiştir.¹⁸⁷

Mergînânî, İmâmeyn'in Hz. Peygamber'in (s.a.v) istiskâ duasında, ezansız, kametsiz ve cehrî kıraatle iki rekâtlik namaza imamlık¹⁸⁸ yapmasıyla alakalı nakledilen rivayetleri¹⁸⁹ dayanak kabul ettiklerini, buna mukabil Ebû Hanîfe'nin Nuh sûresindeki “*Rabbinizden istiğfarda bulunun, o çok bağışlayıcıdır, gökten sizin için bol yağmur yağdırsın*”¹⁹⁰ âyetini mesned kabul ettiğini, Hz. Peygamber'in (s.a.v) yağmur yağması için namaz kıldığı konusunda rivayetin bulunmadığını ileri sürdüğünü ifade etmiştir.¹⁹¹

Mergînânî'nin kanaatine göre, Hz. Peygamber'den (s.a.v) istiskâ namazı hakkında hadis varit olmadığı görüşü doğru bir yaklaşım tarzı değildir. Bilakis o Hz. Peygamber'in (s.a.v) namaz kıldığına ilişkin senedi sahih hadislerin varlığına¹⁹² dikkat çekmiştir. Mergînânî İmâmeyn'in re'yini tercih etmiştir.¹⁹³

¹⁸⁶ İbn Âbidîn'in dikkat çektiği üzere; İmâmeyn ve Ebû Hanîfe'nin ihtilaf ettiği nokta istiskânın cemaatle kılınan sünnet bir namaz bahsi üzerinedir. Aksi takdirde Ebû Hanîfe, cemaat olmaksızın kişilerin tek başına yağmur yağması için namaz kılabilceğine ictihad etmiştir. Bk. İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtar*, 3/70-71.

¹⁸⁷ Kudûrî, *el-Muhtasar*, 44.

¹⁸⁸ İmâmeyn bayram namazına kıyas ederek, istiskâ namazının cemaatle kılınacağı vakit imamın cehrî kıraat yapması ve hutbe okuması gerektiğini savunmuştur fakat hutbenin adet miktarında ihtilaf etmiştir. Ebû Yûsuf bir hutbenin kâfi geleceğini iddia ederken Muhammed Şeybânî tıpkı Cuma namazında olduğu gibi iki adet hutbenin icap edeceğini ileri sürmüştür. Ebû Hanîfe ise yağmur duasında cemaatle kılınan bir namaz olmadığından hutbenin de bulunmadığı görüşünü benimsemiştir. Bk. Mergînânî, *el-Hidâye*, 2/115; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtar*, 3/71.

¹⁸⁹ Örneğin: “Bir bedevî Peygamber minberde iken yağmur için dua istedi. Hz. Peygamber (s.a.v) münacatta bulundu daha minberdeyken yağmur başladı...” Buhârî, “İstiskâ”, 9 (No. 1012). “Hz. Peygamber (s.a.v), en kısa sürede yağmur ver...” şeklinde duada bulundu. Ebû Davud, “İstiskâ”, 259 (No. 1169). Benzer rivayetler için bk. a.mlf., “İstiskâ”, 259 (No.1170); a.mlf., “İstiskâ”, 259 (No.1171).

¹⁹⁰ en-Nûh 71/10.

¹⁹¹ Kudûrî, *el-Muhtasar*, 44; Serahsî, *el-Mebsût*, 2/76-77; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i*, 2/259; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, 2/91; İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, 2/293-294; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtar*, 3/70; Meydânî, *el-Lübâb*, 1/120-121.

¹⁹² Mergînânî'nin bu görüşünün aksine *Mebsût*'ta ifade edilmiştir ki; Ebû Hanîfe'ye göre, Hz. Peygamber (s.a.v) zamanında yaşanan kuraklık hasebiyle yağmur yağması için namaz kılınsaydı ve bu durum birçok kez tekrarlınsaydı âlim veya avâm fark etmeksizin herkesin bildiği bir husus olup büyük bir topluluk tarafından rivâyet edilmesi lazım gelirdi. Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.v) istiğfarın ardından cemaate iki rekâtlik namaz kıldırıldı hadisinin rivâyet sayısı bir kişi ile sınırlı kaldığından yağmur namazının cemaatle kılındığına dair şazz rivâyet Ebû Hanîfe'ye göre delil gösterilemez. Serahsî, *el-Mebsût*, 2/76-77.

¹⁹³ Mergînânî, *el-Hidâye*, 2/115.

İstiskâ bahsinde Halebî, İbn Abbas'tan Hz. Peygamber'in (s.a.v) “Yağmur yağması için bir kez namaz kıldırıldığı ve bir defasında da kıldırmadığı “ rivayetini İmâmeyn'in delil gösterdiğini, yukarıda geçen Ebû Hanîfe'nin Nuh sûresindeki “Allah'tan istiğfar dileyin” âyetiyle amel ettiğini dolayısıyla bu ayette münacatta bulunmaya ve tövbe etmeye işaret edildiğini, bu bağlamda yağmur namazını meşhur derecesinde dahi olmayan rivayetlerle dayanak kabul etmeyi, âyetin mefhumuna ziyade yapılacağından câiz görmediğini nakletmiştir. Halebî'nin temas ettiği Ebû Hanîfe'nin bir diğer gerekçesi; Hz. Peygamber'in (s.a.v) sünnetine ittiba etme hususunda ekseriyetle hassasiyet gösteren Hz. Ömer'in (r.a.) yağmur istemek kastıyla duaya çıktığı fakat namaz kılmadığı malumatının sabit olduğudur. Halebî, Ebû Hanîfe'nin görüşünü tercih etmiştir.¹⁹⁴

Hanefî fakihlerinden Meydânî (ö. 1298/1881), mezhep içerisinde Ebû Hanîfe'nin re'yinin tercih edildiğini bildirmektedir.¹⁹⁵

10. Cuma Hutbesi

Hutbe terim olarak; cuma ve bayram namazları gibi muayyen ibadetler yapılırken çoğunlukla öğüt ve tavsiye ihtiva eden konuşma manasına gelmektedir.¹⁹⁶ Fukaha hutbenin farz olan miktarında muhtelif fikirler beyan etmiş; İmâmeyn, hutbenin farz olan miktarının en az tahiyat okuyacak derecede olduğunu bu bağlamda tehliil (la ilahe illallah) tesbih veya tahmîd (elhamdülillah) lafızlarının hutbe sayılamayacağını ileri sürmüştür. Hutbe miktarı olarak tesbih ya da tahmîd ifadelerini zikretmeye Ebû Hanîfe ise cevaz vermiştir.¹⁹⁷

Muhtasar'da hutbede asgari sınırın teşehhüd miktarı olması gerektiği yönünde İmâmeyn'in ictihadına, tesbih ve tahmîd kelimelerinin söylenmesiyle iktifa edileceği şeklinde Ebû Hanîfe'nin görüşüne işaret edilmiştir.¹⁹⁸

¹⁹⁴ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 114-115.

¹⁹⁵ Meydânî, *el-Lübâb*, 1/121; Kutluboğa, *et-Tashîh*, 187.

¹⁹⁶ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, 2/163.

¹⁹⁷ Ebû Hanîfe'ye göre içerisinde birçok manayı barındırdığından; tahmîd, tehliil ve tesbih lafızları hutbe olarak yeterlidir. Bk. İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtar*, 3/20.

¹⁹⁸ Kudûrî, *el-Muhtasar*, 39.

Mergînânî, Ebû Hanîfe'nin "...Allah'ı zikretmeye koşun..."¹⁹⁹ âyetiyle ihticac ettiğini ayrıca müfessir ulemânın "zikir" sözcüğünden murad edilenin hutbe olduğu şeklinde görüş birliğinde bulunmalarını da delil gösterdiği yönünde iktibaslarda bulunmuştur. Hz. Osman'ın (r.a.) hutbe irad edeceğinde "elhamdülillah" sözünün akabinde hastalanıp hutbeyi sonlandırması Ebû Hanîfe'nin görüşünün gerekçesini oluşturmuştur.²⁰⁰

Mevsilî hutbede Ebû Hanîfe'ye göre elhamdülillah ya da sübhanallah zikirlerini telaffuz etmenin hutbenin farzı için yeterli olduğunu, İmâmeyn'in ise bu re'ye muhalefet ettiğini belirtmiştir.²⁰¹

İmâmeyn'in serd ettiği herhangi bir delile yer verilmeksizin yalnızca görüşlerinden söz edildiği *Mülteka*'da, Hz. Osman'ın halife olduğunda cuma hutbesinde sadece "elhamdülillah" sözüyle hutbeyi sonlandırması ve sahabeden fikhî bilgisi mevcut ulema da içlerinde bulunmasına rağmen herhangi bir olumsuz tepki de bulunmamaları zikredilmiş ve bu rivayetin Ebû Hanîfe tarafından hamd etmenin²⁰² hutbede kâfi geleceğine hüccet sayıldığı belirtilmiştir.²⁰³ Fakat İmâmeyn'e göre "elhamdülillah" "sübhanallah" ifadeleri örfen hutbe olarak adlandırılmaz.²⁰⁴

Mergînânî, Mevsilî ve Halebî Ebû Hanîfe'nin görüşünü tercih etmiştir.²⁰⁵

Bedâiu's-Sanâi ve *Reddü'l Muhtar*'da yer alan İmâmeyn'in görüşü ise şu şekildedir;

¹⁹⁹ el-Cum'a 62/10.

²⁰⁰ Mergînânî, *el-Hidâye*, 2/83-84.

²⁰¹ Mevsilî, *el-Muhtâr*, 82.

²⁰² Hatibin "elhamdülillah" lafzını hutbe niyetiyle söylemesi şart olup bu hamd ifâdesi aksırdıktan sonra zikredilse Ebû Hanîfe'ye göre hutbe geçerli değildir. Bk. Serahsî, *el-Mebsût*, 2/28; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, 2/57.

²⁰³ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 134.

²⁰⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, 2/27; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i*, 2/195-196; Mevsilî, *el-Muhtâr*, 84; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, 2/57; Kutluboğa, *et-Tashîh*, 186; İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, 2/261-262; Meydânî, *el-Lübâb*, 1/110-111.

²⁰⁵ Mergînânî, *el-Hidâye*, 2/83-84; Mevsilî, *el-Muhtâr*, 82; Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 134.

Hutbe şartının yerine gelebilmesinin asgari miktarı teşehhüd (tahiyyat) veya üç âyettir. Hutbe olarak tesbih ya da tahmîd ifadeleriyle yetinen kişiye hatip denmemektedir. Zira örfen hutbe; Allah'a hamd, Hz. Peygamber (s.a.v) ve ehl-i beytine salat, Müslümanlara münacat ve öğüt içermektedir. Bu nedenle âyetteki "zikrullah" kavramı mutlak bir manadan örfen hutbe kabul edilecek lafza te'vil edilmiştir. Hutbenin icma ile sabit ve cumanın rükünlerinden olması hutbe denilecek ölçüde bir hitabın şart olduğunu göstermektedir.²⁰⁶ Bu gerekçelerden ötürü kast edilen miktarın en az tahiyyat veyahut üç âyeti kapsayacak bir zikir niteliğinde bulunması icap etmektedir. Kaynaklarda zikredildiği üzere râcih görüş İmâmeyn'in re'yidir.²⁰⁷

Cuma namazı başlığında müzakere edeceğimiz bir diğer husus; Öğle namazını eda eden bir kimsenin cuma namazı için camiye gitmeye yöneldiğinde, kıldığı öğlen namazının akıbeti hakkındadır. İmâmeyn'e göre cuma günü, imam namazı bitirmeden evinde öğle namazını kılmış biri cuma namazına yetişmeye niyetlenip evden çıkarsa bu kişinin kıldığı öğle namazı geçerli iken Ebû Hanîfe 'ye göre kılınmış olan öğle namazı batıldır.²⁰⁸

Kudûrî, İmâmeyn'in cuma namazına gidecek kimsenin daha önce kıldığı öğle namazının imama uymasıyla geçersiz olacağı yönündeki ictihadını, cuma namazına gitmeye karar verdiği anda öğle namazının batıl olacağı şeklinde Ebû Hanîfe'nin görüşünü aktarmıştır.²⁰⁹

Bahsi geçen mevzu hakkında *Hidâye*'ye başvurduğumuzda ise; namaza gitmenin mükâfatı, edâ edilen öğlen namazının mükâfatından az olduğu için böyle bir konumda bulunan kişinin "öğle namazı yalnızca cuma namazını kılmakla bozulacağını bunun da ancak imama uymakla gerçekleşeceği" ibaresiyle İmâmeyn'in bakış açısına, "cuma namazına gitmek daha efdal ve faziletli olacağı çünkü önceden kılınan öğle namazının mükâfatı mesabesinde değerlendirileceği aksi halde cuma namazının kılınmasının akabinde kişinin camiye yönelip yönelmemesinde bir ayrımın

²⁰⁶ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i*, 2/195-196; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtar*, 3/21.

²⁰⁷ Tahâvî, *Muhtasar*, 36; Bâbertî, *el-Înâye*, 1/44; Enderpetî, *Fetavâ't-Tatarhaniyye*, 2/569.

²⁰⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, 2/33.

²⁰⁹ Kudûrî, *el-Muhtasar*, 40.

olmayacağı” şeklindeki izahlarla da Ebû Hanîfe’nin düşüncesine yer verilmiştir. Mergînânî, Ebû Hanîfe’nin görüşünü tercih etmiştir.²¹⁰

Muhtâr’da; *Muhtasar* ve *Hidâye*’de zikrettiğimiz İmâmeyn ve Ebû Hanîfe’nin re’yleri benzer tarzda aktarılmış, kişinin özürsüz cuma namazını değil de öğle namazını kılmasının Ebû’l-Huzeyl b. Züfer’e (ö. 158/775) göre câiz olmadığı ifade edilmiştir. Ayrıca Ebû Hanîfe’nin kanaatine göre öğle namazını evde kılan kimse, cuma namazı için cemaate yetişemezse kıldığı öğle namazı geçersiz hükmünde sayılacağından bu kişinin tekrar öğle namazı kılması icap eder. Mevsilî’nin tercihi Ebû Hanîfe’nin görüşü doğrultusunda olmuştur.²¹¹

Halebî, herhangi bir mazereti bulunmaksızın cuma namazından evvel öğle namazının kılınmasının kerahetle câiz olduğundan, öğle namazını evde eda etmiş biri cuma namazına gittiğinde imam cuma namazına başlamışsa kıldığı öğle namazının geçersiz olacağından bahsetmiştir.²¹²

Halebî, İmâmeyn’in böyle bir kimsenin öğle namazının iptal olmayacağı görüşünün arka planındaki gerekçeleri şöyle ifade etmiştir: cuma günü aslolan farz, tüm insanlar için öğle namazıdır. Şer’an namaz kılmakla yükümlü kimse öğle namazını münferit bir biçimde eda edebilir yalnız cuma namazının sıhhati için birtakım koşullar mevcuttur. Bu noktadan hareketle şayet asolan cuma namazının farzı olsaydı cuma namazını eda etmeye imkânı olmayan kimselere gücünün haricinde bir sorumluluk yüklenmiş olurdu. O yüzden cumanın sıhhat şartlarını taşıyan kişiler cuma namazını kılmakla emrolunmuş bu münasebetle herhangi bir engeli bulunmaksızın cuma namazı değil de öğle namazının kılınması kerahetle câizdir. Hülasa kişi camiye gitmek için yola çıkmış fakat imam cuma namazını sonlandırmış ise kılınmış olan öğle namazı geçerlidir. Halebî, Ebû Hanîfe’nin görüşünü tercih etmiştir.²¹³

²¹⁰ Mergînânî, *el-Hidâye*, 2/87.

²¹¹ Ebû Hanîfe kılınan öğlen namazının nafîle yerine geçeceğine kaidir. Bk. Mevsilî, *el-Muhtâr*, 88.

²¹² Halebî, *Mülteka’l-Ebhur*, 134.

²¹³ Halebî, *Mülteka’l-Ebhur*, 138.

Fethu'l-Kadîr'de Ebû Hanîfe'ye ait şu ifadeler yer verilmiştir: Cuma sûresinde "...Allah'ı anmaya koşun..." âyeti mucibince cuma namazı için camiye yetişmeye çalışmak (koşmak) âyette emredilen bir husus olup bu namaza ait bir keyfiyetle meşguliyet, edâ edilen öğle namazını bâtil kılmaktadır ki; burada murad edilen farz vasfının bâtil olmasıdır. Ebû Yûsuf ve Şeybanî ise, cumaya koşmanın namazın farzlarından sayılmayıp setr-i avret ya da taharet gibi şart niteliğinden ötürü kişinin cemaate koşmasıyla değil ancak cuma namazına dâhil olmasıyla kıldığı öğle namazının bâtil olacağı yönünde fikir birliği etmiştir.²¹⁴ Mezhepte İmâmeyn'in görüşü fetvaya esas kabul edilmiştir.²¹⁵

11. Teşrik Tekbirlerinin Alınması

Hicrî ayların sonuncusu zilhicce ayının dokuzundan itibaren getirilen tekbirler, teşrik tekbiri olarak adlandırılmaktadır. Hanefilerde teşrik tekbirlerin vakti, arefe günü sabah namazının farzından itibaren başlatılmış kurban bayramının dördüncü gününe kadar devam edeceği ifade edilmiştir. Fakat tekbirlerin hükmü hususunda muhtelif fikirler hâsıl olmuştur.²¹⁶

Hanefî imamlarından Ebû Yûsuf ve Şeybânî farz namazları kılmakla yükümlü olan herkes üzerine teşrik tekbirleri vâciptir rey'ini benimsemiştir. Ebû Hanîfe'nin bu konudaki ictihadı; yalnızca cemaatle namaz kılan ve yolcu olmayan erkeklerin tekbir getirmelerinin vacip olmasıdır. Zira teşrik tekbiri cumanın farz olduğu kimselere vâciptir. Bu sebepten ötürü nasıl ki cuma namazında yolcu olmamak ve erkek olmak gibi şartlar öne sürülüyorsa, teşrik tekbirinde de bu koşulların aranması gerekir.²¹⁷

Bu mevzuda Kudûrî'nin *Muhtasar*'ında herhangi bir malumata yer verilmediğini görmekteyiz.

²¹⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, 2/33; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i*, 2/185; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, 2/57; Bâbertî, *el-İnâye*, 1/451-452; İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, 2/268; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtar*, 3/32; Meydânî, *el-Lübâb*, 1/112; Zühaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, 2/311-312.

²¹⁵ Kutluboğa, *et-Tashih*, 184-185.

²¹⁶ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtar*, 3/61.

²¹⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, 2/44.

Muhtâr'da İmâmeyn'in cemaatle ya da münferiden eda edilen namaz ayırımına gidilmeksizin kadın, erkek, şehirli, köylü, mukim ve yolcu herkese vacip olduğu kanaati; buna karşılık Ebû Hanîfe'nin yalnızca cumanın farziyet şartlarını haiz olan erkeklere ve cemaatle namaz kılanlara vacip olduğu tarzında İmâmeyn'e muhalif görüşüne yer verilmiş, Ebû Hanîfe'nin görüşü tercih edilmiştir.²¹⁸

Hidâye'de tekbirin farz namazlara müteallik olduğundan cemaat veya münferit, kadın ya da erkek fark etmeksizin herkesin farz namazlara müteakip teşrik tekbiri getirmesinin lazım geldiği şeklinde İmâmeyn'in tercih ettiği re'yin dayanağına yer verilmiştir. Mergînânî, Ebû Hanîfe'nin görüşünü "cuma namazı, teşrik tekbirleri ve bayram namazları kalabalık şehirlere münhasırdır" rivayetine hamlettiğini bildirmiş, Ebû Hanîfe'nin re'yini tercih etmiştir.²¹⁹

Ebû Hanîfe ve İmâmeyn'in görüşlerine değinen Halebî, Ebû Hanîfe'nin görüşünü tercih etmiştir.²²⁰

Zeynüddîn b. İbn Nüceym (ö. 970/1563), *el-Bahru'r-râik* adlı eserinde İmâmeyn'in, bu tekbirleri hacı olmayan kişiler açısından, telbiye mesabesi şeklinde değerlendirip hac vazifesini yerine getirenler için herhangi bir sınırlama yoksa teşrik tekbirlerinde de böyle bir kısıtlamanın bulunmayacağını izah ettiklerini aktarmıştır. Ayrıca Teşrik tekbirlerini bir çeşit ibâdet minvalinde gören İmâmeyn'in, "*Sayılı günlerde Allah'ı zikredin...*"²²¹ âyetinin muhtevasını Müslümanların hepsini kapsadığı gerekçesiyle hüccet kabul ettiğini ifade etmiştir.²²²

²¹⁸ Mevsilî, *el-Muhtâr*, 139.

²¹⁹ Ebû Hanîfe'ye göre teşrik tekbirlerini cehri yapmak sünnetin hilafıdır. Bu münasebetle mukim olan erkeklerin cemaatle kıldığı farz namazların ardından getirilebilir. Ayrıca farz namaz için erkeklerle tabi olan kadınlar ve seferilerin mukimlerle namaz eda etmesi neticesinde kadın ve seferilere teşrik tekbiri tebean vacip olur. Kadınlar tekbirleri hafi olarak getirirler. Bk. Mergînânî, *el-Hidâye*, 2/106.

²²⁰ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 142.

²²¹ el-Bakara, 2/286.

²²² İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, 2/290.

Teabbüdü meselelerde ihtiyat ön planda tutulduğundan fetvada esas kabul edilen re'y İmâmeyn'in görüşü olup²²³ günümüz Din İşleri Yüksek Kurulu da uygulamada İmâmeyn'in görüşünü esas almıştır.²²⁴

C. Zekât

1. Altın ve Gümüşün Zekâtı

Zekâtın vücut sebebi sayılan nisap²²⁵ miktarı 595 gram gümüş, 85 gram altın olarak belirlenmiştir. Altın ve gümüşün nisap ölçüsüne ulaşmaması halinde birbirine eklenerek değerleri mi yoksa kıymetleri üzerinden mi zekât verileceği fukaha arasında ihtilaflıdır.²²⁶

İmâmeyn, nisaba ulaşmayan altın ve gümüşün kıymetlerinin değil ağırlıklarının esas alınması gerektiğini ifade etmiş dolayısıyla zekât için her birinin ayrı ayrı nisap miktarına ulaşma şartını öne sürmüştür.²²⁷ Altın ve gümüşte her ikisinde de para olma niteliği bulunduğundan Ebû Hanîfe'ye göre, bunların kıymetleri toplamı nisap miktarına ulaştığında birbirine eklenerek zekât verilmelidir.²²⁸

Muhtasar ve *Muhtâr*'da Ebû Hanîfe ve İmâmeyn'in re'ylerinden söz edilmiş, Mevsilî Ebû Hanîfe'nin görüşünü tercih etmiştir.²²⁹

Mergînânî, İmâmeyn'in altın ve gümüşün kıymetlerine göre değil ağırlıklarına göre hesap edilmesi gerektiğini dolayısıyla zekât için altın ve gümüşün ayrı ayrı nisap miktarına ulaşma şartını ileri sürdüklerini aktarmıştır. Misalen, ağırlığı iki yüz dirhemden az, lâkin kıymeti iki yüz dirhemden fazla altın bir kemeri mevcut olan

²²³ İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, 2/290; Meydânî, *el-Lübâb*, 2/270.

²²⁴ Diyk, *Fetvâlar*, 240.

²²⁵ Zekâtta esas alınan zenginlik ölçüsü bk. Zühaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, 2/727.

²²⁶ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtar*, 3/170.

²²⁷ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i*, 2/412.

²²⁸ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, 2/227-228.

²²⁹ Kudûrî, *el-Muhtasar*, 56; Mevsilî, *el-Muhtâr*, 156.

kimseye İmâmeyn zekât düşmeyeceği kanaatindeyken, Ebû Hanîfe'ye göre bu kişinin zekât vermesi lazım gelir. *Hidaye*'de İmâmeyn'in görüşü tercih edilmiştir.²³⁰

Bahsi geçen ihtilaflar *Mülteka*'da da ele alınmakla birlikte şöyle bir örneğe işaret edilmiştir: Bir kimsenin elli dirhem gümüşü ve elli dirheme eşit miktarda beş miskal²³¹ altını mevcut olsa İmâmeyn'in görüşüne göre biri ötekine ilâve edilmek suretiyle zekât verilirken, Ebû Hanîfe'nin ictihadı nisaplarının kıymet itibarıyla tamamlanmadığından zekâtın vacip olmayacağı yönündedir. Halebî İmâmeyn'in görüşünü tercih etmiştir.²³²

Hanefî kaynaklarda zikredilen meseleyle alâkalı “zekât için altın ve gümüşü birbirine tamamlamak sünnettir” hadisinin açıklamasını Ebû Bekr es-Serahsî (ö. 483/1090) *Mebûsût*'ta şu şekilde beyan etmiştir: Nisap miktarına ulaşmayan altın veya gümüş üzerine ticaret malları ilâve edilir ya da altın ve gümüş şekil itibarıyla aynı tür olmasalar dahi zekâta tabilik açısından tek bir tür kabul edilir. Altın ve gümüşte zekâtın emredilmesi sahip oldukları ekonomik kıymettendir.²³³

Mezhep içerisinde yaygın görüş altın ve gümüşün parasal (semen) kıymetinin dikkate alınacağı yönündedir. Bu sebeple de Ebû Hanîfe'nin görüşü müftâ-bih kabul edilmiştir.²³⁴

Günümüz Din İşleri Yüksek Kurulu dünya genelindeki yaygın kullanımda 24 ayar değeri taşımayan altınların saf olmayıp bazı karışımlarla birlikte bulunmasını ve zekât hesaplamasında kolaylık prensibini gözettiğinden, aldığı 2022/51 sayılı karar neticesinde, Ebû Hanîfe'nin görüşü doğrultusunda hareket etmiştir. Özetle kıymetleri

²³⁰ Nitekim hem altında hem gümüşte paralık vasfı ortaktır. İkisine de zekât düşmesi para olduklarından ötürüdür. Altın ve gümüşün birbirine eklenmesi ağırlıkları ya da cinsleriyle değil kıymetleri iledir. Bk. Mergînânî, *el-Hidâye*, 2/196.

²³¹ Yüz arpa ağırlığına denk gelen ölçü birimi bk. Cengiz Kallek, “Miskâl”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Erişim 2 Ekim 2023).

²³² Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 168.

²³³ Ebû Hanîfe'ye göre iki yüz dirhemde iki buçuk dirhem zekât verilir. Bk. Serahsî, *el-Mebûsût*, 2/193.

²³⁴ Mahmud b. Ubeydullah b. Muhammed Ebu'l-Hâc Buhânüşşerîa, *Muhîtü'l-Burhânî fi'l-fikhi'n-Nu'mânî*, thk. Nuaym Eşref Nur Ahmed (Riyâd: İdâretü'l-Kur'ân, 1424/2004), 3/156-157; Kâdîhan, *Fetâvâ*, 1/221.

farklı olan altınların toplamı 80, 18 gram miktarına ulaştığında kırkta bir zekât verilmesi icap eder.²³⁵

Bu başlık altında değineceğimiz bir diğer mesele; Hanefilerde yirmi miskal altın nisap miktarı olarak belirlenirken, nisap miktarını aşan kısmın zekâtının verilmesi konusu ihtilaflıdır. Altın ve gümüşte nisabı aşan kısım nisap miktarına ulaşıyorsa bunun da aynı oranda zekâta tâbi olacağı hususunda görüş birliği bulunmakla birlikte bu miktara ulaşmayan küsuratın zekâtı meselesinde üç görüş vardır: a) Nisabı aşan kısım az olsun çok olsun zekâta tâbidir. Süfyân es-Sevrî, Mâlik, Ebû Yûsuf, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel bu görüştedir. b) Nisab fazlası % 20'ye ulaşmazsa bu fazlalık zekâta tâbi değildir. Buna göre 239 dirhem gümüşü olan 200 dirhem, 23 miskal altını olan 20 miskal üzerinden zekât öder; 240 ve daha fazla gümüşü veya 24 miskal ve daha fazla altını olanın ise her 40 dirhemde veya her 4 dinarda 1 dirhem zekât vermesi gerekir. Ebû Hanîfe ve Züfer'in icthadı bu yöndedir. c) Nisab iki katına ulaşmadıkça nisabı aşan kısma zekât yoktur. Bu Tâvûs b. Keysân'ın görüşüdür.²³⁶

İmâmeyn, altının nisap miktarını aşan kısmı az olsun çok olsun kırkta bir ölçüsünde zekâta tabii olacağını belirtirken, Ebû Hanîfe, nisap miktarını aşan kısım dört miskalin altında ise zekât düşmeyeceği yönünde icthadda bulunmuştur.²³⁷

Muhtasar'da Ebû Hanîfe'nin görüşü tercih edilmiştir.²³⁸

Mergînânî, İmâmeyn'in, şeran bir miskal altının on dirhem gümüş değerinde olduğu, buna kıyasla nisaptan fazla altın dört miskale ulaşmasa dahi²³⁹ bu fazlalığın kırk dirhem gümüş mesabesinde değerlendirileceği dolayısıyla kırkta birinin zekâtının verilmesinin lazım geleceği yönündeki görüşlerini zikretmiş, Ebû Hanîfe'nin ise yalnızca re'yini aktarmakla iktifa etmiştir.²⁴⁰

²³⁵ Diyk, *Fetvâlar*, 240.

²³⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, 2/189.

²³⁷ Mevsilî, *el-Muhtâr*, 156.

²³⁸ Kudûrî, *el-Muhtasar*, 56.

²³⁹ Bir kırat 0, 200 gr = 4, 257 gr. Yirmi miskal = 80, 18 gr. Detay için bk. Kallek "Kırat".

²⁴⁰ Mergînânî, *el-Hidâye*, 2/196.

Mülteka'da yirmi miskal altından ziyade olan dört miskal altından zekât verilmesinin vacip olduğuna işaret edilmiş ve İmâmeyn'in dört miskalden aşağı miktardaki altının ve kırk dirhemden az gümüşün zekâtının da gerektiği, zira altın ve gümüşte itibar edilecek hususun ağırlık olduğu kanaatleri izah edilmiştir.²⁴¹ *Muhtâr*'da Ebû Hanîfe'nin görüşü, *Hidâye* ve *Mülteka*'da İmâmeyn'in re'yi tercih edilmiştir.²⁴²

Bu bahiste Serahsî, gümüşün zekâtının nisaptan fazlası hakkında birtakım malumatları zikrederek gümüşün zekâtı meselesine kıyasla, altının nisaptan fazlasının da aynı minvalde olduğunu beyan etmiştir. Şöyle ki, İmâmeyn, Hz. Ali'den nakledilen "... İki yüz dirhemden üzerinde olanda kırkta bir oranında zekât bulunmaktadır"²⁴³ hadisini, iki yüz dirhemden bir dirhem dahi artsa bu miktarın kırkta bir zekâtının verileceği tarzında yorumlamıştır.²⁴⁴ Çünkü nisaptaki ziyade zenginliğe işaret ettiğinden az ya da çok fark etmeksizin buna itibar edilmelidir.²⁴⁵

Ebû Hanîfe'nin amel ettiği, Amr bin Hazm tarafından rivayet edilen hadiste Hz. Peygamber (s.a.v), "*İki yüz dirhemde beş dirhemlik zekât mevcuttur.*"²⁴⁶ Bu durumu müteakiben de "*Kırk dirhemde bir dirhemlik zekât verilir*" şeklinde emir buyurmuştur. Bir diğer hadiste ise Hz. Peygamber (s.a.v), "*Artmış küsurattan herhangi bir şey alma iki yüz dirhemde beş dirhemlik zekât bulunmaktadır. Bundan ziyade olan kırk dirhemde bir dirhemlik zekât verilir*"²⁴⁷ buyurmuştur. Ebû Hanîfe bu rivayetlerde zikredilen küsuratı,²⁴⁸ saime hayvanlara kıyas ederek nasıl ki iki nisap arasındaki hayvanların zekâtı verilmiyorsa paralarda da küsuratın zekâta gerekçe

²⁴¹ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 166.

²⁴² Mergînânî, *el-Hidâye*, 2/196; Mevsilî, *el-Muhtâr*, 156; Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 166.

²⁴³ Ebû Davud, "Zekât", 4 (No. 1572).

²⁴⁴ Serahsî, İbn Ömer ve İbrahim en-nehâî'nin görüşünün bu cihette olduğunu belirtmiş. Bk. Serahsî, *el-Mebsût*, 2/189.

²⁴⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, 2/189-190-191.

²⁴⁶ Tirmizî, "Zekât", 3 (No.625).

²⁴⁷ Ebû'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *es-Sünen*, thk. Ahmed Abdulmevcûd vd. (Beirut: Daru'l Marife, 1422/2001), "Zekât", 3 (No. 256); Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Muhammed ez-Zeylâî, *Nasbü'r-râye li-tahrîci ehâdisi'l-Hidâye*, thk. Muhammed Avvâme (Cidde: el-Mektebtü'l-Mekkiyye, ts.), "Zekât", 3/421.

²⁴⁸ Ebû Hanîfe'ye göre, yirmi miskalin üzerindeki fazlalık dört dinar olmadıkça zekât verilmez. Dört dinarda iki kîrat zekât gereklidir. Bk. Serahsî, *el-Mebsût*, 2/190.

gösterilemeyeceğini öne sürerek beyan etmiştir.²⁴⁹ Ona göre her ikisinde de müşterek olan taraf zengin ve fakirin vaziyetinin dikkate alınmasıdır.²⁵⁰

Serahsî, Hz. Ali hadisini muteber ravilerden hiçbirinin Hz. Peygamber'e (s.a.v) ulaştırarak rivâyet etmemesi sebebiyle dikkate almamış Amr b. Hazm hadisini temel dayanak kabul etmenin daha isabetli olacağını dile getirmiştir.²⁵¹ Mezhepteki râcîh görüş Ebû Hanîfe'nindir.²⁵²

2. Ziraî Mahsullerin Zekâtı

İmâmeyn, yağmur ya da akarsularla sulanan ziraî ürünlerde beş veske ulaşmadıkça zekât mecburiyetinin olmadığını savunmuş, Ebû Hanîfe ise topraktan elde edilen ürünlerde az çok farz etmeksizin onda bir oranında zekâtın gerekliliğine işaret etmiştir.²⁵³

İmâmeyn'in, beş vesk²⁵⁴ ölçüsünde ve meyvesi kalıcı olmayan²⁵⁵ mahsullerden zekât verilmeyeceği, Ebû Hanîfe'nin yağmur ya da nehirle sulanması²⁵⁶ fark etmeksizin yerden yetişen ürünlerde²⁵⁷ onda bir miktarında zekâtın icap ettiği görüşleri *Muhtasar* ve *Muhtâr*'da naklolunmuştur. *Muhtâr*'da Ebû Hanîfe'nin re'yi tercih edilmiştir.²⁵⁸

Mergînânî bu minvalde, İmâmeyn ve Ebû Hanîfe arasındaki ihtilafı toprak mahsullerinde zekât için nisaba ulaşması şartı ve ürünlerin kalıcılığı şeklinde iki cihetten değerlendirmiş ve şunları beyan etmiştir: Yerden yetişen ürünlerin nisaba

²⁴⁹ Bu aynı zamanda Hz. Ömer'in re'yidir. Bk. Serahsî, *el-Mebsût*, 2/190.

²⁵⁰ Bâbertî, *el-İnâye*, 1/546-547; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadir*, 2/216-218.

²⁵¹ Serahsî, *el-Mebsût*, 2/190.

²⁵² Kutluboğa, *et-Tashih*, 198.

²⁵³ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i*, 2/542.

²⁵⁴ Beş vesk altmış sa' Mergînânî'nin beyanıyla iki yüz kg'ye tekabül etmektedir. Bk. Mergînânî, *el-Hidâye*, 2/214.

²⁵⁵ İmâmeyn, yeşilliklerden zekât verilmeyeceği görüşündedir. Bk. Mergînânî, *el-Hidâye*, 2/213.

²⁵⁶ Vevl ki kişilerin hark açmasıyla (suyolu) olsun durum yine aynıdır. Bk. Mergînânî, *el-Hidâye*, 2/214.

²⁵⁷ Herhangi bir kimsenin emeği bulunmayan ve toprakta kendiliğinden yetişen; kamış, ot vb. şeylerin zekâtı yoktur. Bk. Kudûrî *el-Muhtasar*, 58.

²⁵⁸ Kudûrî, *el-Muhtasar*, 58; Mevsilî, *el-Muhtâr*, 157.

ulaşmasını ileri süren İmâmeyn, hüccetlerini “Beş deve yükünden aşağı üründe zekât yoktur”²⁵⁹ hadisine dayandırmıştır.²⁶⁰

Ebû Hanîfe bu hüccete mukabil; “Sizin için yerden çıkardıklarımızda harcağın...”²⁶¹ âyeti ve “Yağmurla sulanan ürünlerden oşür gereklidir”²⁶² hadisinin kast ettiği umumi mefhumu göz önünde bulundurarak; ziraî olarak çıkan ürünün nicelik ve niteliğine (nisap) bakmadan ayrıca üzerinden bir yıl geçmesini de beklemeden onda bir oranında zekât verilmesi yönünde ictihad etmiştir.²⁶³ Zira zekâtla mükellef olmayan çocuğun ürünleri dahi onda bir oranında zekâta tabidir. Bu münasebetle toprak mahsullerinde yıllanma koşul değildir çünkü yılın geçmesi elde edilen maldan kar etmeye olanak tanımak sebebiyledir. Toprak mahsullerinin ise tümü kazançtır.²⁶⁴

İmâmeyn’e göre Ebû Hanîfe’nin gerekçe gösterdiği âyet ve hadisin umumi manaları, yukarıda zikredilen beş vesk hadisiyle tahsis edilmelidir. Dolayısıyla diğer zekât mallarında nisap ve yıllanma şartı aranıyorsa ziraî mahsullerde mal özelliği mevcut olduğundan zikredilen koşullar bu ürünlerde de bulunmalıdır. Bu bağlamda Ebû Yûsuf ve Şeybânî, bir yıl bozulmadan bekleyen ziraî mahsullerden zekât verileceği görüşündedir.²⁶⁵ *Hidâye*’de bahsedildiği üzere zekât verilecek ürünün kalıcı olması hususunda İmâmeyn “yeşilliklerde zekât yoktur”²⁶⁶ hadisinin delil kabul etmiştir. Ebû Hanîfe bu hadisin ticari kıymeti olmayan mallara hamledileceğine dikkat çekmiştir. Şöyle ki: Kalıcılığı bulunmayan yeşilliklere zekât icap etmez ise bu yeşilliklerin ekildiği tarlalardan ücret karşılığı olmadan faydalanılmış olur. Toprak

²⁵⁹ Buhârî, “Zekât”, 56 (No. 1484).

²⁶⁰ Mergînânî, *el-Hidâye*, 2/215.

²⁶¹ Öşrün farzietine işaret eden ayettir bk. Cesâs, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, 1/28-29.

²⁶² Buhârî, “Zekât”, 55 (No. 1483).

²⁶³ Ebû Hanîfe’ye göre zekâtla mükellef olmayan çocuğun ürünleri dahi onda bir oranında zekâta tabiidir. Bu münasebetle toprak mahsullerinde yıllanma koşul değildir. Çünkü yılın geçmesi elde edilen maldan kar etmeye olanak tanımak sebebiyledir. Toprak mahsullerinin ise tümü kazançtır. Bk. Mergînânî, *el-Hidâye*, 2/215.

²⁶⁴ Tahâvî, *Muhtasar*, 46; Kâsânî, *Bedâ’i’u’s-sanâ’i*, 2/493-494-495; Serahsî, *el-Mebsût*, 2/208.

²⁶⁵ Zühaylî, zekâtın farzietinin zenginliğe bağlı bir meziyet olduğundan nisap miktarına erişmedikçe, kişinin zenginliğine itibar edilmeyeceğini bu açıdan İmâmeyn’in görüşünün benimsendiğini ifade etmiştir. Bk. Zühaylî, *el-Fıkhü’l-İslâmî*, 2/793.

²⁶⁶ Tirmizî, “Zekât”, 13 (No. 638).

mahsullerinde zekâtın gerekliliğinden maksat ürünün büyüyüp geliştiği toprağın karşılığıdır. Mergînânî, İmâmeyn'in görüşünü tercih etmiştir.²⁶⁷

Mülteka'da toprakta yetişen ürünlere zekât düşeceği konusunda *Hidâye*'de İmâmeyn'in hüccet gösterdiği hadislere temas edilmiş, Ebû Hanîfe'nin "yerden yetişen ürünlerden onda bir zekât verilir" hadisi ile amel ettiği, bu rivayetin herhangi bir orana işaret etmeden yerden çıkan mahsullerden az çok fark etmeden onda bir miktarında zekât verilmesinin vücûbiyetine alamet gösterdiği malumatına yer verilmiştir. *Mülteka*'da Ebû Hanîfe'nin görüşü tercih edilmiştir.²⁶⁸

Özetle Ebû Hanîfe her ne kadar hadislerde miktar beş vesk olarak belirtilse de mevcut ayetlerin umum ifade etmesi ve bazı rivayetlerin ayeti tahsis edecek kadar kuvvetli olmaması hasebiyle ihtiyaten az veya çok ayırım yapmadan ziraî ekinlerin hepsinden zekât verilmesini zaruri görmüştür.²⁶⁹ Mezhepte Ebû Hanîfe'nin re'yi tercih edilmiştir.²⁷⁰

3. Madenlerin (Rikaz) Zekâtı

Rikaz; Hanefilerde maden, define ve yer altından çıkarılan her türlü eşya hakkında sarf edilen umumi bir terim olup bu tarz ürünlerin beşte bir oranında zekâtı verilir. Fakat kişinin evinin hudutlarında bulunduğu madenler için zekât vermesi hususu ihtilaflıdır.²⁷¹ İmâmeyn kişinin hanesine ait bir yerde bulunan madenlerin zekâtının gerekli olduğunu ileri sürerken Ebû Hanîfe zekâtının verilmeyeceğini savunmuştur.²⁷²

Muhtasar'da bu hususta herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. *Muhtâr* ve *Mülteka*'da ise İmâmeyn ve Ebû Hanîfe'nin görüşleri kısaca zikredilmiş, Ebû Hanîfe'nin re'yi tercih edilmiştir.

²⁶⁷ Mergînânî, Tuhfetü'l Fukaha da Ebû Hanîfe'nin delillerinin tercih olduğunu belirtmiştir. Mergînânî, *el-Hidâye*, 2/208.

²⁶⁸ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 166.

²⁶⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, 2/208.

²⁷⁰ Kutluboğa, *et-Tashih*, 197.

²⁷¹ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtar*, 3/255.

²⁷² Mevsilî, *el-Muhtâr*, 161.

Hidâye'de izah olunmuştur ki: İmâmeyn “*Rikazda beşte bir miktarında zekât mevcuttur*”²⁷³ hadisinin mutlak mefhumundan yola çıkarak hane sahibinin evinde ya da başka bir yerde maden bulmasında fark olmadığına kâil olmuştur. Ebû Hanîfe'ye göre ise ev bütün mülküyle kişiye intikal ettiğinden maden de bu mülkün bir cüzüdür bu sebeple de zekât verilmesi lazım gelir. Ayrıca kişinin evinin bulunduğu arazinin öşür ya da haraç gibi hiçbir vergi mükellefiyeti yokken tarlada ise aynı hükümler geçerli değildir. Binaenaleyh Ebû Hanîfe'nin kişinin evinin bulunduğu arsadaki çıkan madene zekât düşmesindeki ictihadının gerekçesi de budur.²⁷⁴

Ebû Hanîfe'ye göre kişiye ait hanenin ve bu haneye ilişkin alandan elde edilen ürünlerden öşür lazım gelmemesinin yanı sıra Allah hakkı söz konusu olmaksızın bu kimseye evin mülkü verilmiştir. Dolayısıyla üstünde hane inşa edilen arsalarda hükümetin herhangi bir vergi talep etme hakkı yoktur. Fakat tarla hakkında aynı hüküm söz konusu değildir. Çünkü kişiye Allah hakkı bulunmaması kaydıyla temlik edilmemiştir. Tarlalardan öşür ve haraç alındığı gibi buradan elde edilen madenlerden de beşte bir oranında vergi zaruridir. Mergînânî, İmâmeyn'in re'yini tercih etmiştir.²⁷⁵

İbnü'l-Hümam'ın (ö. 861/1457) ifadesiyle İmâmeyn'e göre hane ve çevresinde bulunan madenle herhangi bir dağ, bayır ve ovadaki maden arasındaki müşterek illet malın kıymetidir. Bu münasebetle İmâmeyn, madenin nerede çıkarıldığına bakılmaksızın beşte bir miktarında vergiyi şart koşturmuştur.²⁷⁶ Mezhep içerisinde fetvâ İmâmeyn'in görüşü doğrultusunda olmuştur.²⁷⁷

D. Oruç

1. Ramazan Gününde Başka Bir Oruç Tutulması

Şer'an farz kılınan ramazan orucunun, seferilik ya da hastalık gibi bazı zaruret içeren durumlarda başka bir zamanda tutulması kaydıyla ertelenmesine ruhsat (izin)

²⁷³ Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, 2/35.

²⁷⁴ Mergînânî, *el-Hidâye*, 2/209; Meydânî, *el-Lübâb*, 1/151.

²⁷⁵ Mergînânî, *el-Hidâye*, 2/210.

²⁷⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, 2/211.

²⁷⁷ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadir*, 2/242.

verilmiştir.²⁷⁸ Ramazan'da oruçlu olmayan yolcu veya hasta kişinin²⁷⁹ başka bir vacip oruca niyetlenmesinin geçerliliği hususunda muhtelif fikirler ortaya konmuştur. İmâmeyn, Ramazan'da oruç tutmama ruhsatı bulunan kimsenin, tutacağı nafile veyahut vacip orucun hükümsüz olup bunun Ramazan orucu yerine sayılacağı görüşündedir. Ebû Hanîfe'nin ictihadı ve Hanefilerde de tercih edilen re'ye göre kişi ramazan ayı içerisinde başka vacip bir oruca (nezir, kaza) niyetlense bu oruç makbul hükmündedir.²⁸⁰

Hidâye'de İmâmeyn'in seferî ile mukimin arasında oruç tutmama haricinde herhangi bir ayırımın mevcut olmadığını, ruhsattan yararlanmayan kimsenin mukimle eş değer kabul edileceğini, ruhsatın Müslümanlar için yaşanılması muhtemel bazı külfetlere ya da özür hallerine karşın verildiğini, seferî ya da hasta kimselerin oruca niyetlenecek vaziyette olduklarında dinen sunulan kolaylıklardan istifade edemeyeceklerine dair görüşleri yer almıştır.

Ebû Hanîfe'nin re'yinin beyanı ise şöyledir; şahıslar vakitlerini kendileri hakkında ehemmiyetli olan şeylerle geçirmelidir. Ramazan orucunu tutmama ruhsatı, kişilerin kaza ve nezir gibi oruç vecibelerini yerine getirmek için ehemmiyet arz eden diğer bir oruca yer açacaktır. Ayrıca kişi Ramazan'ı müteakiben yaşamını yitirirse Ramazan'da ruhsatı olduğu günün orucundan değil üzerine vacip olan oruçtan mükellef tutulacaktır. *Hidâye*'de Ebû Hanîfe'nin görüşü tercih edilmiştir.²⁸¹

Muhtasar'da bu hususa değinilmemiştir. Mevsilî ve Halebî ise Ebû Hanîfe ve İmâmeyn'in ihtilafı olan görüşlerini kısaca zikretmiş, Ebû Hanîfe'nin re'yini tercih etmiştir.²⁸²

²⁷⁸ "Sizden her kim hasta yahut yolcu olursa (tutamadığı günler kadar) diğer günlerde kaza eder." el-Bakara 2/184.

²⁷⁹ "İhtiyarlık veya şifa umudu kalmamış hastalık gibi devamlı mazereti olup da oruç tutmaya güçleri yetmeyenlere bir fakiri doyuracak fide gerekir." el-Bakara 2/184.

²⁸⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, 3/6; Mahmud b. Ubeydullah b. Muhammed Ebu'l-Hâc Buhânüşşerîa, *Muhîtü'l-Burhânî*, thk. Nuaym Eşref Nur Ahmed (Riyâd: İdâretü'l-Kur'ân. 1424/2004), 3/344.

²⁸¹ Mergînânî, *el-Hidâye*, 2/288.

²⁸² Mevsilî, *el-Muhtâr*, 166; Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 189.

2. Oruçlu iken Karın ve Baş kısmına İlaç Koyulması (Krem Sürülmesi)

Oruçlu iken karın veya baş bölgesine ilacın koyulması (krem sürülmesi) ve ilacın bu organlara ulaşması²⁸³ hâlinde İmâmeyn, yaraya sürülen kremin karın veya beyne ulaşmasında vücuda giriş tarzını dikkate almıştır. Başka bir deyişle oruca atfettikleri mana doğal yollardan bedene bir şey girmesinden sakınmak olduğundan vücudun dışından sürülen, karna ve beyne giden ilacın orucu bozmayacağı ihtihadını benimsemiştir.²⁸⁴

Bu minvalde Ebû Hanîfe; deriye sürülen merhem, karna ve beyne ulaşması halinde ilacın, doğal yöntemler hâricinde de olsa vücuda dahil olması sebebiyle orucu bozacağı ve bedeni besleme niyeti olmadığından yalnızca kaza gerektireceğini savunmuştur.²⁸⁵ Serahsî ve İbn Âbidîn'in açıklamalarından burada Ebû Hanîfe'nin dikkat çektiği noktanın ilacın sıvı hâlde bulunması ve vücuda ulaşması olduğu anlaşılmaktadır.²⁸⁶

Kudûrî, Ebû Hanîfe'nin görüşünü tercih etmiş, Mergînânî, Mevsilî ve Halebî Ebû Hanîfe ve İmâmeyn'in re'yelerinden kısaca söz etmiş ve ismi zikredilen fakihlerin tercihleri Ebû Hanîfe'nin görüşünü doğrultusunda olmuştur.²⁸⁷ Mezhep içerisinde Ebû Hanîfe'nin görüşü tercih edilmiştir.²⁸⁸

Oruçlu bir kimsenin yara üzerine krem ya da herhangi bir ilaç uygulaması hükmü günümüzde de damardan yapılan iğnenin fetvâsının belirlenmesine kaynaklık etmiştir. Günümüzde Din İşleri Yüksek Kurulu; orucun vücuda giren gıda ya da keyif verici maddeler sebebiyle bozulduğunu, böyle bir tesiri bulunmayan, kana karışmayan deri

²⁸³ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, 2/247.

²⁸⁴ İmâmeyn ilacın vücuda giriş yolunu dikkate alırken, Ebû Hanîfe ise ilacın beden içerisine ulaşip ulaşmamasını göz önünde bulundurmıştır. 1948 Ezher Üniversitesi de İmâmeyn yönünde fetva vermiştir. Bk. Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) "Din İşleri Yüksek Kurulu Aşî Açıklaması," (Erişim 9 Kasım 2023).

²⁸⁵ Hanefilerde oruç bozulmasından dolayı keffareti gerektiren durumlar; kasten cinsel münasebette bulunmak ve yemek-içmektir. Bk. Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i*, 2/639.

²⁸⁶ İmâmeyn'e göre ilacın yaş olması orucu bozmaz iken Ebû Hanîfe aksi yönde ihtihad etmiştir. İlacın katı olduğunda orucu bozmayacağı hususunda ittifak mevcuttur. Bk. Serahsî, *el-Mebsût*, 3/68; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtar*, 3/376.

²⁸⁷ İsmi zikredilen fakihler bu konuyu orucu bozan durumlar başlığı altında zikretmişlerdir.

²⁸⁸ Velvâlicî, *Fetâvâ*, 1/215.

üzerine uygulanan kremlerin, tedavi amaçlı kullanılan bantların, mideye ulaşmadığı ve vücudu beslemediği gerekçesiyle yapılan bazı enjeksiyonların da orucu bozmayacağı yönünde karar almıştır.²⁸⁹

3. İ'tikâf

İ'tikâf, Ramazan ayında kişinin ibadet maksadıyla bazı kurallara uyarak belirli bir süre camide kalması, beklemesini ifade eder.²⁹⁰ Fukaha i'tikâfa girilen yerden zarurî gereksinimler ve cuma namazı haricinde bir süre ayrılmakla yapılan i'tikâfın muteber olup olmayacağı konusunda ihtilaf etmiştir.²⁹¹

İmâmeyn, kişinin günün yarısından daha az bir kısmını dışarıda geçirmesiyle i'tikâfinin bozulmayacağına, günün nerdeyse tamamına yakın kısmında mescitte bulunan kimsenin kısa süreliğine i'tikâftan çıkması halinde azın da çoğa tabii olacağı münasebetiyle i'tikâfinin geçerliliğine kanâat etmiştir.²⁹²

Ebû Hanîfe'ye göre mescitte bulunmak i'tikâfin rüknü olduğundan i'tikâfa giren kimse abdest alma, tuvalet ihtiyacını giderme vb. tabii gereksinimleri için dışarı çıkabilir fakat bu tarz zaruret gerektiren durumlar hariç cenaze namazına katılmak dahi olsa camiden ayrılması i'tikâfin bozulmasına sebeptir.²⁹³

Muhtasar'da i'tikâftan yalnızca zaruri ihtiyaç (abdest vb.) ve cuma namazı münasebetiyle ayrılmakta bir beis olmadığı belirtilerek Ebû Hanîfe'nin re'yi tercih edilmiştir. Mevsilî de *Muhtâr*'da Ebû Hanîfe'nin görüşünü tercih etmiştir.²⁹⁴

²⁸⁹ Hayrettin Karaman, *İslam'ın Işığında Günün Mesleleri* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2012), 112.

²⁹⁰ İ'tikâfin şer'i delili "...Mescitlerde i'tikâftayken kadınlarınızla münasebette bulunmayınız..." el-Bakara 2/187.

²⁹¹ İ'tikâfin geçerli olması için; hayız nifas ve cünüplük hallerinden arınmak, buluğa ermek, niyet etmek gibi şartlar aranır. Erkekler i'tikâfa beş vakit namaz kılınan camide kadınlar ise evlerinde girebilirler. İ'tikâfa giren kimse yeme-içme, uyuma gibi hacetlerini camide gidemelidir. Hanefilerde i'tikâfın hükmü; vacip (nezredilen i'tikâf), sünnet (ramazanın son on günü) ve nafîle olmak üzere üç kısımdır. Mevsilî, *el-Muhtâr*, 173; Mehmet Şener "İ'tikâf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 12 Aralık 2023).

²⁹² Bâbertî, *el-İnâye*, 1/673.

²⁹³ Ebû Hanîfe'ye göre kaza edilmesi gerekir. Bk. İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadir*, 2/401.

²⁹⁴ Kudûrî, *el-Muhtasar*, 65.

Mergînânî'nin naklettiğine göre İmâmeyn, zaruret durumların sadece abdest ve cuma namazına münhasır olmadığı gerekçesiyle kişinin gününün çoğunu geçirdiği i'tikâftan az bir müddet ayrılmasında istihsânen sakınca görmemiştir. Ayrıca Hz. Peygamber'in (s.a.v) "zarûret durumlarında i'tikâftan çıktığına"²⁹⁵ ilişkin Hz. Âişe'den rivâyet edilen hadisi delil göstermiştir.

Ebû Hanîfe ise i'tikâfî oruç ibadetine veya abdest meselesine kıyas ederek nasıl ki oruçlunun az da olsa bir şeyler tüketmesiyle oruç bozuluyorsa ya da bir damla idrar abdesti nasıl ki bozuyorsa kısa bir süreliğine i'tikâftan çıkılması halinde de bu hüküm geçerliliğini koruyacağını dolayısıyla i'tikâfin bozulacağını ifade etmiştir. Mergînânî, İmâmeyn'in görüşünü tercih etmiştir.²⁹⁶

Mülteka'da konu *Hidâye*'dekine benzer şekilde ele alınmış ve Ebû Hanîfe'nin görüşü tercih edilmiştir.²⁹⁷

Klasik kaynaklarda Ebû Hanîfe'nin re'yi müftâ-bih olarak belirtilmiştir.²⁹⁸ Günümüzde Din İşleri Yüksek Kurulu da Ebû Hanîfe'nin görüşüne göre karar almış; cuma'ya gitmek ya da herhangi bir zarurî hacetini gidermek dışında i'tikâftan çıkılması halinde i'tikâfin bozulacağını ifade etmiştir.²⁹⁹

E. Hac

1. Mîkât Noktalarının İhramsız Geçilmesi

İhram; hac ve umre için niyetlenen kimsenin görevlerini yerine getirene kadar normal zamanlarda helal olan davranışlardan belli bir süre sakınmasıdır. İhram yasaklarının ihlali durumunda şahıslar malî ve bedenî bazı cezalar ile mükellef

²⁹⁵ Buhârî, "İ'tikâf", 3 (No. 2029).

²⁹⁶ Mergînânî, *el-Hidâye*, 2/288.

²⁹⁷ Şu hususu beyan etmek gerekir ki: yukarıda zikredilen meseleler vacip olan i'tikâf için geçerlidir. Nafîle i'tikâfta herhangi bir özür mevcut olsun veya olmasın kişinin dışarı çıkması ya da hasta ziyareti yapmasıyla i'tikâf bozulmaz. Mergînânî'nin izahıyla burada nafîle ibadetlerde kolaylık prensibinin esas alınması söz konusudur. Mergînânî, *el-Hidâye*, 2/288-289; Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 190.

²⁹⁸ Tahâvî, *Muhtasar*, 58; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i*, 3/29; Kâdîhan, *Fetâvâ*, 1/197; Burhânü's-Şerîa, *Muhît*, 3/380.

²⁹⁹ Diyk, *Fetvâlar*, 299.

tutulmuştur.³⁰⁰ İhlal edilen yasağın çeşidine göre; niyet edilen hac veya umrenin kazası, büyük baş hayvan (bedene), küçükbaş hayvan (dem), fitr sadakası gibi birtakım yaptırımlar öngörülmüştür.³⁰¹ Hac ve umre yapacakların ihrama girme noktası ise Hz. Peygamber (s.a.v) tarafından belirlenen ve mîkât adı verilen yerlerdir.³⁰²

Mîkât noktalarının ihramsız geçilmesi durumunda kurban cezası olarak dem gereklidir. Mîkâtı ihramsız geçen kimsenin tekrar ihrama girme niyetiyle telbiye getirilmeden mîkât yerine dönmesiyle kurban cezasının sakıt olacağı konusu ihtilaflıdır.³⁰³ İhramda niyetin yeterli olduğunu telbiyenin rükün olmadığını savunan İmâmeyn, telbiye olmaksızın da mîkâtı ihramız bir hâlde geçen kişinin ihrama girip tekrar mîkât sınırına ulaşmasıyla üzerinden kurban (ceza hedyi) vücûbiyetinin düşeceği kanısındadır.³⁰⁴

Telbiyeyi haccın şartlarından kabul eden Ebû Hanîfe, mîkât sınırını ihrama girmeden geçen kimsenin, ihrama girdikten sonra telbiyeyi söyleyip mîkâta gitmesiyle kurban cezasının kendisinden sakıt olacağını, telbiyeyi zikretmeden mîkâta gitmesi halinde kurban kesmesinin gerektiği cihetinde görüş beyan etmiştir.³⁰⁵ Ebû Hanîfe ve İmâmeyn, mîkâtı ihramsız geçme hususunda kişinin tekrar mîkâta dönüp ihrama girmesiyle kurban cezasının sakıt olacağına hemfikirdir. Ebû Hanîfe burada telbiyeyi de şart koşmuştur. Fakat İmam Züfer'e göre telbiye olsun veya olmasın mîkât ihramsız geçilmiştir ve kurban cezası gereklidir. İmam Züfer, zikredilen bu konuyu güneş batmadan Arafat'tan ayrılıp güneş battıktan sonra Arafat'a tekrar ulaşan kimsenin durumuna kıyas etmiştir.³⁰⁶

³⁰⁰ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtar*, 3/486.

³⁰¹ İhrâm yasaklarına birkaç misal verecek olursak; tıraş olmak, koku sürünmek, avlanmak, dikişli elbise giymek (erkekler için geçerli), mîkât sınırlarını ihramsız geçmek, vücuttan tüy/kıl koparmak vb. Bk. Zühaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, 3/124.

³⁰² Harem bölgesi ve mîkât bölgeleri içerisinde ikamet edenlere "hillî" bu kısımlar haricinde diğer yerlerden gelenlere ise "afâkî" denilmektedir. Hillîler hac için ikamet ettikleri yerden ve umreye niyet edeceklerse te'nim ya da Arafat'ta ihrama girebilirler. Afâkîler için belirlenen mîkât yerleri şunlardır: Zülhuleyfe, Cuhfe, Zatürk, Karnümenâzil ve Yelemlendir. Bk. Mevsilî, *el-Muhtâr*, 175.

³⁰³ Mevsilî, *el-Muhtâr*, 175.

³⁰⁴ Tahâvî, *İhtilâfi'l-ulemâ*, 2/64-65; Serahsî, *el-Mebsût*, 4/170-171; Burhânü's-Şerîa, *Muhtâr*, 3/413-414.

³⁰⁵ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtar*, 3/470.

³⁰⁶ Halebî, İmam Züfer'in re'yine mukabil Hanefî fakihlerin izahını şöyle aktarmıştır: Mîkâtı ihramsız geçen kimse için geri dönüp tekrar bunu telafi etme imkânı mevcuttur. Henüz vakit var iken ihrama

Kudûrî'nin *Muhtasar*'ında bu konuya temas edilmediği için tercihini bilemiyoruz.

Mergînânî, ihramsız mîkât sınırını geçen kimse Hacerü-l esvedî selamlamak gibi herhangi bir ameli yapmadıysa tekrar mîkâta ulaşıp ihrama girmesiyle mîkâtı ihramsız geçmemiş gibi kabul edilir diyerek kendi görüşünü beyan etmiş, telbiye bahsinde Ebû Hanîfe ve İmâmeyn'in görüşlerini nakletmiş, Ebû Hanîfe'nin görüşünü tercih etmiştir.³⁰⁷

Mevsilî ve Halebî telbiye hususundaki muhtelif görüşleri zikretmiş ve Ebû Hanîfe'nin görüşünü tercih etmiştir.³⁰⁸ Mezhep içerisinde İmâmeyn'in görüşü tercih edilmiştir.³⁰⁹

Din İşleri Yüksek Kurulu hazırladığı hac kitapçığında böyle bir kimsenin mîkât yerine ulaştığında niyet getirmesiyle kurban cezasının düşeceği doğrultusunda fetvâ vermiştir.³¹⁰

2. İhram Yasaklarının İhlâli

Fukaha arasında ihram yasaklarından biri kabul edilen tıraş olma yasağının ihlali durumunda kurban cezası gerektiğine ilişkin ittifak var iken kişinin hacamat yaptırmak istediği yerini tıraş etmesi konusunda fikir ayrılıkları mevcuttur.³¹¹ Kudûrî'nin izahıyla ihramlıyken hacamat yaptırmamanın yasak olmadığını belirten İmâmeyn, hacamat uygulanacak kısmın tıraş edilmesinin yasaklanmasının (nefyinin) da söz konusu olmayacağını beyan etmiştir.³¹²

girme ameli tekerrür edebilir bu davranışta yapılan hatayı telafi ettiğinden ceza gerekmez. Arafat'ta ise asıl maksat güneş batana kadar orada ikame etmektir. Kişinin Arafat'tan ayrılıp gün battıktan sonra Arafat'a dönmesinde hâlihazırda telafi edilecek bir durum yoktur. Bk. Mergînânî, *el-Hidâye*, 2/344-345; Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 189.

³⁰⁷ Mergînânî, *el-Hidâye*, 2/344-345.

³⁰⁸ Mevsilî, *el-Muhtâr*, 175; Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 189.

³⁰⁹ Tahâvî, *İhtilâfi'l-'ulemâ*, 2/64-65; Serahsî, *el-Mebsût*, 4/170-171; Velvâlicî, *Fetâvâ*, 1/255.

³¹⁰ Diyk, *Hac sıkça sorulanlar* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018), 18-19.

³¹¹ Mevsilî, *el-Muhtâr*, 177.

³¹² Kudûrî, *el-Muhtasar*, 68.

Ebû Hanîfe, ihramlı iken herhangi bir uzvunu Mina'ya gidinceye kadar tıraş etmenin ihram yasağının ihlali olduğuna dikkat çekerek ihramlı kimsenin hacamat yapılacak yerinin tıraş etmesi halinde kurban kesmekle yükümlü olacağını savunmuştur.³¹³

Ebû Hanife ve İmâmeyn'in görüşlerinin tafsilatı *Hidâye*'de şu şekildedir: İmâmeyn, ihramlıyken hacamat yaptırmak niyetiyle vücudun bir kısmındaki hacamat yerinin tıraş edilmesini temizlik olarak kabul etmekle beraber, hacamat olunan yeri göğüs ya da bacak gibi bedenin bir uzvu tarzında yorumlamamıştır. Dolayısıyla da bu kimseye tıraştan ötürü kurban değil yaptığı temizlik sebebiyle sadaka cezasının lâzım geleceğini ifade etmiştir.³¹⁴

Ebû Hanîfe ise hacamatın uygulanacağı yerin tıraş edilmesini uzvun temizliği olarak değerlendirmemiş, "...Kurban kesilme noktasına varıncaya değin başların tıraş edilmemesini emreden..."³¹⁵ âyetin mefhumunca ihticac etmiş, ayrıca Hz. Peygamber'in (s.a.v) ihramdayken hacamat yaptığı yönündeki rivayetlerde tıraş etmekle alâkalı bir malumatın olmadığını zikretmiştir.³¹⁶

Ebû Hanîfe ve İmâmeyn'in re'yelerinden iktibaslarda bulunan Mevsilî, Halebî ve Mergînânî, Ebû Hanîfe'nin görüşünü tercih etmiştir.³¹⁷ İbn Âbidîn mezhepte İmâm-ı Âzam'ın re'yinin esas alındığını nakletmiştir.³¹⁸

Din İşleri Yüksek Kurulu da Ebû Hanîfe'nin görüşü istikâmetinde fetvâ vermiş, başın dörtte birinin tıraş edilmesiyle kurban cezası gerektiği görüşünü ileri sürmüştür.³¹⁹

³¹³ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, 2/450.

³¹⁴ Mergînânî, *el-Hidâye*, 2/337.

³¹⁵ el-Bakara, 2/196.

³¹⁶ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtar*, 4/4.

³¹⁷ Mergînânî, *el-Hidâye*, 2/337; Mevsilî, *el-Muhtâr*, 177; Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 189.

³¹⁸ Hanefî fakihlerden Tahâvî, İmâmeyn'in görüşünü tercih etmiş, Serahsî ve İbnü'l-Hümâm başının dörtte biri dahi olsa tıraş olan kimsenin kurban cezası gerektiğini belirterek Ebû Hanîfe'nin ictihadını benimsemiştir. Bk. Tahâvî, *Muhtasar*, 69; Serahsî, *el-Mebsût*, 4/106-107; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i*, 4/106-107; Burhânü's-Şerîa, *Muhît*, 3/465; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, 3/114-115; İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, 3/96; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtar*, 4/4.

³¹⁹ Diyk, *Fetvâlar*, 319.

3. Arafat'ta Namazların Cem'i

Her birinin kendine has vakti olmakla birlikte beş vakit namazın bazı zaruret hallerinde öğle ve ikindi (cem'i takdim), akşam ve yatsı (cem'i tehir) namazlarının birleştirilerek kılınmasına fukaha tarafından cevaz verilmiştir. Hz. Peygamber'in (s.a.v) de bizzat uygulamasının olduğu Arafat'ta ikindi namazı cem'i takdim (öne alınarak) öğle namazı vaktinde kılınmıştır.³²⁰

Muhtasar'da İmâmeyn de dâhil olmak üzere fakihlerin çoğunun Arafat'ta namazların cem edilmesi konusunda cemaat ya da ferdi kılmanın bir farkının olmadığı görüşünü benimsediği, Ebû Hanîfe'nin ise Arafat'ta öğle ve ikindi namazların birleştirilmesini yalnızca cemaatle edâ edilmesi koşuluyla onayladığı kaydedilmiştir.³²¹

Mergînânî'nin ifadesiyle namazların cem edilmesi hacıların ibadete daha iyi odaklanmaları ve çokça dua edebilmelerine imkân bulmaları içindir. Ebû Hanîfe'nin ictihadının tavihi hususunda ise Mergînânî şu sözleri zikretmiştir: "...*Namaz belli vakitlerde eda edilmek suretiyle farz kılınmıştır*"³²² âyetine binaen her namazı kendi vaktinde kılmak esas ve vaktinden evvel kılmak yalnızca şer'î bir durumda mümkün olduğundan cemaat dışında Arafat'ta namazların cem'ini Ebû Hanîfe câiz görmemiştir.³²³

Ebû Hanîfe'ye göre cem emri İmâmeyn'in söylediği gibi kişilerin duaya daha çok vakit bulmaları hakkında değil, Arafat'ta cemaatle beraber eda edilen öğle namazının ardından kılınan ikindi namazı hakkında varid olmuştur. Zira sadece İmâmeyn'in iddia ettiği gibi dua etmeye vakit kazanmak için olsaydı namazları cem ile kılmanın ya da kendi vaktinde kılmanın bir ayrımı olmazdı.³²⁴

³²⁰ İbn Âbidîn, *Reddî 'l-muhtar*, 3/518.

³²¹ Kudûrî, *el-Muhtasar*, 69.

³²² en-Nisâ 4/103.

³²³ Mergînânî, *el-Hidâye*, 2/354; Meydânî, *el-Lübâb*, 1/189.

³²⁴ Mergînânî, *el-Hidâye*, 2/354.

Muhtasar, Hidâye, Muhtâr ve Mülteka'da görüşler ve gerekçeleri nakledilmiş, Ebû Hanîfe'nin re'yi tercih edilmiştir.³²⁵ Meydânî, mezhep içerisinde Arafat'ta cem edilme bahsinde Ebû Hanîfe'nin rey'ine itimat edildiğini beyan etmiştir.³²⁶

4. İhsâr

İhsâr lügatte “nehy etme, alıkoyma” manasına gelmektedir.³²⁷ Istılahta, ihramlıyken herhangi bir özürden dolayı kişinin hac ya da umresini tamamlayamamış olmasıdır. Arafat'ta vakfeye durmak ve Kâbe'yi tavaf etmek, Hanefilere göre haccın iki rüknüdür. Bazı sebeplerden ötürü bu iki rüknü yerine getiremeyen kimsenin ihramdan çıkabilmesi için ihsâr kurbanını kesmesi Hanefilerde vaciptir. Fakihler nezdinde meselenin ihtilaf noktası ihsâr kurbanının kesilmesinde muayyen bir zamanın gözetip gözetilmeyeceği hususundadır.³²⁸

Kudûrî, İmâmeyn'in haccını tamamlayamamış muhsarın,³²⁹ ihsâr kurbanını yalnızca bayram günleri içerisinde kesebileceği, buna mukabil Ebû Hanîfe'nin ihsâr kurbanının bayram gününden evvel de kesileceği re'yini aktarmıştır.³³⁰

İmâmeyn'in ihsâr kurbanını temettü ve kıran haccındaki kurbanlara³³¹ kıyas ettiğinden söz eden Mergînânî, Ebû Hanîfe'nin ihsâr kurbanının vücûbiyetini, kişinin tamamlayamadığı haccın ihramından vakti gelmeden çıkmasının cezası şeklinde izah ettiğini bu açıdan bir nevi şükür kurbanı sayılan temettü ve kırân kurbanını, ihsâr kurbanına kıyas etmeyi doğru bulmadığını nakletmiştir.³³²

³²⁵ Kudûrî, *el-Muhtasar*, 69; Mergînânî, *el-Hidâye*, 2/354; Mevsilî, *el-Muhtâr*, 191.

³²⁶ Meydânî, *el-Lübâb*, 1/189.

³²⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 2/507.

³²⁸ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, 3/501-502.

³²⁹ İmâmeyn'e göre umresini tamamlamayan kişi istediği zaman ihsâr kurbanını kesebilir. Bk. İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, 3/502.

³³⁰ Kudûrî bu hususta açıkça bir tercihte bulunmasa da hedy konusunu müzakere ederken temettü ve kıran haccının kurbanlarını ve nafîle hedyin mutlaka kurban günlerinde bunların haricindeki kurbanların herhangi bir vakitte kesilebileceğini belirtmiştir. Bk. Kudûrî, *el-Muhtasar*, 75.

³³¹ Temettü (hac ve umre için iki ayrı ihrama girme) ve kıran hacı (hac ve umreyi tek ihram da yapma) yapan kimselerin kesmek zorunda oldukları şükür kurbanıdır. Hanefilerde temettü ve kıran haccındaki ihramdan çıkmak için bayram günü tıraş olunmalıdır. Bk. Serahsî, *el-Mebsût*, 4/106-107.

³³² Mergînânî, *el-Hidâye*, 2/494.

Ebû Hanîfe'nin düşüncesine göre ihsâr kurbanının etinden yenilmesinin caiz olmayışı ve yoksullara bağışlanması, kefarete kurbanı olduğuna alamettir. Zira temettü ve kırân haccının kurbanında bu koşullar aranmaz.³³³

Mergînânî, Ebû Hanîfe'nin görüşünü tercih ederek şu sözleri sarf etmiştir; İhsâr, kefarete kurbanı kategorisindedir ve hac esnasında yapılan davranışın cezası mukabilindedir. Bu sebeple olabildiğince erken kesilmesi daha evladır. Temettü ve kırân haccının kurbanları ibadet maksadıyla bayram günlerinde kesilen birer nüsüktürler.³³⁴

Halebî de Mergînânî ile aynı gerekçeleri ileri sürerek Ebû Hanîfe'nin re'yini tercih etmiştir.³³⁵

Muhtâr'da da konunun ihtilafı ayrıntıları zikredilmeksizin Ebû Hanîfe ve İmâmeyn'in görüşlerine yer verilmiş, Ebû Hanîfe'nin re'yi tercih edilmiştir.³³⁶

Halebî, İmâmeyn'in görüşünü ihsâr kurbanını ihramdan çıkmak için tıraş olmaya kıyas ettiğinden bahsetmiş, Hz. Peygamber (s.a.v) ve ashabının Hudeybiye'de umre yapmaları³³⁷ engellenince kurban kesip, tıraş olmalarının akabinde ihramdan çıkmalarını dayanak gösterdikleri malumatını vermiştir. Fakat Ebû Hanîfe'nin bakış açısında Arafat'ta vakfe tamamlandıktan sonra tıraş olunabilir daha sarîh bir izahla hac için girilen ihramdan çıkma niyetiyle yapılan tıraşın, muayyen bir zamanı vardır. İhsâr kurbanının belirli bir zamanı değil mekânı vardır o da harem sınırlarıdır.³³⁸ Öyle görünüyor ki İmâmeyn Hudebiye'de kurban kesildikten sonra tıraş olup ihramdan

³³³ Temettü ve kırân haccının kurbanı, kurban bayramı gibi etinden yenilmesi mübahtır. Bk. İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, 3/533.

³³⁴ Nesike çoğulu nüsük; kurban edilecek hayvana verilen isim. Mergînânî, hac bahsini ele alırken temettü ve kırân haccın kurbanlarını kefarete değil nüsük mesabesinde görmüştür. Bk. Mergînânî, *el-Hidâye*, 2/495.

³³⁵ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 213.

³³⁶ Mevsilî, *el-Muhtâr*, 191.

³³⁷ Bu rivayetten hareketle İmâmeyn'e göre, umresini tamamlamayan kişi istediği zaman ihsâr kurbanını kesebilir. Bk. Serahsî, *el-Mebsût*, 4/106-107.

³³⁸ İmâmeyn düşüncesi nasıl ki kişi temettü ve kırân haccının ihramından çıkmak için tıraşını bayram günü oluyorsa kurbanını da bayram günü kesmesi yönündedir. Bk. Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 213-214.

çıkılmasındaki sıralamayı dikkate almış ve ihsâr kurbanını tıraşa kıyas ederek kurban bayramında kesilmesi gerektiği yönünde bir ictihad yapmıştır.³³⁹

Hanefî âlimler, “*Kurban kesilme noktasına varıncaya değin başların tıraş edilmemesi*” âyetinin mutlak manasına nispetle ihsâr kurbanının Harem haricinde bir yerde kesilmesinin câiz olmadığını, bu kurbanın bayramdan evvel de kesilebileceği yönünde görüş belirterek, Ebû Hanîfe’nin görüşünü tercih etmiştir.³⁴⁰ Mezhep içerisinde de müftâ-bih olan görüş, Ebû Hanîfe’nin re’yidir.³⁴¹

5. Hedy Kurbanı

Hedy: Hac ya da umre yapanların harem hudutlarında kestikleri kurbanı verilen isimdir.³⁴² Dinen kurban ibadetinin yerine getirilmesi maksadıyla kesilecek hayvanda birtakım şartlar gözetilmektedir. *Muhtasar*, *Hidâye*, *Muhtâr* ve *Mülteka*’da kurban edilecek hayvanda aranacak koşullar; “kulağı, kuyruğu, eli, ayağı kesilmiş, kör ve yürüyemeyecek kadar topal olmamalıdır” şeklinde tarif edilmiştir. Zikredilen eserlerin müellifleri, Ebû Hanîfe’nin görüşünü tercih etmiştir.³⁴³ İmâmeyn’e göre hayvanın zarar gören tarafı kalan kısmından fazlaysa kurban edilemez aksi hâlde hasarlı taraf hayvanın geriye kalanından az ise kurban hükmüne tabii olmasında bir beis yoktur. Ebû Hanîfe Hz. Peygamber’in (s.a.v) “*Üçte bir çoktur*”³⁴⁴ rivayetinden hareketle kurban edilecek hayvanın eksilen uzvu üçte birden az ise kurbanlığa engel teşkil etmediğine ictihad etmiştir.³⁴⁵

³³⁹ İbn Âbidîn, *Reddü’l-muhtar*, 4/4.

³⁴⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, 4/106-107; Kâsânî, *Bedâ’i’u’s-sanâ’i*, 4/106-107; Burhânü’ş-Şerîa, *Muhît*, 3/465; İbn Nüceym, *el-Bahru’r-râik*, 3/96; İbn Âbidîn, *Reddü’l-muhtar*, 4/4.

³⁴¹ Kutluboğa, *et-Tashîh*, 217.

³⁴² Zühaylî, *Fıkhü’l-İslâmî*, 3/295.

³⁴³ Kudûrî, *el-Muhtasar*, 194; Mergînânî, *el-Hidâye*, 6/382; Mevsilî, *el-Muhtâr*, 194; Halebî, *Mülteka’l-Ebhur*, 589.

³⁴⁴ Hadisin içeriği şu şekildedir: “*Sa’d İbnu Ebi Vakkas’tan naklen: Hz. Peygamber (s.a.v) hastalığım esnasında beni ziyarete geldi. Ey Allah’ın Rasûlü hastalığım şiddetlendi. Malım mülküm fazla varis olarak tek kızım var. Malımın üçte ikisini tasadduk etmek istiyorum dedim hemen ‘Hayır olmaz’ buyurdular. Yarısı dedim yine ‘olmaz’ buyurdular. Üçte biri dedim. ‘üçte bir de çok’ buyurdular. Senin varislerini zengin bırakman halka muhtaç şekilde fakir bırakmandan hayırlıdır...*” Bk. Buhârî, “Cenâiz”, 36 (No. 1295).

³⁴⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, 4/142; Mevsilî, *el-Muhtâr*, 194.

Hidâye'de Ebû Hanîfe'nin “*Malın yalnızca üçte biri vasiyet edilebilir, hatta üçte bir dahi çoktur*” hadisiyle icthad ettiği, bu münasebetle uzvun üçte birinden az olması hususunu vasiyet konusuna kıyas ettiği belirtilmiştir. Şöyle ki; malın üçte birindeki mirası vârisler istemeseler de yapılan vasiyet muteberse, vasiyet konusuna kıyasen üçte bir oranı az kabul edilmiştir. Bu bağlamda yapılan vasiyet malın üçte birinden ziyade ise geçerliliğinin mirasçılarının iznine müteallik olması üçte birden fazla oranının çokluğuna işaret etmektedir.³⁴⁶

Ebû Hanîfe'ye göre, hiçbir noksanlığı mevcut olmayan hayvan nerdeyse bulunmamakla beraber üçte birden fazlası çok hükmündedir. Bundan daha azı kaçınılması mümkün görülmediğinden mezhepte umûmü'l-belvâ prensibi gereği tolere edilmektedir. Serahsî, bu konuda Ebû Hanîfe'den dört görüş nakledildiğini, sahih kabul edilen rivayetin ve mezhepteki fetvanın da hayvanın telef olan bölümü üçte birinden az miktardaysa kurban edileceği yönünde olduğunu belirtmiştir.³⁴⁷

³⁴⁶ Mergînânî, *el-Hidâye*, 6/394.

³⁴⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, 4/142.

İKİNCİ BÖLÜM

AİLE HUKUKU ALANINDA İMÂMEYN'İN GÖRÜŞLERİ

A. Nikâh

1. Hür Kadın Üzerine Cariye İle Evlenmenin Hükmü

Fukaha arasında hür bir kadınla evli olan hür bir erkeğin, eşi iddet beklerken cariyeye ile evliliğinin geçerli olmayacağını yönünde görüşler mevcuttur. Kudûrî'nin *Muhtasar*'ı hariç *Hidâye*, *Muhtâr* ve *Mülteka* metninde; İmâmeyn'in hür bir kadın iddet beklerken, üzerine cariyeye nikâhlanmanın geçerliliğine cevaz verdikleri, Ebû Hanîfe'ye göre ise hür kadın iddet beklerken hâlen eşinin yükümlülüğünde olduğundan bu kadının kocasının başka bir kadınla izdivaç yapmasının sahih olmadığı ifade edilmiştir.³⁴⁸

Mergînânî ve Halebî'nin müşterek lafızlarından hareketle İmâmeyn'in görüşünün gerekçeleri şu şekildedir: İddet bekleyen kadın boşanmış kabul edildiğinden eşine haram olmuştur. Şayet erkek hür kadın üzerine nikâhlanmaya yemin etse ve boşadığı kadın iddet beklerken başka bir kadınla evlense yeminini bozmuş olmaz. Talak ayrımını da göz önünde tutan İmâmeyn eğer boşama ric'i (erkeğin eşine geri dönme imkânı olan boşama) ise burada hür kadın üstüne bir nikâhtan söz edilemeyeceği görüşündedir. Diğer bir ifadeyle kişi eşinden ric'i bir talâkla ayrıldıysa ulemânın görüş birliğiyle gerçekleştirilen izdivacın hükümsüz olduğunu fakat bâin talâk (erkeğin eşine dönme ihtimali olmayan boşama) söz konusu ise ulemâ yapılan izdivacın geçerli olacağını beyan etmiştir.³⁴⁹ *Hidâye* ve *Muhtâr*'da Ebû Hanîfe'nin, *Mülteka*'da ise İmâmeyn'in görüşü tercih edilmiştir.³⁵⁰

³⁴⁸ Mevsilî, *el-Muhtâr*, 334.

³⁴⁹ Mergînânî, *el-Hidâye*, 3/21; Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 226.

³⁵⁰ Mergînânî, *el-Hidâye*, 3/21; Mevsilî, *el-Muhtâr*, 334; Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 226.

Serahsî, mezhepte “cariye hür kadın üstüne nikâhlanamaz” hadisiyle ihticac edildiğini, bu hadisten hareketle hür kadının izni olsun veya olmasın yapılan nikâhın hükümsüz olacağını ifade etmiştir.³⁵¹

2. Sâbiî Kadınlı Evlenmenin Hükümü

Sâbiî kavramı: Kur’an’ı-Kerim’de kelimenin çoğul karşılığı olan “Sâbiûn/Sâbiîn”³⁵² şeklinde yer almaktadır. Zikri geçen Sâbiîlerin kim oldukları hakkında İslam âlimleri muhtelif görüşler ileri sürmüştür.³⁵³ İmâmeyn, yıldızlara tapanlar olarak gördükleri Sâbiîleri ehl-i kitaptan sayılmadıkları için Sâbiî kadınlarıyla evlenmenin caiz olmadığını ifade etmiştir. Ebû Hanîfe ise kaynaklarda zikredilen sâbiîn kavramını yıldızlara tapınanlar tarzında değil, Hristiyanlardan bir topluluk olup Zebûr okuyan bir Peygambere iman eden bir grup olarak açıklamış, Müslümanların Mescid-i Harâm’ı yüceltikleri gibi onları da yıldızları yücelten kimseler olduğunu belirtmiştir.³⁵⁴ Dolayısıyla Ebû Hanîfe’ye göre Müslüman birinin sâbiî bir kadınla izdivacı câizdir.³⁵⁵

Muhtasar, Hidaye, Muhtâr ve Mülteka’da Ebû Hanîfe’nin görüşüne işaret edilerek; şayet bir Peygamber’e inanıyor, bir kitap kabul ediyor ve yıldızlara tapmıyor ise Sâbiî olan kadınlarla nikâhın câiz olduğu belirtilmiş, Ebû Hanîfe’nin görüşü tercih edilmiştir.³⁵⁶ Mezhepte tercih edilen görüş sâbiîlerin putperestlik özelliklerinin mevcut olup olmamasına göre verilmektedir.³⁵⁷

³⁵¹ Serahsî, *el-Mebsût*, 4/193.

³⁵² el-Bakara, 2/62; el-Mâide, 5/69; el-Hac, 22/17.

³⁵³ Abbasîlerden önceki ve sonraki dönem arasında İslam âlimlerinin Sâbiîler hususunda görüş farklılığı vardır. Önceki dönemde Sâbiîliğin; Hristiyanlık, Yahudilik ya da Mecûsîlik gibi bir din olduğu, meleklerle taptıkları düşünülürken sonraki dönemde Zebûr okudukları, bir Peygamber’e inandıkları, namaz kıldıkları bilgisi mevcuttur. Bk. Şinasi Gündüz, “Sâbiîlik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 23 Ekim 2023).

³⁵⁴ İbn Âbidîn, *Reddü’l-muhtar*, 3/222.

³⁵⁵ Mevsilî, *el-Muhtâr*, 347.

³⁵⁶ Kudûrî, *el-Muhtasar*, 146; Mergînânî, *el-Hidâye*, 3/19-20; Mevsilî, *el-Muhtâr*, 347.

³⁵⁷ Halebî, *Mülteka’l-Ebhur*, 237-238.

3. Zina Fiilinin Bekârete Etkisi

Ebû Hanîfe'ye göre zina eden kadın, yapılan zinanın zuhur edilmemesi yani kişiye had uygulanmaması ve halkın da bu durumdan haberdar olmaması gibi sebeplerden dolayı bâkire kabul edilirken, zina sebebiyle bekâreti bulunmayan kadının bâkireliğini İmâmeyn; “zina eden kadın, evleneceği adamdan evvel başka birinin kendisinden faydalanması hasebiyle dul kadın yerindedir” gerekçesiyle kabul etmemiştir.³⁵⁸

Kudûrî bu hususta Ebû Hanîfe'nin görüşünü tercih etmiştir.³⁵⁹

Hidâye'de İmâmeyn'in “...Bâkirenin susması evliliğe onay vermesidir.”³⁶⁰ hadisi mucibince amel eden Ebû Hanîfe'ye muhalif olarak “bâkirenin susması” illetini hayâ olarak yorumladığından, zina etmiş bir kadında bu niteliğin mevcut olmadığını bu nedenle bâkire kadın hükmünün bu kadın için geçerli olmayacağını savunduğu görüşleri nakledilmiştir.³⁶¹

Ebû Hanîfe'ye göre “bâkirenin susması” rivayetinden dolayı kadının izdivaç hususunda fikri sual edildiğinde susması kâfi olup zina etmeyen bir kadınla aralarında bekâretlik illeti müşterekliğinden hüküm de müşterek uygulanır.³⁶² Mergînânî'nin dikkat çektiği üzere Ebû Hanîfe bâkire olarak bilinen yaptığı hatadan ötürü pişmanlık duygusuna kapılmış bir kadının, insanlara aşikâr edilmemesi hassasiyetiyle meseleye yaklaşmıştır. Tabii burada Ebû Hanîfe'ye göre kadının bâkire hükmünde sayılması için yapılan zinanın bir defaya mahsus olması ve insanlar tarafında bilinmiyor olması gerekir. Aksi takdirde kadının susmasının bir hükmü yoktur.

Mergînânî, Ebû Hanîfe'nin şöyle bir ayırmada bulunduğunu ifade etmiştir: Hataen ya da fasit nikâh sonrası gerçekleşen zifaktan ötürü kadının bekâretinin olmaması durumunda şeriat, bazı hükümler ortaya koyduğundan böyle bir meselenin

³⁵⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, 4/195

³⁵⁹ Kudûrî, *el-Muhtasar*, 146.

³⁶⁰ Bk. Buhârî, “Cenâiz”, 9 (No. 5088).

³⁶¹ Mergînânî, *el-Hidâye*, 3/34.

³⁶² Serahsî, *el-Mebsût*, 4/195.

âşîkar edilmesi gerekir fakat zinada aslolan gizli tutulmasıdır. Bu çerçevede fakihlerin görüşlerini aktaran Mergînânî, Ebû Hanîfe'nin görüşünü tercih etmiştir.³⁶³

Muhtâr ve Mülteka'da ise Ebû Hanîfe ve İmâmeyn'in ihtilafı görüşlerine değinilmiş, Ebû Hanîfe'nin görüşü tercih edilmiştir.³⁶⁴

4. Erkeğin Nikâh İddiasını Kadının Reddetmesi

Erkeğin nikâhta kadının da rızası bulunduğunu ileri sürmesi ve şahidinin de olmaması halinde kadın kocasını inkâr ederse, İmâmeyn'e göre kadın yeminle sorumlu tutulurken Ebû Hanîfe açısından kadının sözüne itibar edilir ve yemin etmesi istenmez.³⁶⁵

Kudûrî, Ebû Hanîfe'nin görüşünü tercih etmiştir.³⁶⁶

Hidâye'de İmâmeyn'in erkeğin müşteki, kadının da sanık konumunda olması hasebiyle erkeğin kanıt sunması, kadının da yemin etmesi gerektiği bu noktada kadının yemin etmekten yüz çevirmesi durumunda erkeğin savının doğru olduğuna kanâat ettikleri ifade edilmiştir.³⁶⁷ İmâmeyn, yemin etme mevzusunu alışveriş konularına hamlederek yeminden yüz çevirmenin onaylamak manasına geldiğini belirtmiştir.³⁶⁸

İmâmeyn ve İmam Züfer'e göre alışverişte kendisine muhayyerlik verilen kimse sürenin dolmasından sonra alışveriş reddettiğini söylediğinde buna itibar edilmez. Mergînânî, İmâmeyn ve İmam Züfer'in yemin bahsini alışverişteki muhayyerliğe kıyas etmelerine karşın şu sözleri sarf etmiştir: "Bize göre erkek yapılan nikâh akdinin sahih olduğunu iddia eden, kadın ise aksini inkâr eden kimsedir. Bu münasebetle

³⁶³ Kudûrî, *el-Muhtasar*, 34-35; Bâbertî, *el-Înâye*, 2/241-242; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtar*, 4/91.

³⁶⁴ Mevsilî, *el-Muhtâr*, 339; Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 229.

³⁶⁵ Mevsilî, *el-Muhtâr*, 339.

³⁶⁶ Kudûrî, *el-Muhtasar*, 146.

³⁶⁷ Mergînânî, *el-Hidâye*, 3/35.

³⁶⁸ Velvâlicî, *Fetâvâ*, 1/352; İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, 3/196; Bâbertî, *el-Înâye*, 2/255; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtar*, 4/160-162.

kadının sözü asıldır. Muhayyerlikte ise sürenin bitmesiyle kesinleşmiş bir akit söz konusudur.”³⁶⁹ Mergînânî, Ebû Hanîfe’nin görüşünü tercih etmiştir.³⁷⁰

İmâmeyn’in aksine Ebû Hanîfe, kadının yemin mecburiyetinin olmadığını erkeğin isterse delil getireceğini ve haklı olduğuna karar verilirse mevcut durumun erkeğin lehine sonuçlanacağını savunmuştur.³⁷¹

Mülteka ve Muhtâr’da yukarıda temas ettiğimiz mevcut ihtilaflar yer almış, Ebû Hanîfe’nin re’yi tercih edilmiştir.³⁷²

Serahsî’ye göre Ebû Hanîfe görüşünü, altı yerde yemin talep edilmeyeceği, nikâhın da bunlardan birisi olması kaidesine dayandırır. Umûmü’l-belvâ kuralından ötürü mezhepte İmâmeyn’in re’yi müftâ-bih olarak kabul edilmiştir.³⁷³

5. Velinin İzni

Mehir, Hanefiler’e göre evlilik akdinin sonuçlarındandır. Mehrin çeşitlerinden biri de mehr-i misil³⁷⁴ olup akraba içerisinde her açıdan kendisine denk kadına verilen mehir miktarını ifade eder.³⁷⁵ Baba ve dedenin kızı düşük mehirle nikâhlanması ya da erkek çocuğunu yüksek orandaki bir mehirle evlendirmesi hükmü fukaha arasında ihtilaflıdır. *Muhtâr*’da böyle bir nikâhı, İmâmeyn’in geçersiz saydığı Ebû Hanîfe’nin ise câiz kabul ettiği söz konusu olup Ebû Hanîfe’nin görüşü tercih edilmiştir.³⁷⁶

Çoğu hususta olduğu gibi burada da Kudûrî, mehr-i misilden az miktar ile gerçekleştirilen nikâhın câiz olduğunu fakat bu yetkinin sadece baba ve dedeye ait olduğunu belirterek Ebû Hanîfe’nin görüşüne değinmiştir.³⁷⁷

³⁶⁹ Mergînânî, *el-Hidâye*, 3/35.

³⁷⁰ Mergînânî, *el-Hidâye*, 3/35.

³⁷¹ Halebî, *Mülteka’l-Ebhur*, 228.

³⁷² Mevsilî, *el-Muhtâr*, 339; Halebî, *Mülteka’l-Ebhur*, 228.

³⁷³ Serahsî, *el-Mebsût*, 5/9.

³⁷⁴ Mehir nikâh esnasında belirlenmemiş olsa dahi kadın mehr-i misil hak eder. Diyk, *Fetvalar*, 428.

³⁷⁵ Hanefilerde en düşük mehir miktarı 10 dirhem (iki koyundur). Diyk, *Fetvalar*, 428.

³⁷⁶ Mevsilî, *el-Muhtâr*, 340.

³⁷⁷ Kudûrî, *el-Muhtasar*, 147.

Hidâye ve *Mülteka*'da bakıldığında ise; İmâmeyn baba ve dedeye tanınan hukukî yetkinin maslahata istinaden verildiğini zikretmiş, kızını düşük mehirle nikâhlamak ya da erkek çocuğunu yüksek orandaki bir mehirle evlendirmekte herhangi bir fayda olmadığı gibi bu tarz bir izdivacın, babanın evladının malını değerinden çok düşük bir maliyete satmasına mukayese etmiştir. Zira bu nitelikte bir alışverişin bâtil olması gibi bu koşulları sağlayan nikâhta geçersizdir.³⁷⁸

Ebû Hanîfe ise, çocuk hakkında yapılan ticarete, yegâne maksadın kâr miktarının güdülmesi olacağından, çocuğun aleyhine yapılan alışverişin bâtıllığı hususunda İmâmeyn ile hemfikirdir.³⁷⁹ Fakat Ebû Hanîfe'ye göre yapılan izdivaçta tek amaç bu değildir. Şunu da belirtmemiz gerekir ki; Ebû Hanîfe ve İmâmeyn babanın çocuklarını az ya da çok miktardaki mehirle evlendirmesinde bir kötü niyet barındırdığı aşikâr ise yapılacak evliliğin bâtil olduğunda fikir birliği etmiştir.³⁸⁰

Mergînânî, Mevslî ve Halebî, fakihlere ait görüşleri ihtiva eden hususları aktarmış ve Ebû Hanîfe'nin görüşünü tercih etmiştir.³⁸¹ Meydânî, mezhepte Ebû Hanîfe'nin görüşünün râcih olduğunu dile getirmiştir.³⁸²

6. Halvet

Hanefiler'de halvet: Sahih evlenme akdi sonrası eşlerin izin vermedikçe kimsenin giremeyeceği yerde yalnız kalmasını ifade eder. Halvet bazı hususlarda cinsel birleşme gibi sonuçlar doğurur. Halvette sahii evlenme akdiyle gerçekleşmiş zifaktan sonra yapılan boşama gibi kadın, mehrin tamamını hak eder ve iddet bekler.³⁸³ *Muhtâr*'da fukahanın erkeklik uzvu kesilmiş, cinsel gücü olmayan, hadım edilmiş ya

³⁷⁸ Mergînânî, *el-Hidâye*, 3/51; Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 235.

³⁷⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, 5/10; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, 3/302; Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 231; Meydânî, *el-Lübâb*, 4/28.

³⁸⁰ Mergînânî, *el-Hidâye*, 3/51.

³⁸¹ Mergînânî, *el-Hidâye*, 3/51; Mevslî, *el-Muhtâr*, 340; Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 231.

³⁸² Kudûrî, *el-Muhtasar*, 147; Ebü'l-Berekât Hâfizüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en Nesefî, *Kenzü'd-Dekâik* (Medine: Darus-Sirâc, 1403/1983), 147; Meydânî, *el-Lübâb*, 4/28.

³⁸³ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, 3/320.

da tenasül uzvu kesilmiş erkekle yapılan halvete uygulanacak hüküm hakkında muhtelif görüşler ileri sürdüğünden söz edilmiştir.³⁸⁴

Mergînânî'nin naklettiğine göre; İmâmeyn, erkeklik organı kesilmiş erkeğin cinsel ilişkiye kuvveti olmayacağından halvetten söz edilmeyeceğini, bu nedenle de kadının mehrin yarısını elde edeceğini, ihtiyaten iddet süresinin bitmesini bekleyeceğini ifade etmiştir. Böylece istihsan deliline göre hüküm verilmesi cihetinde fikir beyan ederek, kadının mehrin tamamını hak ettiğini ve kadının iddet süresinin tamamının beklemesi gerektiğini benimseyen Ebû Hanîfe'ye muhalefet etmişlerdir.

Mergînânî, İmâmeyn'in istihsanen iddeti gerekli gören ictehadlarını şu şekilde açıklamıştır: Kadın hamile kalması ihtimalinden ötürü iddet beklemelidir. Zira iddet kadına bir menfaat sağlamak için değil; şeriatin belirlediği bir kuraldır ve doğacak çocuğun hakkıdır. Bu münasebetle kadın ve erkeğin cinsel birleşmenin gerçekleşmediği hususundaki sözlerine itibar edilmez. Mehir mal olduğu için de ihtiyatin gözetilmesine gerek yoktur.³⁸⁵

Ebû Hanîfe'ye göre uzvu bulunmayan bir erkekle halvet olması hâlinde yapılan akit gereği kadın isteyerek kendini teslim etmiş bunun bedeli olarakta mehri hak etmiştir. Halvetten dolayı da iddet beklemesi gerekir. Ebû Hanîfe, zikredilen bu mevzuyu kira sözleşmesine kıyas etmiştir. Buna göre kiracı, kiralanan ürünün ücretini öder ve bu üründen menfaat sağlayıp sağlamadığına bakılmaz.³⁸⁶

Halebî, İmâmeyn'in tenasül uzvu olmayan erkeğin cinsel ilişkiye gücü yetmeyen kimse mesabesinde görmenin uygun olmadığı görüşünü zikretmiştir. İmâmeyn'e göre cinsi münasebete kuvveti bulunmayan kişi hasta konumunda değerlendirilir ve bu husus geçicidir fakat uzvu olmayan erkeğin iyileşme ihtimali yoktur.³⁸⁷

Kudûrî, kıyasa göre hareket etmeyi daha uygun bulduğundan Ebû Hanîfe'nin re'yini tercih etmiş, Mergînânî, Mevsilî ve Halebî muhtelif görüşleri iktibas etmiş ve

³⁸⁴ Mevsilî, *el-Muhtâr*, 342.

³⁸⁵ Mergînânî, *el-Hidâye*, 3/66.

³⁸⁶ Mergînânî, *el-Hidâye*, 3/67.

³⁸⁷ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 235.

Ebû Hanîfe'nin görüşünü tercih etmiştir.³⁸⁸ Mezhep içerisinde Ebû Hanife'nin re'yi fetvaya esas teşkil etmiştir.³⁸⁹

7. Mehre Uygun Olan ve Olmayan Durumlar

Muhtâr metninde Ebû Hanîfe'nin “erkek bir kadınla hâlihazırda mevcut olduğu yerde bin lira, farklı bir mevkiye taşınılacağına ise iki bin lira mehir mukabilinde evlense, ilk şartı için bin lira, ikinci şartından ötürü mehr-i misil vermesi gerektiği” yönündeki ictihadı nakledilmiş, İmâmeyn'in ise buna muhalefet ettiği belirtilmiştir.³⁹⁰

Ebû Hanîfe ve İmâmeyn'in görüşleri *Hidâye* ve *Mülteka*'da benzer tarzda tafsilata girilmeden ele alınmıştır. Şöyle ki: İmâmeyn'e göre erkeğin öne sürdüğü koşullar muteberdir; ilk şart gerçekleşirse bin lira ikinci şartın meydana gelmesi halinde iki bin lira vermesi gerekir. Ebû Hanîfe'ye göre ise bu şekilde koşula bağlanmış iki alternatif birbirinden bağımsız olarak makbuldür. İlk şart onaylandıktan sonra mehir bin lira şeklinde tespit edilmiş ve sahih olarak vuku bulmuştur. Diğer bir alternatif olan ikinci mehir, ilk mehri hükümsüz kılacağından bâtıldır.³⁹¹ Çünkü mehrin netleştirilince verilmesi icap eder. Bu münasebetle mehir belirlenirken ileri sürülen koşullardan ilki geçerli iken ikincisinin bağlayıcılığı yoktur. Şart koşulan ikinci olasılık meydana gelse dahi bu koşulun bağlayıcılığı olmadığından mehir belirlenmemiş kabul edilir bu sebeple kadın bin ile iki bin arasında mehr-i misli hak eder.³⁹² Dolayısıyla Ebû Hanîfe'ye göre mehirde öne sürülen şartların ilki geçerli, ikincisi geçersizdir.

³⁸⁸ Kudûrî, *el-Muhtasar*, 150; Mergînânî, *el-Hidâye*, 3/67; Mevsilî, *el-Muhtâr*, 342; Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 235.

³⁸⁹ Nesefî, *Kenzü'd-Dekâik* 256; Meydânî, *el-Lübâb*, 4/41.

³⁹⁰ Mergînânî, *el-Hidâye*, 67-68; Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 234.

³⁹¹ Mevsilî, *el-Muhtâr*, 343.

³⁹² İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtar*, 4/264-265-266.

Muhtasar ve *Muhtâr*'da Ebû Hanîfe'nin görüşü tercih edilmiş, Mergînânî ve Halebî ise İmâmeyn'in görüşünü tercih etmiştir.³⁹³ Mezhepte Ebû Hanîfe'nin görüşü râcih kabul edilmiştir.³⁹⁴

Bu başlık altında fakihlerin ihtilaf ettiği bir başka mesele; bir erkeğin evleneceği kadına “iki mal ya da iki köleyi” işaret etmesi ve mehir olarak “ikisinden birisini verdim” diyerek mehri belirlemesi halinde kadının alacağı mehir miktarıdır.

Muhtâr ve *Mülteka*'da İmâmeyn'in ictihadının sözleşme sırasında mehir netleştirildiğinden mehr-i misli değil, mehr-i müsemmâ yani akit yapılırken belirlenen mehir yönünde olduğu ifade edilmiştir. Dolayısıyla mehr-i müsemmâ hükümsüz olursa mehr-i misil gerekir. Zikredilen mevcut durumda müsemmânın hükümsüz olması için herhangi bir gerekçe yoktur. Fakat “gösterilen iki maldan değeri düşük olan üzerinde karar kılınır nitekim bunu vermek daha kolaydır” şeklinde İmâmeyn'in ictihadı aktarılmış, Ebû Hanîfe'nin ise kadının değeri mehr-i misle ulaşan malı veya köleyi hak edeceği görüşü zikredilmiştir.³⁹⁵

Hidâye'de belirtildiği üzere Ebû Hanîfe'ye göre mehir netleştirilirken “ya da” ibâresinin kullanılması müphemliğe yol açacağından mehri hükümsüz kılacaktır. Binâenaleyh mehr-i misli baz almak ortaya çıkan kararsızlığı tolere edecektir.³⁹⁶ Şayet mehr-i misil fiyatı yüksek olan maldan daha değersiz ise, kadın değeri az bir mehri kabul etmiş demektir. Veyahut mehr-i misil değeri düşük maldan fazla ise erkek mehirde olan ziyadeleri onaylamıştır. Bu iki malın kıymeti mehr-i mislin ortasında ise kadına mehr-i misil verilir.³⁹⁷

³⁹³ Kudûrî, *el-Muhtasar*, 150; Mergînânî, *el-Hidâye*, 67-68; Mevsilî, *el-Muhtâr*, 343; Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 236.

³⁹⁴ Meydânî, *el-Lübâb*, 4/48; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtar*, 4/263.

³⁹⁵ Mevsilî, *el-Muhtâr*, 343; Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 236.

³⁹⁶ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i*, 3/527; İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, 3/257.

³⁹⁷ Mergînânî, *el-Hidâye*, 3/75.

Muhtasar'da tetkik edilen meseleyle ilgili bir bilgiye rastlanmamıştır. Mergînânî, Mevsilî ve Halebî Ebû Hanîfe'nin görüşünü tercih etmiştir.³⁹⁸ Mezhepte Ebû Hanîfe'nin re'yine göre fetva verilmiştir.³⁹⁹

8. Zimmîlerin Nikâhı İle İlgili Çeşitli Meseleler

Klasik fıkıh müdevvenatında zikredilen ihtilaflı hususlardan biri de, “Zimmî bir erkeğin mehir olmaksızın ya da İslami yöntemlere uygun kesilmemiş bir hayvanın mehir olarak belirlenmesi karşılığında bir kadını nikâhlaması” meselesidir.

İmâmeyn, zimmîler arasında mehir belirlenmeden yahut mütekavvim olmayan malın mehir olarak belirlenmesi suretiyle gerçekleştirilen bir nikâh sonrasında zifaf gerçekleşmişse kadının İslâm mahkemesine müracaat etmesi hâlinde kendisinin mehr-i misli hak ettiği yönünde bir karar verileceğine hükmetmiştir. Zira onlar, zimmîlerin sadece zina ve fâiz konularında değil birçok yerde olduğu gibi mehir bahsinde de İslami kurallara bağlı oldukları kanaatindedir.⁴⁰⁰

Muhtâr'da Ebû Hanîfe'nin bu durum onların dini inançlarında bir hüküm ifade ediyorsa câizdir ve erkeğin kadına mehir vermesi de gerekmez görüşü, İmâmeyn'in ise bu re'ye muhalefet ettiği nakledilmiştir.⁴⁰¹

Görüşlerin izahı için *Hidâye*'ye başvurduğumuz da; İslam beldesinde yaşamayan gayrimüslim kimselere İslami hükümler uygulanmaz iken İslam ülkesinde yaşayan zimmî vatandaşlar için aynı hüküm söz konusu olamaz. Zira onlar şer'i yönetim altında olduklarından İslâmî kurullarla sorumlu tutulurlar. Zikredilen bu rey'ler İmâmeyn'e aittir.⁴⁰² Ebû Hanîfe'nin gerekçesi ise şu şekildedir: İslam beldesinde yaşayan gayrimüslim kişilere dinlerine ait hususları rahatça yaşayacaklarına ilişkin söz verildiğinden ve Hz. Peygamber'in (s.a.v) “Onları

³⁹⁸ Mergînânî, *el-Hidâye*, 3/75; Mevsilî, *el-Muhtâr*, 343; Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 236.

³⁹⁹ Velvâlicî, *Fetâvâ*, 1/329.

⁴⁰⁰ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, 3/367.

⁴⁰¹ Mevsilî, *el-Muhtâr*, 343.

⁴⁰² Mergînânî, *el-Hidâye*, 3/74.

dinlerinin hükümleriyle başbaşa bırakın''⁴⁰³ hadisi hüccet kabul edildiğinden fâiz ve zina⁴⁰⁴ haricinde özel hukuklarına dair hususlarda serbestlik tanınmıştır. Mergînânî, Ebû Hanîfe'nin görüşünü tercih etmiştir.⁴⁰⁵

Mülteka'da Mergînânî'nin temas ettiği noktalara değinilmiş ve Ebû Hanîfe'nin görüşü tercih edilmiştir.⁴⁰⁶ *Muhtasar*'da bu mevzuya dair bir husus zikredilmemiştir. Mezhepte fetva Ebû Hanîfe'nin görüşü cihetinde olmuştur.⁴⁰⁷

Bu başlık altında ele alınması uygun olacak bir diğer husus, zımmî bir erkek şarap ve domuz mukabilinde zımmî bir kadınla nikâhlansa içlerinden biri ya da her ikisi de İslâm'a girerse bu durumda kadının alacağı mehrin akıbeti hakkındadır. Ebû Hanîfe, İslâm'a girmeden evvel mehrin verilip verilmediğine göre hükmün belirleneceğinden söz etmiş iken, İmâmeyn, kadın Müslüman olduktan sonra erkek tarafından tayin edilen mehrin kıymetinin verileceği fikrini benimsemiştir.⁴⁰⁸

Muhtâr'da "kadına Müslüman olmadan önce belirlenen mehir teslim edilmiş ise, kadının mülkünde olup iadesi istenemez. Şayet İslâm'a girmeden evvel mehir takdim edilmemişse, Müslüman olduktan sonra kendisi hakkında mehr-i misil takdir edilir" şeklinde Ebû Hanîfe'nin re'yinden ve İmâmeyn'in muhalif olduğundan bahsedilmiştir. *Muhtâr*'da tercih Ebû Hanîfe'nin görüşü doğrultusunda olmuştur.⁴⁰⁹

İmâmeyn'in kendi arasında da görüş ayrılığına düştüğünü belirten Mergînânî, Ebû Yûsuf'un her iki durumda yani Müslüman olunsun veya olunmasın mehr-i mislin lazım geleceği görüşünü, Şeybânî'nin ise şarap veya domuzun değerinin verilmesinin icap ettiği re'yini benimsediğini ifade etmiştir. İmâmeyn'in ittifak ettiği nokta, bir malı teslim almakla satın almak arasında fark bulunmadığından, kişinin Müslüman

⁴⁰³ Ebû Dâvud, "Talak", 23 (No. 2238).

⁴⁰⁴ Ebû Hanîfe zina ve faiz müstesna olmasının ifadesini şu şekilde yapmıştır: Zina bütün dinlerde menfi kılınmıştır. Hz. Peygamber'in (s.a.v) "Faiz işleyenle aramızda güvence yoktur" rivayetinden ötürü faiz de istisnadır. Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 235.

⁴⁰⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, 5/39; Mergînânî, *el-Hidâye*, 3/74.

⁴⁰⁶ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 235.

⁴⁰⁷ Bâbertî, *el-İnâye*, 4/71.

⁴⁰⁸ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, 3/367.

⁴⁰⁹ Mevsilî, *el-Muhtâr*, 343.

olmadan evvel satın aldığı domuz ve şarabı Müslüman olmasının” teslim almasına izin verilemez. Bu hususa kıyasen Müslüman olmadan önce belirlenen şarap ve domuz kadın Müslüman olduktan sonra mehir olarak verilemez.⁴¹⁰

Hidâye ve *Mülteka*'da Ebû Hanîfe'ye ait şu görüş zikredilmiştir: Kişinin Müslüman olmadan evvel satın aldığı şarap ve domuzu İslam'a girdikten sonra teslim alması câiz ise nikâh kıyılırken belirlenen domuz ve şarabın teslim alınmasında sakınca yoktur. Zira İslam tayin edilen şeyin teslim alınmasına mani değildir. Şayet domuz ve şarap nikâh esnasında tayin edilmemişse şarabın değeri verilirken domuzun karşılığı olarak da mehr-i misil teslim edilir. Şarap ölçülen, tartılan ve kıymeti verilen (benzeri ödenen) bir şey olduğundan domuz gibi değerlendirilemez. Domuzun değerinin almak kendisini almakla eşdeğerdir bu ise haramdır.⁴¹¹

Şeybânî'nin savunduğu husus; nikâh anında erkek veya kadın Müslüman olmadıklarından belirlenen mehir sahihtir. Nitekim domuz ve şarap zimmîlerde mal kabul edilmiştir. Fakat İslam'a girdikten sonra bu malları teslim alamayacakları için kıymetlerinin alınması daha uygundur. Mergînânî ve Halebî, Ebû Hanîfe'nin görüşünü tercih etmiştir.⁴¹²

Kudûrî eserinde bu bahse yer vermediğinden tercihini bilemiyoruz. Mezhepte fetvaya esas olan re'y Ebû Hanîfe'nindir.⁴¹³

Gayrimüslimlerin nikâhıyla ilgili bir başka husus, hicret niyetiyle İslâm beldesine gelen evli ve gayrimüslim bir kadının iddeti hakkındadır. Konuyla ilgili Ebû Hanîfe ve İmâmeyn'in birbirine muhalif görüşleri şu şekildedir:

⁴¹⁰ Mergînânî, *el-Hidâye*, 3/79.

⁴¹¹ Müslümanlar için domuz hukukî anlamda bir değer ifade eden (mütekavvim) mallardan değildir. Mergînânî, *el-Hidâye*, 3/80; Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 235.

⁴¹² Mergînânî, *el-Hidâye*, 3/80; Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 235.

⁴¹³ Serahsî, *el-Mebsût*, 5/42; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtar*, 4/375.

İmâmeyn, kadının Müslüman olup olmamasına bakılmaksızın, İslâm beldesine göç etmesiyle nikâhının geçersiz olacağını ve İslâm ülkesine hicret ettiğinden şeriat gereği iddet süresinin tamamlaması gerektiğini ileri sürmüştür.⁴¹⁴

Ebû Hanîfe bu statüde olan bir kadının İslâm ülkesine gelmesiyle Müslüman olmayan kocasıyla yaptığı nikâhın geçersizliğinden ötürü iddet süresini tamamlamasının icap etmediğini zikretmiştir.⁴¹⁵

Kudûrî dârülharpten İslam beldesine hicret eden kadının, yeniden nikâh kıyabilmesi için iddet beklemeyeceğini belirterek Ebû Hanîfe'nin görüşüne atıfta bulunmuştur.⁴¹⁶

Muhtasar'ın şerhi olan *Lübab*'ta nakledildiğine göre; Ebû Hanîfe, "...*Mehirlerini teslim ettiğiniz sürece bu kadınları nikâhlamanızda bir beis yoktur...*"⁴¹⁷ âyetiyle ihticac ederek İslâm beldesine göç etmiş kadınları nikâhlamaya genel olarak izin verildiğini, iddeti şart koşmanın âyetin mefhumuna ziyade meydana getireceğinden böyle bir durumun câiz olmayacağı kanaatindedir.

Hidâye, *Mülteka* ve *Muhtâr*'da yukarıda zikrettiğimiz Ebû Hanîfe ve İmâmeyn'e ait görüşler kısaca mevzu bahis edilmiş ve Ebû Hanîfe'nin görüşü tercih edilmiştir.⁴¹⁸

9. Süt Hısımlığı

Annenin sütü herhangi bir gıdayla karıştırıldığı vakit süt kardeşliğinin meydana gelip gelmeyeceği hususunda Ebû Hanîfe ve İmâmeyn ihtilaf etmişlerdir.

Kudûrî ve Mevsilî'nin zikrettiğine göre, İmâmeyn gıda ile karıştırılan sütün miktarı karıştırılan gıdadan fazla ise süt akrabalığının oluşacağını, Ebû Hanîfe ise süt

⁴¹⁴ Mergînânî, *el-Hidâye*, 3/121.

⁴¹⁵ Mevsilî, *el-Muhtâr*, 343.

⁴¹⁶ Kudûrî, *el-Muhtasar*, 150.

⁴¹⁷ el-Mümtehine 60/10.

⁴¹⁸ Mergînânî, *el-Hidâye*, 3/79; Mevsilî, *el-Muhtâr*, 343; Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 235.

miktarı çok olsa dahi karışımın kardeşliği meydana getirmeyeceğini savunmuştur. Mevsilî, Ebû Hanîfe'nin görüşünü tercih etmiştir.⁴¹⁹

Hidâye ve *Mülteka*'daki İmâmeyn'in, süt ile yiyeceğin karıştırılmasında miktara itibar edip sütün fazla olması hâlinde anne ile çocuk arasında mahremiyetin ortaya çıkacağı fikrini benimsediği ifade edilmiştir. Hanefiler'de sütün çiğ gıdayla karıştırılması hususunda ise görüş ayrılığı mevcut olduğu aktarılmıştır. Aksi takdirde çiğ olmayan gıdada süt kardeşliğinin oluşmayacağı yönünde görüş birliği vardır. Mergînânî İmâmeyn'in, Halebî ise Ebû Hanîfe'nin görüşünü tercih etmiştir.⁴²⁰

Ebû Hanîfe ise, sütün başka bir yiyecek malzemesiyle karıştırılması hâlinde sütün tesirinin gideceğini ve bebeğin doymasının sütle değil karıştırılan gıda ile olmasından ötürü, sütünü veren anneyle bebek arasında süt bağının meydana gelmeyeceğini beyan etmiştir.⁴²¹ Mezhep içerisinde ise Ebû Hanîfe'nin icthadı tercih edilmiştir.⁴²²

Araştırmanın Yöntemi başlığında güncelliği bulunmayan kölelik ve cariyelik gibi bazı meselelere yer vermeyeceğimizi ifade etmiştik. Bu meselelerden bazılarını dipnotta zikretmeyi yeterli bulduk.⁴²³

⁴¹⁹ Kudûrî, *el-Muhtasar*, 152; Mevsilî, *el-Muhtâr*, 350.

⁴²⁰ Mergînânî, *el-Hidâye*, 3/128; Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 242; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtar*, 4/412.

⁴²¹ Burhânü's-Şerîa, *Muhît*, 3/398; Nesefî, *Kenzü'd-Dekâik*, 268; Bâbertî, *el-İnâye*, 2/363; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadir*, 3/423; Kutluboğa, *et-Tashîh*, 337-338; İbn Nuceym, *el-Bahru'r-râik*, 3/398; Meydânî, *el-Lübâb*, 4/82.

⁴²² Kâdîhan, *Fetavâ*, 1/363.

⁴²³ Bu meselelerden bazıları için bk. Kölenin azil yetkisi; azil cinsel ilişki sonrası kadının hamile kalmaması için alınan bir korunma yöntemini ifade eder. Klasik fıkıh müdevvenatında kendisine ait olmayan ve efendisi bulunan bir cariyeye cinsel ilişki sonrası azil için efendisinden onay alınacağından söz edilmiştir. İmâmeyn azle onay vermenin cariyeye mahsus olduğunu, azlin cinsel ilişki açısından bir noksanlık ifade ettiğini bu sebeple de cariyenin rızasının alınması gerektiği görüşündedir. Ebû Hanîfe, kendisine ait olmayan ve efendisi bulunan bir cariyeye cinsel ilişki sonrası azil için efendisinden onay alınmasının gerekli olduğuna kail olmuştur. Cinsel ilişki sonrası meydana gelen çocuk efendiye ait olacağından azil hususunda efendinin onayı alınmalıdır. *Muhtasar*'da bu hususa temas edilmemiş, *Hidâye*, *Muhtâr* ve *Mülteka*'da azil konusunda fakihlerin görüşleri yukarıda zikrettiğimiz niteliktedir. Mergînânî, *el-Hidâye*, 3/105; Mevsilî, *el-Muhtâr*, 345; Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 236. "Cariyenin eşi, iddet süresi devam ederken döndüğünü iddia eder cariyeye de kocasını onaylar fakat cariyenin efendisi kocayı onaylamaz ise" İmâmeyn efendinin sözünün geçerli olduğunu savunmuştur. Kudûrî, Mergînânî, Mevsilî ve Halebî'de konunun tafsilatına girilmeksizin İmâmeyn'in icthadı şöyledir: Cariyenin efendisinin sahipliği altında bulunması hasebiyle, efendisinin kocasını dönme işlemini tasdik etmesine itibar edilir. Zira hürre bir kadın kişisel mevzuda nasıl ki söz söyleme hakkına müktedirse efendinin de mülkünde olduğu cariyesi

B. Talak

1. Sarih İfadeyle Yapılan Boşama

Hanefi kaynaklarda boşama sarih ve kinayeli olmak üzere iki nevidir. Sarih boşama; erkeğin karısına “seni boşadım”, “sen boşsun” vb. şekilde boşamayı açıkça belirten ifadelerdir. Açık bir şekilde değil de dolaylı olarak boşama lafızlarını kullanması ise kinayeli boşamadır.

Klasik kaynaklarda sarih ifadeyle erkeğin eşine birden üçe kadar boşun demesiyle gerçekleşecek talak sayısı hakkında Ebû Hanîfe ve İmâmeyn muhtelif fikirler beyan etmiştir.⁴²⁴

İmâmeyn, bu şekildeki söylemlerde zikredilen ibârenin bütününün esas alınacağını belirtmiştir. Örneğin, kişi “paramdan bir liradan on liraya varıncaya kadar harca” derse, on lira da bu kapsamın içindedir. “Birden üçe boşadım” veyahut “birden ikiye boşadım” ifadelerinde de aynı hüküm geçerlidir. İmâmeyn, burada dil bilimcilerin kurallarını göz önünde bulundurmuştur. *Hidâye*’de İmâmeyn’e ait ifadeler bu şekildedir.⁴²⁵

Mülteka’da Ebû Hanîfe’nin bu konuda şöyle bir kıyas yaptığına yer verilmiştir: “Bir kimse şu duvardan şu duvara kadar olan yeri sattım” dediğinde duvarlar bu satıma girmez. “Birden üçe boşadım” ifadesinde de ilk ve sonuncusu dâhil olmayıp ikinci talâk gerçekleşmiştir. Birinci boşama olmadan ikinci boşama meydana gelemeyeceği için burada iki talâk vuku bulmuştur. Benzer tarzda “birden ikiye boşadım” ifadesiyle de bir boşama gerçekleşmiştir.⁴²⁶

üzerinde hakkı vardır. Ebû Hanîfe ise, kocanın eşine geri dönmesinde, efendisinin fikrinin alınmasının gerekli olmadığını belirtmiş, iddetin sona erip ermemesi hususunda cariyeye görüşünü söyleme imkânı tanımıştır. Meydânî, Ebû Hanîfe’nin görüşünün müftâ-bih olduğunu nakletmiştir; Kudûrî, *el-Muhtasar*, 159; Mergînânî, *el-Hidâye*, 3/250; Mevsilî, *el-Muhtâr*, 368; Halebî, *Mülteka*’l-*Ebhur*, 259; Meydânî, *el-Lübâb*, 4/134.

⁴²⁴ Kâsânî, *Bedâ’i’u’s-sanâ’i*, 4/198; Mevsilî, *el-Muhtâr*, 355.

⁴²⁵ Mergînânî, *el-Hidâye*, 3/161.

⁴²⁶ Halebî, *Mülteka*’l-*Ebhur*, 248.

Muhtasar'da bu konuyla alakalı bir malumat bulunmamaktadır. Mergînânî, Mevsilî ve Halebî Ebû Hanîfe'nin görüşünü tercih etmiştir.⁴²⁷ Serahsî mezhepte İmâmeyn'in re'yinin istihsânen daha makul olduğu zikretmiştir.⁴²⁸

Bu başlık altında temas edeceğimiz ve klasik kaynaklarda müzakere edilmiş bir diğer ibare ise kocanın eşine “yarın ya da yarınki günde boşsun” sözüyle boşamanın vuku bulup bulmayacağı hususundadır.

İmâmeyn'e göre koca eşine “yarın ya da yarınki günde boşsun derse”, diyaneten yani gerçek anlamda boşama gerçekleşmez. Ebû Hanîfe'nin görüşü, “kocanın eşine yarınki günde boş ol” sözüyle günün hangi kısmını hedefliyorsa boşamanın o vakitte vuku bulmasıdır.⁴²⁹

Kudûrî, *Muhtasar*'da “kocanın yarın boşsun” demesiyle ve fecrin doğmasıyla talak gerçekleşir beyanıyla, Ebû Hanîfe'nin görüşünü tercih etmiştir.⁴³⁰

İmâmeyn açısından “yarın” ya da “yarınki gün” kelimelerinde hukuken bir fark yoktur. Zîrâ her ikisi de zaman edatı sayılır. Koca herhangi bir tahsiste bulunmadan umum bir lafız kullanmıştır. Dolayısıyla kazaen (şer'i hukukta) kocanın bu iki ibâresinde de boşama gerçekleşmemiştir. *Hidâye*'de zikredilen görüşler bu şekildedir. Mergînânî, Ebû Hanîfe'nin görüşünü tercih etmiştir.⁴³¹

Fethu'l-Kadir'de Ebû Hanîfe'ye ait şöyle bir misal zikredilmektedir: “Kişi çuvalımda arpa mevcut” derse çuvalda ya tamamen arpa ya da çuvalın bir kısmında arpanın bulunması muhtemeldir. Kocanın “yarınki günde boşsun” demesi de günün belirli olmayan bir vakti için söylenmiş olabilir.⁴³²

Mülteka'da Ebû Hanîfe'ye göre birden çok mefhuma dalâlet eden kelimelerden birine işaret etmek hukuken ihtimal dâhilindedir. Yani koca eşine “yarın boşsun”

⁴²⁷ Mergînânî, *el-Hidâye*, 3/161; Mevsilî, *el-Muhtâr*, 355; Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 248.

⁴²⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, 6/20.

⁴²⁹ Mevsilî, *el-Muhtâr*, 355.

⁴³⁰ Kudûrî, *el-Muhtasar*, 158.

⁴³¹ Mergînânî, *el-Hidâye*, 3/166.

⁴³² İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadir*, 4/25.

dediğinde bu sözü söylediği günden itibaren ardından gelen günler yarım olarak adlandırılmaktadır. Bu sebeple kocanın sözünü söylediği günün ertesi sabahı ilk vakitte talak vuku bulur. Halebî, Ebû Hanîfe'nin görüşünü tercih etmiştir.⁴³³

2. Zifaf Öncesi Boşama

Zifaftan önce koca, eşine “bu eve girersen bir ve bir defa boş ol” derse İmâmeyn'e göre iki talak vuku bulurken Ebû Hanîfe bir boşamanın gerçekleştiği görüşünü benimsemiştir.⁴³⁴

Kudûrî, kocanın böyle bir ifade zikretmesi halinde tek talağın meydana geleceğinden söz ederek tercihinin Ebû Hanîfe'nin görüşü doğrultusunda yapmıştır.⁴³⁵

Hidâye ve *Mülteka*'da Ebû Hanîfe'ye muhalefet eden İmâmeyn'in ictihadı tercih edilmiştir. Buna göre koşul bağlacının cümlenin başlangıcında ya da bitiş kısmında olmasında herhangi bir ayırım bulunmadığı ve koşulla birlikte zikredilen boşamalar tek cümlede olduğu için iki talâk gerçekleşmiş sayılacaktır.⁴³⁶

Ebû Hanîfe, erkeğin eşine karşı “eve girersen” şeklinde ileri sürdüğü şartı, cümlenin ilk kısmında zikrettiğinde bu bağlaca bitişen ilk şey derhal vuku bulup bir boşama meydana geleceğinden, ardından gelen sözlerin herhangi bir hükmü olmayacağını beyan etmiştir. Ebû Hanîfe'ye göre koşul olan bağlaç cümlenin sonunda olsaydı söylenen şeylerin bütünü ona hamledilecek ve iki boşama gerçekleşmiş sayılacaktır.⁴³⁷

Mergînânî İmâmeyn'in, Mevsilî ve Halebî ise Ebû Hanîfe'nin görüşünü tercih etmiştir.⁴³⁸ Meydânî, mezhepte Ebû Hanîfe'nin görüşünün râcih olduğunu ifade etmiştir.⁴³⁹

⁴³³ Halebî, *Mülteka 'l-Ebhur*, 248.

⁴³⁴ Mevsilî, *el-Muhtâr*, 357.

⁴³⁵ Kudûrî, *el-Muhtasar*, 156.

⁴³⁶ Mergînânî, *el-Hidâye*, 3/164; Halebî, *Mülteka 'l-Ebhur*, 248.

⁴³⁷ İbn Âbidin, *Reddû 'l-muhtar*, 4/478; Meydânî, *el-Lübâb*, 4/113.

⁴³⁸ Mergînânî, *el-Hidâye*, 3/164; Mevsilî, *el-Muhtâr*, 357; Halebî, *Mülteka 'l-Ebhur*, 248.

⁴³⁹ Meydânî, *el-Lübâb*, 4/113.

3. Kinayeli Lafızla Boşama

Daha evvel de izah ettiğimiz üzere kinayeli boşama sarıh bir ifade olmaksızın kocanın eşine; “babanın evine git,” “benden uzaklaş,” “beni serbest bırak” vb. lafızları kullanmasıdır. Hanefilerde kinayeli lafızla yapılan boşama bâin (kocanın karısına yeni bir nikâh olmadan tekrar dönme ihtimali sunmayan boşama) hükmündedir. Kinevi lafızlarla yapılan boşama işleminin ardından eşlerin tekrar bir araya gelmesi için yeni bir nikâh akdi gereklidir.⁴⁴⁰

Fıkıh müdevvenatındaki eserlerde bu konuyla ilgisi kurularak erkeğin, karısına “kendini bir talâkla boşa” demesi ve karısının da kendini üç talakla boşaması halinde, bu talağın sahih olup olmadığı hususunda muhtelif görüşler zikredilmiştir.⁴⁴¹

Mevsîlî'nin beyanıyla, erkeğin hanımına bir tane boşama izni vermesi durumunda hanımının kendisini üç talâkla boşaması halinde İmâmeyn, bir talağın gerçekleştiğini, Ebû Hanîfe ise, hukuken boşamanın geçerli olmadığını ifade etmiştir.⁴⁴²

Muhtasar'da kadının kendini üç talakla boşamasının ancak erkeğin de üç boşamaya niyet etmesiyle vuku bulacağı belirtilmiştir. *Muhtasar*'da İmâmeyn'in görüşü tercih edilmiştir.⁴⁴³

Hidâye ve Muhtâr'da İmâmeyn ve Ebû Hanîfe'nin re'yelerinin içeriği hakkında şu düşünceler ortaya konmuştur: İmâmeyn'e göre kadın kendisine verilen bir talak hakkını ziyadesiyle sarf ettiğinden bir boşama geçerli sayılır, diğerleri fazlalık olarak değerlendirilir ve sonuç doğurmaz. Bu durum, erkeğin eşini üç talaktan ziyadesiyle boşamasında üç talağın geçerli olup için üzerindeki boşamaların bir anlam ifade etmemesi gibidir.

⁴⁴⁰ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtar*, 4/478.

⁴⁴¹ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtar*, 3/506.

⁴⁴² Mevsîlî, *el-Muhtâr*, 360.

⁴⁴³ Kudûrî, *el-Muhtasar*, 158.

Ebû Hanîfe, kadının kendisine sunulan yetkiyi hakkıyla yerine getirmediğinden sanki hiç yetki verilmemiş gibi değerlendirileceğini düşünür. Çünkü bir talak ve üç talak birbirlerinden farklıdır. Bu sebeple kadının sözü geçersizdir.⁴⁴⁴ Mergînânî, Mevsilî ve Halebî Ebû Hanîfe'nin görüşünü tercih etmiştir.⁴⁴⁵

Fakihlerin görüş ayrılığına düştükleri başka bir mesele “erkeğin hanımına istediğin gibi boşsun” demesi bu ifadeyle erkek ve kadın aynı talâğı kast etmiyorlar ise kaç tane boşamanın meydana geleceği hususudur.

Muhtasar, Hidâye, Muhtâr ve Mülteka'da birbirine paralellik arz eden Ebû Hanîfe ve İmâmeyn'in re'yelerinin gerekçeleri şu şekildedir:

İmâmeyn, burada erkeğin niteliğine bakmaksızın mutlak surette boşama çeşidini eşinin iradesine sunduğunu, hanımının ayrılmak istememesi üzerine hiçbir talâğın meydana gelmediğini iddia etmiştir.

İmâmeyn'in hilafına Ebû Hanîfe, erkeğin eşine sunduğu bu önerinin “seni boşadım ama sen nasıl uygun görürsen öyle boşanalım” gibi bir anlam barındırdığı kanaatindedir. Başka bir izahla erkek, kadını boşamış (bir ric'i talak gerçekleşmiş) ve onu da üç talâk türünden birisini seçmesi için muhayyer kılmıştır.⁴⁴⁶ Mezhepte sahih olan görüşün Ebû Hanîfe'nin re'yi olduğu beyan edilmiştir.⁴⁴⁷

Ebû Hanîfe ve İmâmeyn'in ihtilaf ettiği bir diğer bahis şudur: “Erkeğin hanımına kendini üç talâktan istediğinle boşa” demesi halinde İmâmeyn'e göre kadın üç talâkla boşanabilirken, Ebû Hanife, bir ya da iki talağın geçerli olacağı görüşünü benimsemiştir.⁴⁴⁸

Mergînânî'nin ifadesiyle, İmâmeyn, “istediğin” lafzının genellik ifade etmesiyle birlikte (ن) harfinin kendinden sonraki kelimeyi izah için de gelebileceğini savunur.

⁴⁴⁴ Mergînânî, *el-Hidâye*, 3/164; Mevsilî, *el-Muhtâr*, 357.

⁴⁴⁵ Mergînânî, *el-Hidâye*, 3/164; Mevsilî, *el-Muhtâr*, 357; Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 250.

⁴⁴⁶ Kudûrî, *el-Muhtasar*, 158; Mergînânî, *el-Hidâye*, 3/174; Mevsilî, *el-Muhtâr*, 360; Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 250.

⁴⁴⁷ Kutluboğa, *et-Tashih*, 352.

⁴⁴⁸ Mevsilî, *el-Muhtâr*, 360.

Bu münasebetle, İmâmeyn, eşin genel bir ibâre zikretmesinden ötürü kadının üç boşamayı da sarf edebileceğini belirtmiştir. İmâmeyn, re'yelerini kuvvetlendirmek adına şöyle bir misal zikretmiştir: “Bir kişiye bu yemekten istediğin kadar yiyebilirsin” denilmesi halinde yemeğin hepsini yiyebilecek olması gibi kadın da “istediğin” kelimesinden sonra üç boşamayı da yapabilir.⁴⁴⁹

Halebî, İmâmeyn'in öne sürdüğü gerekçeye mukabil Ebû Hanîfe'nin, erkeğin “istediğin” gibi sözünün umum bir lafız barındırdığı görüşünü onaylasa da “üç talâktan” ifadesindeki (ُ) harfinin bütünden, bir parçaya işaret ettiğinden üçüncü talâk hariç iki talâkın geçerli olacağı görüşünü nakletmiştir.⁴⁵⁰ Kudûrî, Mergînânî, Mevsilî ve Halebî Ebû Hanîfe'nin görüşünü tercih etmiştir.⁴⁵¹ Mezhepte de Ebû Hanîfe'nin rey'i daha isabetli görülmüştür.⁴⁵²

4. Dönüştü Boşama (Ric'i Talak)

Ric'i talak; Hanefilerde erkeğin yeni bir nikâh akdine gerek duymadan eşine iddet sürecinde dönmesini ifade eden boşamadır. Bir talağın ric'i olabilmesinin bazı şartları şunlardır: Boşama sarih lafızlarla yapılmış olmalı ve bir ya da iki talak tasarruf edilmiş olmalıdır. Üçüncü boşamadan sonra ba'ın talak söz konusudur. Ayrıca boşama bir menfaate mukabil olmamalı ve eşler arasında zifaf gerçekleşmiş olmalıdır.⁴⁵³

İncelediğimiz dört metinde de konuyla ilgili Ebû Hanîfe ve İmâmeyn arasında şöyle bir ihtilaf zikredilmiştir: “Kadının iddeti sona erdikten sonra kocası iddet içerisindeyken sana döndüm derse kadın da bunu onaylarsa” kocasının dönüşü geçerlidir. Fakat kadın kocasının iddet süresindeyken dönmediğini iddia ederse İmâmeyn'e göre kadının yemin etmesi gerekirken, Ebû Hânîfe kadının sözüne itibar edilmesi gerektiğini savunmuştur.⁴⁵⁴

⁴⁴⁹ Mergînânî, *el-Hidâye*, 3/174; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, 4/36.

⁴⁵⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, 6/95; Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 253.

⁴⁵¹ Kudûrî, *el-Muhtasar*, 158; Mergînânî, *el-Hidâye*, 3/174; Mevsilî, *el-Muhtâr*, 360; Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 253.

⁴⁵² Alâüddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Haskefî ed-Dımaşkî, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, thk. Adil Ahmed Abdulmevcûd vd. (Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1424/2003), 215.

⁴⁵³ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i*, 4/292.

⁴⁵⁴ Mevsilî, *el-Muhtâr*, 368.

Benzer bahsi daha önce “kadının nikâha rızası olmadığını” beyan etmesi üzerine yemin etmesinin zorunlu olmadığı konusunda ele almıştık.

İmâmeyn, önceki başlıkta da yer verdiğimiz gibi kadının yemin etmekten çekinmesinin onay anlamına geleceği kanısındadır. Ebû Hanîfe ise kadının sözüne itibar edileceğini, talâğın da yemin talep edilmeyecek maddelerden biri olduğunu söylemiştir.⁴⁵⁵

Kudûrî, Ebû Hanîfe’nin görüşüne atıfla; erkek bir veya iki ric’i talakla boşadığı karısına iddet süresi bittikten sonra dönmek ister fakat kadın bu dönüşü onaylamazsa, kadının beyanının esas alınması gerektiğini belirtmiştir. *Muhtasar*, *Hidâye*, *Muhtâr* ve *Mülteka*’da Ebû Hanîfe’nin görüşü tercih edilmiştir.⁴⁵⁶ Mezhepte İmâmeyn’in görüşü üzerine fetva verilmiştir.⁴⁵⁷

Yukarıda temas edilen meseleye benzer bir hususta erkek iddet süresi içinde eşine “sana döndüm derse, kadın yanıt olarak iddetim bitti derse” İmâmeyn, böyle bir durumda kocanın lafzına itimat edileceğini, dolayısıyla eşler için ric’atın vuku bulacağını belirtmiştir. Ebû Hanîfe’ye göre ise, kadının beyanına itibar edilir ve yapılan dönme işlemi sahih değildir.⁴⁵⁸

Mergînânî, İmâmeyn’in gerekçelerini kocanın dönmesinin geçerli olmasını kadının ikrarına değil, iddet süresinin devam etmesine bağladıklarını ifade etmiştir. Şöyle ki: Kadın iddet sürecim sona erdi sözünü ilan etmeden kocası ona dönme talebinde bulunduğundan ricat geçerlidir.⁴⁵⁹

Ebû Hanîfe, kocasının dönme isteğine müteakiben bir süre sükût edip daha sonra iddetinin bittiğini ileri süren bir kadının beyanının hükümsüz olacağını ifade etmiştir. Çünkü bu durumda kadının kocasına direkt cevap vermeyip sükût etmesi şüpheyi de beraberinde getirmiştir. Bu konuda ulemânın icması, kadının sükût etmesiyle dönme

⁴⁵⁵ Mergînânî, *el-Hidâye*, 3/248; Halebî, *Mülteka’l-Ebhur*, 259.

⁴⁵⁶ Kudûrî, *el-Muhtasar*, 159; Mergînânî, *el-Hidâye*, 3/248; Mevsilî, *el-Muhtâr*, 368; Halebî, *Mülteka’l-Ebhur*, 259.

⁴⁵⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, 6/25; Bâbertî, *el-Înâye*, 2/492.

⁴⁵⁸ Mevsilî, *el-Muhtâr*, 368.

⁴⁵⁹ Mergînânî, *el-Hidâye*, 3/250.

işleminin hukuken geçerliliği yönündedir.⁴⁶⁰ Mezhepte fetvaya esas olan görüş Ebû Hanîfe'nin görüşüdür.⁴⁶¹

Muhtasar, Hidâye, Muhtâr ve Mülteka'da Ebû Hanîfe'nin görüşü tercih edilmiştir.⁴⁶²

5. Hülle Bahsi

İslam hukukunda hülle; eşinden üç talakla ayrılmış kadının, yeniden eşiyile evlenebilmesi maksadıyla diğer bir erkekle nikâhlanması anlamında kullanılır. Bu hususta kaynaklarda zikredilen meselenin ihtilaf noktası: “Üç talakla boşanmış bir kadın ikinci eşiyile, boşandığı ilk eşine tekrar dönebilmesi şartıyla nikâhlanırsa” bu şartla yapılan nikâhın hukukî hükmüyle alakalıdır.⁴⁶³

Mevsilî'nin aktardığına göre, İmâmeyn'e göre bu şekilde gerçekleştirilen nikâh, hüküm ifade etse de ileri sürülen şartlar geçersizdir. İmâmeyn, kadının böyle bir şartla ilk eşiyile tekrar nikâhlanmasının helâl olmayacağını iddia etmiştir.⁴⁶⁴

Ebû Hanîfe'nin ictihadı ise, kişiler bu tarz bir talâk koşuluyla evlense dahi nikâh hukuken makbul ve zikredilen koşul hükümsüzdür. Fakat eşler arasında talâk vuku bulursa kadın kendisini bâin talakla boşayan önceki kocasıyla yeniden nikâhlanabilir.⁴⁶⁵

Hidâye ve Mülteka'da İmâmeyn'in, re'ylерinin hücceti olarak Hz. Peygamber'in (s.a.v) “Allah hülle yapan kadına da adama da lanet etsin”⁴⁶⁶ hadisi zikredilmiştir. Onlara göre hadiste kast edilen kadının önceki eşine dönmesinin koşulunun ikinci bir

⁴⁶⁰ Nesefî, *Kenzü'd-Dekâik*, 288; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, 4/145.

⁴⁶¹ Meydânî, *el-Lübâb*, 4/133.

⁴⁶² Kudûrî, *el-Muhtasar*, 159; Mergînânî, *el-Hidâye*, 3/250; Mevsilî, *el-Muhtâr*, 368; Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 259.

⁴⁶³ Bk. Zühaylî, *Fıkhü'l-İslâmî*, 7/474.

⁴⁶⁴ Mevsilî, *el-Muhtâr*, 374.

⁴⁶⁵ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtar*, 5/85.

⁴⁶⁶ Ebû Davud, “Nikâh”, 15 (No. 2086).

eşle nikâhlanmasının gerekli olmasıdır. Aksi hâlde hadiste açıklanan husus kadının önceki eşine dönmesinin helâllığı değildir.⁴⁶⁷

Ebû Hanîfe'ye göre nikâh akdi sırasında öne sürülen koşulun geçersiz olması, nikâhın da geçersiz hükmüne tabii olacağı anlamına gelmez. Ayrıca Ebû Hanîfe, Bakara sûresindeki "...kadının boşandığı ikinci eşinden sonra ilk eşine dönüp nikâhlanmasında bir beis yoktur..."⁴⁶⁸ konuya değinen âyetin mucibince böyle bir nikâhın hukuken geçerli olduğunu beyan etmiştir.⁴⁶⁹ Araştırmamızın esas kaynaklarını teşkil eden eserlerin müelliflerinden Kudûrî, Mevsîlî ve Halebî Ebû Hanîfe'nin, Mergînânî ise İmâmeyn'in görüşünü tercih etmiştir.⁴⁷⁰ Mezhepte fetvaya esas olan görüş Ebû Hanîfe'nindir.⁴⁷¹

Günümüz İslam hukukçularından Saffet Köse'nin konuyla ilgili açıklaması şu yöndedir: İslam hukukunda böyle bir meselenin ele alınıp hukukçuların da mevzunun hükümlerini izah etme gayretleri, dünyevî açıdan meydana gelecek problemlerin çözülmesi münasebetiyledir. Yoksa hukukçuların hülleyle onayladığı ya da insan fitratına ters, kabul edilmesi mümkün bir durum olmadığı gerçeğini göz ardı ettikleri manasına gelmemelidir.⁴⁷²

6. Muhâlea Bahsi

Eşlerin karşılıklı uzlaşarak boşanmalarını ifade eden Muhâlea⁴⁷³ ve karı-kocanın aralarında herhangi bir maddî veya manevî beklenti olmadan boşanmaları manasına gelen mübâree⁴⁷⁴ ile yapılan boşamada eşlerin evlilikten doğan birbirleri üzerindeki hangi haklarının sakıt olacağı yönünde ihtilaf mevcuttur.⁴⁷⁵

⁴⁶⁷ Mergînânî, *el-Hidâye*, 3/264; Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 263.

⁴⁶⁸ el-Bakara 2/230.

⁴⁶⁹ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i*, 4/326; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, 4/189.

⁴⁷⁰ Kudûrî, *el-Muhtasar*, 163; Mergînânî, *el-Hidâye*, 3/264; Mevsîlî, *el-Muhtâr*, 374; Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 263.

⁴⁷¹ Mevdânî, *el-Lübâb*, 4/158.

⁴⁷² Saffet Köse, "Hülle ve Hüllecilik Konusuna İslam'ın Bakışı", *Mehir Aile Dergisi* 2 (1998), 49.

⁴⁷³ Bilmen, *Istılâhât-ı Fıkhiyye Kamusu*, 2/268.

⁴⁷⁴ Bilmen, *Istılâhât-ı Fıkhiyye Kamusu*, 2/267.

⁴⁷⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, 6/174.

Mergînânî ve Halebî, Ebû Hanîfe'nin muhâlea ve mübârea ile eşlerin izdivaçlarını sona erdiğini ve karı kocanın nikâhtan kaynaklanan haklarının sakıt olacağını savunduğunu nakletmiştir. Nitekim bu tür anlaşmalara, karı kocanın anlaşmazlığı ve uyuşmazlığı durumunda müracaat edilir. Karı-kocanın problemlerinin bütünüyle çözülmesi için nikâhın getirdiği hakların da sakıt olması lâzımdır.⁴⁷⁶

Şeybânî, bütün sorumlulukların değil yalnızca sözleşme sırasında muayyen hakların sakıt olacağını zikreder. Ebû Yûsuf, mübârea sözcüğünün “uzak durmak” mefhumundan hareketle karı kocanın nikâhtan kaynaklanan tüm haklarının geçersiz olduğunu fikrini benimseyerek, Ebû Hanife ile ortak bir tutum içerisinde.⁴⁷⁷ Muhâleada ise bu şekilde bir mana olmayışından Şeybânî gibi düşünmüş ve karı kocanın anlaşma sırasındaki haklarının hükümsüz olduğunu ifade etmiştir.⁴⁷⁸

Kudûrî, Mevsilî ve Halebî, Ebû Hanîfe'nin görüşünü tercih etmiş, Mergînânî ise İmâmeyn'in re'yini tercih etmiştir.⁴⁷⁹ Nesefî ve Meydânî, mezhepte Ebû Hanîfe'nin görüşünün müftâ-bih olduğunu nakletmiştir.⁴⁸⁰

Temas edeceğimiz ve muhtelif görüşlerin bulunduğu bir diğer ihtilafli mesele; “kadının, kocasına beni bin dirhem mukabilinde üç talâkla boşa demesi ve eşinin bir talâkla boşaması” durumunda vuku bulacak talak çeşididir.⁴⁸¹

Kadının şartı üstüne kocası bir talâkla boşarsa, İmâmeyn'e göre, kadının üçte bir oranında karşılık vermesi lâzımdır. Zîrâ kadın üç boşamaya karşın vereceği miktarı, kocanın yaptığı talâk adedine göre düzenler.⁴⁸²

Ebû Hanîfe, kadın eşine hiçbir şey vermese dahi bir ric'i boşamanın meydana geleceği görüşünü şu şekilde ifade etmiştir: Kadının “bin lira üzere” söylemi koşul

⁴⁷⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, 6/175; Mergînânî, *el-Hidâye*, 3/291; Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 264.

⁴⁷⁷ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtar*, 5/108.

⁴⁷⁸ Mergînânî, *el-Hidâye*, 3/291.

⁴⁷⁹ Kudûrî, *el-Muhtasar*, 163; Mergînânî, *el-Hidâye*, 3/291; Mevsilî, *el-Muhtâr*, 374; Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 264.

⁴⁸⁰ Meydânî, *el-Lübâb*, 4/163; Nesefî, *Kenzü'd-Dekâik*, 295.

⁴⁸¹ Mevsilî, *el-Muhtâr*, 374.

⁴⁸² Mergînânî, *el-Hidâye*, 3/264.

barındırmaktadır.⁴⁸³ Yani kadın bin lira karşılığında üç boşama talep etmektedir. Kadının üç talâk şartına mukabil eşinin tek talâkla ric'i boşama yapması kadının koşulunun yerine gelmediğini göstermektedir. Dolayısıyla kadının eşine herhangi bir karşılık vermesi icap etmemektedir.⁴⁸⁴ Kudûrî, Mergînânî, Mevsilî ve Halebî Ebû Hanîfe'nin görüşünü tercih etmiştir.⁴⁸⁵ Mezhepte Ebû Hanîfe'nin re'yi tercih edilmiştir.⁴⁸⁶

7. Liân

Liân (müleane) Hanefilerde; eşinin zina ettiğini iddia eden kocanın mahkemedeki yemini, suçsuz olduğuna dair kadının hâkim huzurunda yemin etmesi ve birbirleri aleyhinde şahitlik etmelerini ifade eden hukuki bir terimdir.⁴⁸⁷

İncelediğimiz klasik kaynaklarda “kocanın karısına karnındaki bebek benden değil” demesi halinde liânın gerekli olup olmayacağı cihetinde birbirine muhalif görüşlere yer verilmiştir.

Mevsilî'nin aktardığına göre İmâmeyn, kocanın iddiasının üstünden altı ay geçmeden bebek dünyaya gelirse, kocanın haklı olduğunun ortaya çıkacağı görüşündedir. Bu durumda liân yapılır ve bebeğin soyu anneye intisap eder. Mevsilî Ebû Hanîfe'nin görüşünü tercih etmiştir.⁴⁸⁸

Ebû Hanîfe'ye göre koca karısının hamile olduğunu ileri sürdüğünde bu durum net olmayıp bu biçimde koşula ve henüz gerçekleşmemiş bir vakte nispet edilen zina geçersizdir. Mergînânî, Ebû Hanîfe'nin re'yini tercih etmiştir.⁴⁸⁹

Kudûrî, *Muhtasar*'ında bu meselede bir malumat zikredilmemiştir. *Mülteka*'da ziyade bir bilgi olmaksızın *Hidâye*'de aktarılan görüşlere dikkat çekilmiş ve Ebû

⁴⁸³ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i*, 4/326.

⁴⁸⁴ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 264.

⁴⁸⁵ Kudûrî, *el-Muhtasar*, 163; Mergînânî, *el-Hidâye*, 3/264; Mevsilî, *el-Muhtâr*, 374; Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 264.

⁴⁸⁶ Kudûrî, *el-Muhtasar*, 163; Neseî, *Kenzü'd-Dekâik*, 291; Meydânî, *el-Lübâb*, 4/161.

⁴⁸⁷ Serahî, *el-Mebsût*, 7/40; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, 4/248.

⁴⁸⁸ Mevsilî, *el-Muhtâr*, 379.

⁴⁸⁹ Mergînânî, *el-Hidâye*, 3/268.

Hanîfe'nin görüşü tercih edilmiştir.⁴⁹⁰ Mezhepte Ebû Hanîfe'nin re'yi esas alınmıştır.⁴⁹¹

Günümüzde babalık testi gibi verilerle çocuğun, kadının kocası dışında başka bir erkekten olduğu tespit edilirse liâna ihtiyaç duyulmadan koca bebeğin soyunu kabul etmeyebilir.⁴⁹²

C. İddet

İddet; evliliği sona ermiş kadının, yeniden nikâhlanabilmesi için beklemesi gereken süredir. Mezhep içerisinde kocası vefat etmiş kadının dört ay on gün, hamile olan kadının ise doğum yapıncaya kadar iddet beklemesi gerektiği ifade edilmiştir.⁴⁹³ Buna mukabil Hanefi fakihleri hâlihazırda hayız görmeye devam ve hamile olmayan boşanmış kadının bekleyeceği asgari iddet süresinde ihtilaf etmiştir.

İmâmeyn'e göre iddetin asgari müddeti, otuz dokuz gün, Ebû Hanîfe'ye göre ise altmış gün (iki ay) dür.⁴⁹⁴

Muhtasar ve *Hidâye*'de “kocası hür ve hayız gören eşini ric'i ya da bâin talakla veyahut araları talaksız bir şekilde ayrılırsa üç kur süresi iddet beklemesi lazım gelir” ibaresiyle Ebû Hanîfe'nin görüşüne yer verilmiş ve tercih Ebû Hanîfe'nin görüşü doğrultusunda olmuştur.⁴⁹⁵

Mevsîlî ve Halebî ise İmâmeyn ve Ebû Hanîfe'nin ihtilafli görüşlerinde tafsilatlı bir malumat zikretmeden mevcut görüşleri iktibas etmiş ve Ebû Hanîfe'nin görüşünü tercih etmiştir.⁴⁹⁶

⁴⁹⁰ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 269.

⁴⁹¹ Burhânü's-Şeria, *Muhît*, 222; Neseî, *Kenzü'd-Dekâik*, 301; Kutluboğa, *et-Tashîh*, 358.

⁴⁹² İbrahim Yılmaz, “İslâm Aile Hukukunda Nesebin (Soybağının) Reddi”, *Mehir Aile Dergisi* 1(2014), 38.

⁴⁹³ Serahsî, *Mebûsût*, 6/30.

⁴⁹⁴ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 274.

⁴⁹⁵ Kudûrî, *el-Muhtasar*, 169; Mergînânî, *el-Hidâye*, 3/325.

⁴⁹⁶ Mevsîlî, *el-Muhtâr*, 382; Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 272.

Muhtelif fikirlerin tavzihi hakkında *Mebûsût* ve *Reddû'l-Muhtar*'da yer verilen ifadeler şu şekildedir:

İmâmeyn'e göre hayzın asgarî süresi üç gün, iki hayız arasındaki temizliğin asgari süresi ise on beş gündür. Kocanın hanımını temizliğinin on beşinci gününde boşadığı farz edilirse, üç hayız ve iki temizlik süresi otuz dokuz gün olarak hesaplanır. Yani bir kadının iddet süresinin en azı otuz dokuz gündür.⁴⁹⁷

Ebû Hanîfe'den bu konuda iki tane görüş aktarılmaktadır: Bunlardan ilki, kadının hayzının maksimum süresi on gün, temiz kaldığı sürenin asgarîsi ise on beş gündür. Kocanın hanımını temizliğinin onuncu gününde boşadığı farz edilirse, iddet süresi üç hayızla birlikte (otuz gün), iki temizlik dönemidir.⁴⁹⁸

Görüşlerden ikincisi; hayzın ortalama gününe göre hesap edilir ki bu beş gündür. Kadının temiz kaldığı gün on beş gün olarak kabul edilir ve kocanın eşini temizliğinin birinci gününde boşadığı farz edilirse, yirmi günle birinci kur biter. Bu şekilde üç hayız ve iki temizlik dönemi (üç kur) iddetin toplamı altmış gün olur. Her iki nakilde de iddet süresinin altmış gün olduğu ifade edilir. Mezhep içerisinde iddetin asgari süresi altmış gün (üç ay) olduğu ictihadı tercih edilmiştir.⁴⁹⁹

Kaynaklarda iddet başlığı çerçevesinde Ebû Hanîfe ve İmâmeyn'in ihtilaf ettiği başka bir mesele de; koca iddet bekleyen karısına “çocuk dünyaya getirdiğin zaman boşsun” dediğinde ve bir tek kadının doğuma tanıklık etmesi halinde” boşamanın gerçekleşip gerçekleşmeyeceği hususundadır.⁵⁰⁰

İmâmeyn bir kadının (ebenin) de tanıklığıyla boşamanın gerçekleşeceğini ifade etmiş, fakihlerin görüş birliği ettiği “ebenin tanıklığıyla nesep belli olur” kuralını hüccet göstermiş ve boşamanın kadının doğum yapma koşuluna izâfe edilmesinden dolayı talağın gerçekleştiğine kanâat etmiştir.

⁴⁹⁷ Serahsî, *el-Mebûsût*, 6/36; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtar*, 5/182.

⁴⁹⁸ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtar*, 5/182.

⁴⁹⁹ Kutluboğa, *et-Tashih*, 360.

⁵⁰⁰ Mevsilî, *el-Muhtâr*, 382; Şeyhizâde, *Mecma'u'l-enhur*, 2/160.

Ebû Hanîfe, kadının çocuk dünyaya getirdiğine dair bir erkek ve iki kadının şahitlik yapmasıyla boşamanın gerçekleşeceği düşüncesindedir. Ebenin nesep için doğuma tanıklık etmesini Ebû Hanîfe, erkeklerin doğum esnasında bulunamamasından ötürü mecburiyet olarak açıklamıştır. Hâlbuki talâkta böyle bir zorunluluktan bahsedilmez. Ebû Hanîfe, hukuken talâk hususunda bir kadının tanıklığı yetersiz olduğundan ebenin de tanıklığıyla boşamanın gerçekleşemeyeceğini zikretmiştir. *Hidâye* ve *Mülteka*'da Ebû Hanîfe ve İmâmeyn'e izafe edilen re'yer bu şekilde beyan olunmuş ve Ebû Hanîfe'nin re'yi tercih edilmiştir.⁵⁰¹

Kudûrî tek kadının tanıklığının kâfi geleceğini belirterek İmâmeyn'in görüşüne itimat etmiştir.⁵⁰² Mevsilî'nin tercihi ise Ebû Hanîfe'nin re'yi doğrultusunda olmuştur.⁵⁰³

Son olarak temas edeceğimiz fakihlerin ihtilaf etmiş olduğu mesele “iddet süresinde doğum yapan kadının bebeğinin nesebinin belirlenmesi için gereken şahitler” hakkındadır.

Kudûrî, iddet bekleyen kadının dünyaya getirdiği çocuğun nesebinin sübutu için Ebû Hanîfe'ye göre iki ihtimalden söz edildiğine işaret etmiştir. Görüşleri şöyle ifade edebiliriz: Şayet kocası bebeğin kendisinden olmadığını ileri sürüyorsa kadın doğumu gerçekleştirdiğinde iki erkek ya da bir erkek ve iki kadının şahitliği zaruridir. Veyahut kocanın çocuğun kendinden olduğunu itiraf etmesiyle de bebeğin nesebi sabit olur. Buna mukabil İmâmeyn'in görüşü çocuğun nesebinin bütün durumlarda bir kadının şahitliği ile sabit olacağı yönündedir.⁵⁰⁴

Mergînânî ve Halebî muhtelif re'yer hususunda şu ifadeleri ele almıştır:

İmâmeyn'e göre iddet içerisinde olan kadının, nikâhlı kadından bir farkı olmadığından nikâhlı kadının doğumu hakkında ebenin şahitliğinin geçerliliği gibi

⁵⁰¹ Mergînânî, *el-Hidâye*, 3/347; Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 278.

⁵⁰² Kudûrî, *el-Muhtasar*, 171.

⁵⁰³ Mevsilî, *el-Muhtâr*, 382.

⁵⁰⁴ Kudûrî, *el-Muhtasar*, 171.

iddet süresindeki kadının doğumu için bir kadının da yaptığı şahitliğin muteber olması gerekir.⁵⁰⁵

Ebû Hanîfe, bu durumda bir erkek, iki kadın ya da iki erkeğin tanıklığını şart koşturmuştur. Ebû Hanîfe'ye göre doğumla birlikte iddet süresi tamamlanacağından karı kocanın nikâhının hukuken geçersizdir. Bu sebeple nesebin tespiti için tek kadının tanıklığı kâfi gelmez çünkü şer'i hukuka göre bir kadının tanıklığı hüccet olarak kuvvetli değildir.⁵⁰⁶ *Hidâye*, *Muhtâr* ve *Mülteka*'da Ebû Hanîfe'nin görüşü tercih edilmiştir.⁵⁰⁷ Mezhep içerisinde İmâmeyn'in re'yi fetvaya esas teşkil etmiştir.⁵⁰⁸

⁵⁰⁵ Mergînânî, *el-Hidâye*, 3/347; Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 278.

⁵⁰⁶ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtar*, 5/242.

⁵⁰⁷ Mergînânî, *el-Hidâye*, 3/347; Mevsilî, *el-Muhtâr*, 382; Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 278.

⁵⁰⁸ Kutluboğa, *et-Tashih*, 363.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu araştırmada Hanefî mezhebinin kurucusu Ebû Hanîfe'nin önde gelen iki talebesi olan Ebû Yûsuf ve Muhammed Şeybânî'nin hocalarına muhalefeti konu edilmiştir. İmâmeyn'in hayatı, eserleri ve mezhep içi tercih hakkında kısa bir bilgi verildikten sonra *Muhtasar*, *Hidâye*, *Muhtâr* ve *Mültekâ* adlı eserlerde ibâdet ve aile hukukuna dair İmâmeyn'in Ebû Hanîfe'ye muhalefet ettiği görüşler gerekçeleriyle birlikte incelenmeye çalışılmıştır.

Araştırmamızın esas kaynaklarını teşkil eden Hanefî mezhebinde itimat edilen ve temel metinlerden biri olarak kabul edilen Kudûrî'nin (ö 428/ 1037) *Muhtasar*'ı, Hanefî fihhının en tanınmış ve muteber metinlerinden biri olup Mergînânî'nin (ö. 593/1197) Kudûrî'ye ait *Muhtasar* ile Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin *el-Câmi 'u's-sağîr*'inde mevcut meseleleri bir araya getirmek suretiyle kaleme aldığı *Bidâyetü'l-mübtedî* adlı eserinin şerhi olan *Hidâye*'si, mezhep içinde dört temel metinden biri sayılan Mevsilî'nin (ö. 683/1284) *Muhtâr*'ı, Osmanlı'da 14. yüzyılın temel metinlerinden kabul edilen İbrahim Halebî'nin *Mülteka'sı* merkeze alınarak ibadet ve aile hukuku alanında İmâmeyn'in Ebû Hanîfe'ye muhalif olduğu tespit edilen 53 mesele ele alınmıştır. Bu meselelerden 25'i ibadet 28'i aile hukuku ile ilgilidir.

Tetkik ettiğimiz eserlerde müelliflerin ihtilafı hususlarla alakalı imamların görüşlerini ve bu görüşlerin delillerini iktibas etme yöntemlerine dair bazı tespitlere yer verilmiştir. Bunun yanında mezhep içerisinde fetvaya esas teşkil eden görüşlere işaret edilmiş son olarak DİYK'nin hangi görüşü benimsediğine de yer verilmeye çalışılmıştır.

Yaptığımız incelemeler sonucunda günümüz Diyanet İşleri Başkanlığı'nın dahi bazı meselelerde mezhepte tercih edilen görüşün aksine fetva verdiğini söyleyebiliriz. Görüş ayrılıklarının sebebinin nassları değerlendirme ölçütlerinin farklılığı ve toplumsal koşulların getirdiği zarurî durumlar şeklinde izah edilebilmesi mümkündür.

Bu incelemenin ortaya koyduğu sonuçlardan biri de, Ebû Hanîfe ve İmâmeyn'in ihtilaf ettiği meselelerin, daha çok hakkında kesin hüküm mevcut olmayan veyahut

ictihad ile çözümlenecek konular olduğudur. Nitekim İmâmeyn'in aynı meselede Ebû Hanîfe'ye muhalif görüş benimsemesi doktriner hukuk anlayışına büyük katkı sağlamıştır.

Çalışmanın sonunda ek olarak, mezhep içerisinde ihtilaf edilen meselelerin net bir biçimde görülebilmesi için bir tablo hazırlanmış, bu tabloda Kudûrî, Mergînânî, Mevsilî ve Halebî'nin tercih ettiği görüşler, mezhepte tercih edilen görüş ve Din İşleri Yüksek Kurulu'nun yayımladığı fetvalarda tercih edilen görüşler bir arada gösterilmiştir.

Çalışmamızın neticesinde genel bir değerlendirme zikredecek olursak; Mezhep içerisinde ibadet alanındaki konularda ihtiyat gereği Ebû Hanîfe'nin görüşlerinin tercih edildiği bilgisi mevcut olsa da incelediğimiz 25 meselenin 14'ünde Ebû Hanîfe'nin, 11'inde İmâmeyn'in görüşlerinin tercih edildiğini görmekteyiz. Aile hukukunda ise Ebû Hanîfe'nin 26, İmâmeyn'in ise 2 görüşü tercih edilmiştir.

Mezhepte “öğlen namazının son vaktinin belirlenmesi”, “namazdaki okunacak kıraat miktarı”, “Cuma namazındaki hutbe miktarı” ve “teşrik tekbirleri” gibi ibadet konusunda İmâmeyn'in ihtiyatlı görüşleri tercih edilmiştir.

Mezhep içerisinde “ayakta başlanılan nafîle namazın oturarak kılınması”, altının nisap miktarını aşan kısmından zekât verilmesi”, “hedy kurbanı” konusunda İmâmeyn'in ihtiyaten belirttiği görüşler değil de Ebû Hanîfe'nin istihsânen ve kıyasen zikrettiği görüşler benimsenmiştir.

Yine mezhep içerisinde “madenlerin zekâtı”, “eti yenen hayvanların necasetinin hafif sayılması” ve “mikat sınırlarından telbiye zikretmeden geçilmesi” hususunda İmâmeyn'in kıyasen ve istihsânen belirttiği görüşler tercih edilmiştir.

Kudûrî ibadet alanında çoğu meselede tercihinin Ebû Hanîfe'nin görüşü yönünde yaparken aile hukukunda boşamayla ilgili konuların bazılarında İmâmeyn'in görüşünü tercih etmektedir. Örneğin “doğum için tek kadının şahitliği”, “kadın iddet dönemindeyken eşinin dönmesi” ve “kinayeli lafızla” alakalı meselelerde İmâmeyn'in kadının yemin etmesi gerektiği görüşünü tercih etmiştir. Kudûrî'nin, ele aldığımız 53

meselede 23 tercihini tespit edebildik. Bu tercihlerden 20'si Ebû Hanîfe'ye, 3'ü İmâmeyn'e ait olan görüşlerdir. Ayrıca *Hidâye*, *Muhtâr ve Halebî*'de ortak olarak eriştiğimiz bazı konulara *Muhtasar*'da yer verilmediğine şahit olmaktadır.

Hidâye'de 53 meselede yapılan tercihlerin 36'sı Ebû Hanîfe'ye, 17'si İmâmeyn'e ait görüşlerdir.

Muhtâr'da fikhî konulara kısaca değinilmiş, imamların ihtilafları görüşleri rumuzlarla belirtilmiş fakat görüşlerin delil ve gerekçelerine metinde yer verilmemiştir. Mevsilî'nin tercihlerini tespit ederken *Muhtâr* adlı eserini Ebû Hanîfe'nin görüşlerini tercih ederek oluşturduğu bilgisinden hareket ettik. Fakat eserin üzerine yazılan *el-İhtiyâr* adlı şerhte bazı tercih değişikliklerinin olduğu belirtilmektedir. Örneğin “Mutûn-i Erbaa'da Tercih Farklılıkları” adlı tez çalışmasında “tesmî” konusunda Mevsilî'nin İmâmeyn'in görüşünü zikrettikten sonra “aleyhi ekseru'l-meşâyih” ifadesini kullanması bir iltizâmî tercih olarak değerlendirilmiştir. Biz de bu bilgiden hareketle tabloda Mevsilî'nin tesmî konusundaki tercihini İmâmeyn olarak işaretledik. Açıklamış olduğumuz tesmî başlığı dışındaki meselelerde tercihleri belirtirken çalışmamızın esas kaynağı olan *Muhtar*'ı dikkate aldık.

Mülteka'da konular müzakere edilirken Hanefî imamlara ait görüşlerin gerekçe ve delilleri çoğu zaman *Hidâyede*'kine benzer şekilde ele alınmıştır. Halebî, 53 meselede 47'si Ebû Hanîfe'ye, 5'i İmâmeyn'e ait görüşleri tercih etmiştir. Halebî ihtilaflı görüşler içerisinde tercihini bazen sarih bir ifadeyle bazen de iltizâmî olarak yapmaktadır. Fakat iltizâmî tercihin sarih tercihe nispetle daha fazla olduğu görmekteyiz.

Son olarak ele aldığımız konulardan da anlaşılacağı üzere Mezhep içerisinde özellikle ibadet konularında aile konularına kıyasla çoğunlukla Ebû Hanîfe'nin görüşü tercih edilmiştir. Buna karşın ele aldığımız meselelerde İmâmeyn'in azımsanamayacak kadar görüşte Ebû Hanîfe'ye ihtilaf etmesi ve bu görüşlerin mezhep içerisinde râcih olarak benimsenmesi, Hanefî mezhebinin tek bir otorite tarafından şekillenmediğini göstermektedir. Ayrıca Ebû Yûsuf ve Muhammed eş-Şeybânî'nin

fetva verirken farklı görüşleri benimsemeleri taklitten uzak olduklarını göstermekte ve mezhep içi literatürün zenginleşmesinde büyük katkı sağlamaktadır.

Aşağıdaki tabloda Kudûrî, Mergînânî, Mevsîlî ve Halebî'nin tercih ettiği görüşler, mezhepte tercih edilen görüş ve Din İşleri Yüksek Kurulu'nun yayımladığı fetvalarda tercih edilen görüşler verilmiştir. Tercihleri belirtirken kullandığımız (x) işareti müellifin tercihte bulunmadığına ya da meseleyi zikretmediğine işaret etmektedir.

EKLER

Ek 1: TERCİH FARKLILIKLARI TABLOSU

İhtilaf Edilen Meseleler	Muhtasar	Hidâye	Muhtâr	Mülteka	Müftâ-Bih	DİYK
1. Eti yenen hayvanların dışkısının necasetinden temizlenme	Ebû Hanîfe	İmâmeyn	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	İmâmeyn	
2. Öğle namazının son vakti	x	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	İmâmeyn	İmâmeyn
3. İmam ve muktedînin tesmî ve tahmîdi söylemesi	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	İmâmeyn	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe
4. Farz olan kıraat ölçüsü	x	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	İmâmeyn	
5. Vitir namazının hükmü	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	
6. Namazda tesbih ve ayet adetlerini parmakla saymak	x	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	
7. Namazda Kıraati Mushaf'a bakarak yapmak	x	İmâmeyn	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe
8. Ayakta kılınan nafil namaz	x	İmâmeyn	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	
9. Gece kılınan nafil namazda kaç rekâta bir selam verilmeli	x	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	İmâmeyn	İmâmeyn	
10. Yağmur namazı	x	İmâmeyn	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	
11. Cuma hutbesinde farz olan miktar	x	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	İmâmeyn	
12. Evde öğle namazı kılınan cuma namazı kılması	x	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	İmâmeyn	
13. Teşrik tekbirleri	x	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	İmâmeyn	
14. Altın ve gümüşün zekâtı	x	İmâmeyn	Ebû Hanîfe	İmâmeyn	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe
15. Yirmi miskal altından sonraki zekât miktarı	Ebû Hanîfe	İmâmeyn	Ebû Hanîfe	İmâmeyn	Ebû Hanîfe	
16. Ziraî Mahsullerin zekâtı	x	İmâmeyn	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	
17. Madenlerin zekâtı	x	İmâmeyn	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	İmâmeyn	
18. Ramazan gününde başka bir oruca niyet edilmesi	x	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe		

İhtilaf Edilen Meseleler	Muhtasar	Hidâye	Muhtâr	Mülteka	Müftâ-Bih	DİYK
19. Oruçluyken karın ve baş bölgesine ilaç koymak	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	İmâmeyn
20. İ'tikâf	Ebû Hanîfe	İmâmeyn	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	İmâmeyn
21. Mikât sınırlarının ihramsız geçilmesi	x	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	İmâmeyn	İmâmeyn
22. Arafat'ta namazların cemi	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	
23. Hacamat yerini tıraş etmek	x	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe
24. İhsar kurbanının zamanı	x	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	
25. Hedy kurbanı	x	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	x	Ebû Hanîfe	
26. Hür kadın iddet beklerken üzerine cariye nikâhlanması	x	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	İmâmeyn	Ebû Hanîfe	
27. Sâbiî kadınla evlenmenin hükmü	x	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	
28. Zina sebebiyle bekâreti bulunmayan kadın	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	
29. Nikâhta kadının rızası	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	İmâmeyn	
30. Mehr-i misilden düşük miktardaki nikâh	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	
31. Halvet	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	
32. Mehirden şart koşmak	Ebû Hanîfe	İmâmeyn	Ebû Hanîfe	İmâmeyn	Ebû Hanîfe	
33. Mehirden iki köleyi şart koşmak	x	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	
34. Azil	x	İmâmeyn	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	
35. Zimmînin nikâhı	x	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	
36. Zimmînin şarap ve domuz karşılığında nikâhı	x	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	
37. Hicret için gelen kadının iddeti	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	

İhtilaf Edilen Meseleler	Muhtasar	Hidâye	Muhtâr	Mülteka	Müftâ-Bih	DİYK
38. Süt kardeşliği	x	İmâmeyn	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	
39. Birden üçe boşsun ifadesindeki talak sayısı	x	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	
40. Boşamanın zamana talik edilmesi	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	
41. Zıfaf öncesi boşama	Ebû Hanîfe	İmâmeyn	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	
42. Kinayeli lafızla boşama	İmâmeyn	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	
43. Erkeğin eşine üç talaktan istediğiyle boşan demesi	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	
44. Kadının iddetinin bitmesi erkeğin sana döndüm demesi	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	İmâmeyn	
45. Kadının iddet döneminde erkeğin dönmesi	İmâmeyn	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	
46. Cariyenin efendisinin ricata onay vermesi	x	İmâmeyn	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	
47. Hülle bahsi	Ebû Hanîfe	İmâmeyn	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	
48. Kadının kocasına beni bir dirhem mukabilinde boşa demesi	x	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	
49. Muhâlea ve mübareenin hükmü	Ebû Hanîfe	İmâmeyn	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	
50. Lian	x	İmâmeyn	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	
51. İddetin asgari süresi	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	
52. Doğum için tek kadının şahitliği	İmâmeyn	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	
53. Nesep sübutu için gereken şahitler	x	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	Ebû Hanîfe	

KAYNAKÇA

- Abdulaziz Buhârî, Alâüddin Abdülaziz b. Ahmed b. Muhammed el-Buhârî. *Keşfü'l-esrâr'an Usûli Fahri'l-İslâm el-Pezdevî*. 4 Cilt. Beyrût: Dâr'ül-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997.
- Abdülhadi, Hüseyin. *Dava konusunda Kadı Ebu Yusuf'un İmam Ebu Hanife'ye muhalefeti*. Yolava: Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Akcan, Veysel. *Ebû Yûsuf'un Ebû Hanîfe ile İhtilaflarının Sebepleri*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Arasoğlu, Mustafa. *İmam Züfer'in Hanefi mezhebinde müftâ-bih olan görüşleri*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Atar, Fahrettin. *Fıkıh Usûlü*. İstanbul: Marmara İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2005.
- Aynî, Ebû Muhammed (Ebü's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Ayn. *Umdetü'l-Kârî fi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. 6 Cilt. thk. Abdullah Mahmut Muhammet. Beyrût: Dâr'ul Kütübi'l-İlmiyye, 2001.
- Bâbertî, Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmud b. Ahmed el-Bâbertî er-Rûmî el-Mısrî. *el-İnâye Şerhu'l-Hidâye*. 6 Cilt. thk. Amr b. Mahrûs. *Lübnân*: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukuk-ı İslamiyye ve Istulâhât-ı Fikhiyye Kâmusu*. 8 Cilt. İstanbul: Bilmen, 1970.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî. *el-Câmi'u's-sahîh*. nşr. Muhammed Züheyr b. by.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001.
- Burhâneddîn Buhârî, Mahmud b. Ubeydullah b. Muhammed Ebu'l-Hâc Buhânüşşerîa. *Muhîtü'l-Burhânî fi'l-fıkhî'n-Nu'mânî*. thk. Nuaym Eşref Nur Ahmed. 9 Cilt. Riyâd: İdâretü'l-Kur'ân. 1424/2004.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el- Cessâs. *Ahkâmu'l-Kur'ân*. 5 Cilt. thk. Muhammed Sâdık Kamhâvî. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-'Arabî, 1996.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el- Cessâs. *el-Fusûl fi'l-Usûl*. 4 Cilt. Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf ve's- Şü'ûnü'l- İslamiyye, 1415/1994.
- Cevherî, Ebû Nâsır İsmail b. Hammâd el- Farabî Cevherî. *es- Sihâh*. thk. Muhammed Tâhir. 1 Cilt. Kâhire: Dâru'l Hadis, 1430/2009.
- Çetinkaya, Enes. *Mezhep içi tercih usulü açısından Haskefi'nin Ed-dürrü'l-Muhtâr isimli eserinin değerlendirilmesi (taharet bölümü)*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.

- Çiftçi, Muhammed Hüsnü. “Hanefî Mezhebi Kaynaklarında Vitir Namazının Hükümünün Hadis Bağlamında Tahlili (Buhârî Örneği)”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 24 (2014), 410-430.
- Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî. *es-Sünen*. thk. Ahmed Abdulmevcûd vd. Beyrut: Daru'l Marife, 1422/2001.
- Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı (DİYYKB). *Fetvalar*. İstanbul: Diyanet İşleri Yayınları, 2019.
- Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB). “Din İşleri Yüksek Kurulu Aşî Açıklaması”. Erişim 9 Kasım 2023.
- Diyk, *Hac sıkça sorulanlar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. “İçtihadın Bağlayıcılığı Meselesi ve Fıkıh Mezheplerine Bağlanmanın Anlamı”. *Usûl İslam Araştırmaları Dergisi*, 1/1 (2004), 35-48.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî. *es-Sünen*. nşr. Şuayb el-Arnaût vd.. 7 Cilt. Dımaşk-Hicaz: Dâru'r-Risâleti'l-'Âlemiyye, 2009.
- Ebû Zehre, Muhammed. *Ebû Hanîfe. Kâhire*: Dârül-fikri'l-Arabî, 2008.
- Ebû Zehre, Muhammed. *Usûlü'l-fikh*. by.: Dârül-Fikri'l-Arabî, ts.
- Enderpetî, Ferîdüddin Âlim b. Alâ el-Enderpetî. *el-Fetavâ't-Tatarhaniyye*. 20 Cilt. Hind: Mektebetü Zekeriyâ bi-Dehubend el-Hind, ts.
- Erdem, Sami. “Vitir namazının hükmüne dair tartışmalar ve Abdülganî en-Nâblusî'nin Keşfü's-Sitr an Farziyyeti'l-Vitr adlı Risalesi”. *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43 (2012), 5-39.
- Eroğlu, Muhammed. “İmam Muhammed Şeybânî, Nesebi, Hayatı ve İlmi”. *İslam Medeniyeti Dergisi* 2/20 (Haziran 1969), 4.
- Gündüz Şinâsi. “Sâbiîlik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 23 Ekim 2023.
- Hâdimî, Ebû Saîd. *Mecâmi'u'l-hakâik*. İstanbul: y.y., 1307.
- Halebî. İbrâhîm b. Muhammed b. İbrâhîm el-Halebî. *Mülteka'l-Ebhur*. thk. Vehbî Süleyman Gavcî. Dımaşk: Daru'l Beyrûtî, 1426/2005.
- Han, Sıddîk Hasan. *Avnü'l-bârî li-ğalli edilleti'l-Buhârî*. 1 Cilt. Halep: Dâr'ul-Raşît, 1984.
- Has Şükrü Selim. “Halebî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 25 Şubat 2023.

- Has, Şükrü Selim. "Mülteka'l-ebhur". *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/550. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Haskefi, Alâüddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Haskefi ed-Dımaşkî. *ed-Dürrü'l-muhtâr*. thk. Adil Ahmed Abdulmevcûd vd.. 1 Cilt. Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1424/2003.
- Hudârî, Muhammed b. Afîfî el- Bâcûrî el- Hudârî. *Târîhu't - teşrî'i'l - İslamî*. Lübnan: Dâr'ul Ma'rife, 13900/1970.
- İbn Abdülber Nemerî, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. *el-Kâfî*. thk. Muhammed el-Morîtânî. 1 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Riyâdi'l-Hadîse, 1398/1978.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî. *Şerhu'l-Manzûme el-Müsemmât i ukûdi resmi'l-müftî*. bs.: Y.y., 1396/1976.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî. *Reddü'l-muhtâr*. thk. Adil Ahmed Abdülmevcud vd.. 17 Cilt. Riyad: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003.
- İbn Kutluboğa, Ebû'l-Adl Zeynüddîn (Şerefüddîn) Kâsım b. Kutluboğa b. Abdillâh es-Sûdûnî el-Cemâlî el-Mısırî Kasım b. Kutluboğa. *et-Tashîh ve't-tercih alâ Muhtasar'il-Kudûrî*. thk. Ziyâ Yunus. Beyrût: Dâr'ül-Kütübi'l-İlmiyye, 1423/2002.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *es-Sünen*. thk. Muhammed Fuât Adülbâki. by.: Dâru Kütübi'l Arabiyye ,1430/2009.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî İbn Manzûr. *Lisânü'l-Arab*. nşr. Ahmed Fâris. 2 Cilt. Beyrût: Dâr-u Sader, 1300/1883.
- İbn Nuceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısırî İbn Nuceym. *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik*. 9 Cilt. thk. Zekeriyya Umeyrât. Beyrût: Dâr'ül-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997.
- İbn Rüşd, Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ahmed el-Kurtubî el-Endelüsî. *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-mukteşid*. 1 Cilt. Kâhire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1994.
- İbn Rüşd. Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ahmed el-Kurtubî el-Endelüsî. *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*. 1 Cilt. Kâhire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1994.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî. *Fethu'l-kadîr*. thk. Abdurrezzâk Gâlip el-Mehdî. 10 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l- İlmiyye, 1424/2003.

- İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî. *et-Tahrîr*. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü Mustafa el-Hâlebî, 1351/1932.
- Kaça, İsmail. *Ebû Hanîfe ve İmâmeyn arasındaki fikhî ihtilafların tespit ve incelenmesi (Aile hukuku özelinde)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Kâdîhan, Ebu'l- Mehâsin Fadreddin Hasan b. Mansur el- Özcendî el- Ferğânî. *Fetâvâ-yı Kâdîhân*. thk. Sâlim Mustafa el- Bedrî. 3 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1430/2009.
- Kallek Cengiz. "Kudûrî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 25 Şubat 2023.
- Kallek, Cengiz. "Miskâl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 2 Ekim 2023.
- Kara Seyfullah. *Mevsilî'nin Muhtar adlı eserinin ibâdât ve muamelât bölümlerinde İmâmeyn'in ihtilafları olan yerlerin tespit ve tahlili*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans Tezi, 2017.
- Karadâvî, Yûsûf. *el-İctihad fi şerî'ati'l-İslâmiyye*. Kuveyt: Dâru'l-Kalem, 1417/1996.
- Karaman, Hayrettin. *İslam Hukuk Tarihi*. İstanbul: İz Yayınları, 2016.
- Karaman, Hayrettin. *İslam'ın Işığında Günün Meseleleri*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2012.
- Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî. *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi 'ş-şerâ'i'*. thk. Alî Muhammed Muâz vd.. 10 Cilt. Beyrût: Dâr'ül-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Kaya, Eyyüp Said. "Mâlikî Mezhebi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 27/519-535. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Kaya, Eyyüp Said. "Nâdirü'r-Rivâye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 13 Ekim 2023.
- Kılıçoğlu, Arafat. *Mergînânî'nin el-Hidâyesi'nin Taharet, İbadet ve Münâkehat Bölümlerinde İmâm Ebû Yûsuf'un Tek Kaldığı Muhalif Görüşleri*. Bartın: Bartın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Kızıldaş, Burak. *Ebû Hanîfe ile İmâmeynin fikhî konulardaki ihtilaflarının usûlî sebeplerinin tespit ve değerlendirilmesi (Ticârî akitler bağlamında)*. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.

- Koca Ferhat. “Mergînânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 25 Şubat 2024.
- Köse, Saffet. “Hülle ve Hüllecilik Konusuna İslam’ın Bakışı”. *Mehir Aile Dergisi* 2 (1998), 48.
- Kudûrî, Ebü’l Hüseyin Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî. *el-Muhtasar*. Beyrût: Dâr’ül-Kütübi’l-İlmiyye, 1997.
- Kur’ân-ı Kerîm Meâli, çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011.
- Mâverdî. Ebü’l-Hasen Alî b. Muhammed el-Mâverdî. *Hâvi’l-kebîr*. thk. Alî Muhammed Muavviz vd. 20 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye. 1414/1994.
- Mercânî, Ebü’l-Hasen Şihâbüddîn Hârûn b. Bahâiddîn b. Sübhân el-Kazanî el-Mercânî. *Nâzûrâtü’l-hak fî farziyyeti’l-işâ ve inlem yeğib eş-şafak*. Kazan: Matbaa-i Hizâne, 1287/1870.
- Mergînânî, Ebü’l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî el-Mergînânî. *el-Hidâye şerhu Bidâyeti’l-mübtedî*. thk. Sâid Bektâş. 7 Cilt. Medîne: Dâru-sirâc, 1440/2019.
- Mevsîlî, Ebü’l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsîlî. *el-Muhtâr li’l-fetvâ*. Beyrût: Dâr’ül-Kütübi’l-İlmiyye, ts.
- Meydânî, Abdülganî b. Tâlib b. Hammâde el-Meydânî el-Guneymî ed-Dımaşkî. *el-Lübâb fî şerhi’l-Kitâb*. 4. Cilt. Beyrût: Mektebetü’l-İlmiyye, ts.
- Muaz, Muhammed Yusuf. *Yargıma konusunda Kadı Ebu Yusuf’un İmam Ebu Hanife’ye itirazı (Mukayeseli araştırma)*. Yolava: Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Mutî’î, Muhammed Bahît el-Mutî’î. *Risâletün fî beyânî’l-Kütübi’l-letî yu’avvelü’aleyhâ*. Dımaşk: Dâru’l-Kâdirî, 1429/2008.
- Nesefî, Ebü’l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en Nesefî. *Kenzü’l-Dekâik*. Medine: Darus-Sirâc, 1403/1983.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî. *Kitâbü’l-Mecmû’ şerhu’l-Mühezzeb*. thk. Muhammed Necîb el-Mutî’î. 1 Cilt. Cidde: Mektebetü’l-İrşad, ts.
- Osmânî, Muhammed Tâkî. *Usûlü’l-ifta ve âdâbühâ*. Kirtâşî: Mektebetü Meârifî’l-Kurân, 1422/2011.
- Öğüt, Sâlim. “Ebû Yûsuf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 12 Ekim 2023.

- Özel, Ahmet. *Hanefî Fıkıh Âlimleri*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.
- Özen, Şükrü. "Tercih". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 12 Temmuz 2022.
- Pezdevî, Ebü'l-Hasen Ebü'l-Usr Fahrü'l-İslâm Alî b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdilkerîm el-Pezdevî. *Usûl*. nşr. Abdullah Mahmud Muhammed. 4 Cilt. Beyrût: Dâr'ül-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997.
- Remlî, Hayreddin b. Ahmed b. Ali el- Eyyûbî el- Uleymî el- Fârûkî. *el- Fetâvâ'l-Hayriyye li nef'i'l- beriyye*. 1 Cilt. bs.: Y.y., 1300/1883.
- Sadrüşşehîd, Ebû Hafs Hüsâmüddîn es-Sadrü'sş-şehîd Ömer b. Abdilazîz b. Ömer b. Mâze el-Buhârî. *Şerhu Edebi'l-kâdî li'l-Hassâf*. thk. Muhyî Hilâl es-Serhân. 1 Cilt. Bağdat: Matbaatü'l-İrşâd, 1397/1977.
- Saymerî, Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Alî b. Muhammed es-Saymerî. *Ahbâru Ebî Hanîfe ve ashâbih*. Beyrut: Alemlî'l-Kütüb, 1405/1970.
- Serâhsî, Eb'u Bekr Muhammed b. Ahmed es- Serâhsî. *Usûlü's Serahsî*. thk. Ebû'l-Vefâ el- Efgânî. 1 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l- İlmiyye, 1414/1993.
- Serâhsî. Eb'u Bekr Muhammed b. Ahmed es- Serâhsî. *el-Mebsût*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1423/2002.
- Şener Mehmet. "İ'tikâf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 12 Aralık 2023.
- Şeybânî, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. nşr. Şuayb Arnaût vd.. 1 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Şeyhîzâde, Abdurrahman b. Muhammed. *Mecma'u'l-enhur fi şerhi Mülteka'l-ebhur*. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l- İlmiyye, 1419/1998.
- Şimşek Murat. "Bir Hanefî Klasığı: Mergînânî'nin el-Hidâye'si ve Üzerine Yapılan Çalışmalar". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 12/23 (Mayıs 2017), 284.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî et-Tahâvî. *Muhtasaru ihtilâfi'l- ulemâ*. 1 Cilt. thk. Abdullah Nezâr Ahmed. Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, 1995.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî et-Tahâvî. *Muhtasaru't- Tahavî*, bs.: Y.y., ts.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî et-Tahâvî. *Şerhu Meâni'l-âsâr*. 1 Cilt. thk. Muhammed Zührî vd.. Beyrût: Âlemi'l-kütüb, 2009.

- Tarsûsî, Ebû İshâk Necmüddîn İbrâhîm b. Alî b. Ahmed et-Tarsûsî. *Enfe 'u'l-vesâil ilâ tahrîri'l-mesâil*. thk. Ramazan Seyyid. 3 Cilt. Beyrût: Dâr'ul-Ta'limiyye, 1413/1992.
- Taş, Aydın. “Şeybânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 12 Ekim 2023.
- Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid et-Tehânevî el-Fârûkî Tehânevî. *Keşşâfû iştilâhâti'l-fünûn ve'l-'ulûm*. nşr. Refik el-Acem vd.. 1 Cilt. Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1417/1996.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî. *el-Câmi 'u's-sahîh*. thk. Beşşar Avvad Ma'ruf. Beyrût: Dâr'u Garbi'l-İslâmî, 1996.
- Uğur, Seyit Mehmet. *Hanefilerde Mezhep İçi Tercih Ve Usûlü*. İstanbul: İfav, 2019.
- Uzunpostalcı, Mustafa. “Ebû Hanîfe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 12 Ekim 2023.
- Üzüm, İlyas. “Mezhep”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 14 Ekim 2023.
- Velvâlicî, Ebû'l-Feth Zahîrüddîn Abdürreşîd b. Ebî Hanîfe b. Abdirrezzâk el-Velvâlicî. *el-Fetâvâ'l-Velvâliciyye*. thk. Midad b. Musa. 5 Cilt. Beyrût: Dâr'ül-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Yaman, Ahmet. *Fetva Usûlü ve Âdâbı*. İstanbul: İfav, 2017.
- Yavuz, Yunus Vehbi. “el-Câmiu's-Sağîr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 12 Ekim 2023
- Yaylalı, Davut. “Mevsilî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 25 Şubat 2024.
- Yıldız, Faruk. *İmam Muhammed ve Ebû Yusuf'un Muamelat konusunda Ebû Hanîfe'ye muhalif görüşlerinin fikhî tahlili*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.
- Yılmaz, İbrahim. “İslâm Aile Hukukunda Nesebin (Soybağının) Reddi”. *Mehir Aile Dergisi* 1(2014), 43.
- Yüzügüldü, Büşra. “Hanefî ve Şâfiî Mezheplerinde Vitr Namazı”. *Diyânet İlmî Dergi* 45/4 (Ekim-Kasım-Aralık/2009), 63-88.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn ez-Zehebî ed-Dımaşkî. *Menâkıbü'l-İmâmi'l-A'zam*, çev. İsmail Karaközoğlu. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2018.
- Zeylaî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Muhammed ez-Zeylaî. *Nasbü'r-râye li-tahrîci ehâdîsi'l-Hidâye*. thk. Muhammed Avvâme. 3 Cilt. Cidde: el-Mektebtü'l-Mekkiyye, ts.
- Zühaylî, Vehbe. *el-Fikhü'l-İslâmî ve Edülletühû*. 9 Cilt. Dımaşk: Daru'l-Fikr, 1405/1985.